

ВІСНИК

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Загальнодержавне
періодичне видання

Виходить шість разів на рік

Засноване
19 лютого 1997 року

Свідоцтво
про державну реєстрацію
Серія КБ № 2444

Засновник:
Конституційний Суд України

Адреса: 01033, Київ-33
вул. Жилянська, 14

Видавець:
Юридична інформаційна
компанія — «Юрінком Інтер»
Шеф-редактор **В. Ковальський**

Адреса: 04209, м. Київ-209
вул. Героїв Дніпра, 31-б

Редакційна рада:

В. Німченко — голова
М. Козюбра
М. Костицький
П. Мартиненко
О. Мироненко
В. Тихий
Л. Чубар
В. Шаповал
С. Яценко

Відповідальний секретар —
Г. Сурначова

Тел. 238-11-54
238-11-55

2'2004

© Конституційний Суд України, 2004

У НОМЕРІ

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини другої статті 9 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» (справа про друковані періодичні видання) 4

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин третьої, четвертої статті 59 Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік» (справа про соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів) 8

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про заходи щодо запровадження державної монополії у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів» (справа про запровадження державної монополії у сфері контролю за виробництвом окремих видів продукції) 13

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень підпункту «а» пункту 2 статті 5, статті 8, абзаців першого, другого пункту 2 статті 23 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», указів Президента України «Про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю» та «Про підвищення ефективності діяльності Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю» (справа про Координаційний комітет) 17

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 6, 9 Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» (справа про визначення мінімальної ціни на цукор)..... 22

Ухвала Конституційного Суду України

про припинення конституційного провадження у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, шостої, восьмої, дванадцятої, сімнадцятої статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» 26

ОГЛЯД УХВАЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ..... 29

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

В. Шаповал. Системи національного та міжнародного права і конституційне регулювання 61

П. Стецюк. Особливості формування конституційних ідей в українській суспільно-політичній думці 20–30-х років ХХ століття..... 81

З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

О. Мироненко. Світова конституційна юстиція у міжвоєнний період: нові доктрини..... 92

ПИТАННЯ ТЛУМАЧЕННЯ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

В. Тихий. Закінчений та незакінчений злочин. Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин (коментар статей 13, 16 Кримінального кодексу України)..... 104

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ (січень–березень 2004 року)..... 110

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

Р І Ш Е Н Н Я КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
положення частини другої статті 9 Закону України
«Про державну підтримку засобів масової інформації
та соціальний захист журналістів»
(справа про друковані періодичні видання)

м. Київ
16 березня 2004 року
№ 6-рп/2004

Справа № 1-3/2004

**Конституційний Суд України
у складі суддів Конституційного Суду України:**

Селівона Миколи Федосовича – головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича,
Євграфова Павла Борисовича,
Іващенко Володимира Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Мироненка Олександра Миколайовича,
Німченка Василя Івановича – суддя-доповідач,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Скоморохи Віктора Єгоровича,
Тимченка Івана Артемовича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шаповала Володимира Миколайовича,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини другої статті 9 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23 вересня 1997 року № 540/97-ВР (Відомості Верховної Ради України, 1997 р., № 50, ст. 302; 2002 р., № 29, ст. 200, № 50, ст. 368).

Приводом для розгляду справи відповідно до статей 39, 40 Закону України «Про Конституційний Суд України» стало конституційне подання 46 народних депутатів України.

Підставою для розгляду справи згідно зі статтями 71, 75 Закону України «Про Конституційний Суд України» є наявність спору щодо відповідності Конституції України

(конституційності) положення частини другої статті 9 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів».

Заслухавши суддю-доповідача Німченка В.І. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в :

1. Суб'єкт права на конституційне подання – 46 народних депутатів України – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення частини другої статті 9 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» (далі – Закон), згідно з яким тариф на оформлення передплати та доставку передплатникам друкованих періодичних видань повинен становити не більше 40 відсотків собівартості виготовлення одного примірника передплатного видання.

Собівартість виготовлення одного примірника передплатного видання визначена Законом як будь-які прямі матеріальні і загальновиробничі витрати, пов'язані із створенням друкованих періодичних засобів масової інформації (видань), без урахування колірності друку видання та витрат на оформлення передплати, доставку передплатникам друкованих періодичних видань чи будь-яких інших витрат розповсюджувача (стаття 1).

Автори клопотання вважають, що зазначеною нормою Закону Верховна Рада України врегулювала тариф на оформлення передплати та доставку періодичних видань, тим самим вийшла за межі своєї компетенції, визначеної статтями 85, 92 Конституції України, і перебрала на себе повноваження органу виконавчої влади, оскільки згідно зі статтею 116 Конституції України проведення цінової політики забезпечує Кабінет Міністрів України.

2. Після відкриття конституційного провадження у справі до Конституційного Суду України надійшло письмове звернення від 15 народних депутатів України про відкликання своїх підписів під конституційним поданням.

Мотивів щодо причин відклику підпису кожного народного депутата України не наведено. Оскільки відповідно до статті 40 Закону України «Про Конституційний Суд України» підпис депутата не відкликається, Конституційний Суд України звернення народних депутатів України залишив без задоволення.

3. Президент України в листі до Конституційного Суду України зазначив, що право громадян України на інформацію закріплене Законом України «Про інформацію». Саме з метою забезпечення захисту цього права Верховна Рада України в частині другій статті 9 Закону встановила граничний тариф на оформлення передплати та доставку передплатникам друкованих періодичних видань.

Вказаною нормою, на його думку, не просто встановлено тариф на оформлення передплати та доставку передплатникам друкованих періодичних видань, а визначено відносний рівень цього тарифу, вище якого витрати розповсюджувача повинні компенсуватися за рахунок коштів Державного бюджету України. Це є визначенням цінової політики і має здійснюватися Верховною Радою України згідно з пунктами 4, 5 частини першої статті 85, пунктом 8 частини першої статті 92 Конституції України.

4. Голова Верховної Ради України в листі до Конституційного Суду України стверджує, що, приймаючи редакцію частини другої статті 9 Закону, Верховна Рада України не скасувала встановлених тарифів, а лише уточнила їх граничний рівень, що є реалізацією її повноважень, передбачених пунктом 8 частини першої статті 92 Конституції України, щодо визначення правових засад і гарантій підприємництва, правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання.

Крім того, він вважає, що, оскільки під терміном «державна підтримка засобів масової інформації» розуміється сукупність правових, економічних, соціальних, організаційних та інших заходів державного сприяння зміцненню і розвитку інформаційної галузі, її інфраструктури, то всі норми Закону (в тому числі і статті 9) спрямовані на реалізацію вимог статті 92 Конституції України, і, отже, Верховна Рада України діяла в межах своїх повноважень.

5. На думку Голови Міжвідомчої комісії з питань фінансової безпеки при Раді національної безпеки і оборони України, Верховна Рада України, приймаючи редакцію частини другої статті 9 Закону, не скасувала і не встановлювала тарифів, а лише уточнила їх граничний рівень. Норми Закону спрямовані на реалізацію вимог пункту 6 частини першої статті 92 Конституції України, відповідно до якого Верховна Рада України виключно законами визначає основи соціального захисту, в тому числі й захисту журналістів. А частина друга статті 9 Закону не суперечить основним конституційним принципам вільного підприємництва, сприяє поліпшенню державної підтримки засобів масової інформації та посиленню соціального захисту журналістів, є економічно і соціально доцільною.

Цю позицію підтримують Державний комітет телебачення і радіомовлення України та Антимонопольний комітет України.

Міністерство юстиції України на виконання доручення Кабінету Міністрів України наголошує, що конституційне повноваження Верховної Ради України щодо визначення засад цінової політики реалізоване нею в Законі України «Про ціни і ціноутворення», а забезпечення цієї політики, в тому числі щодо контролю за цінами (тарифами), покладено на Кабінет Міністрів України. Зазначені повноваження Кабінету Міністрів України у сфері ціноутворення передбачені пунктом 3 статті 116 Конституції України, а тому, на його думку, Верховна Рада України, здійснивши регулювання цін і тарифів на передплату та доставку періодичних друкованих видань, перебрала на себе його повноваження, чим порушила закріплений Конституцією України принцип поділу державної влади в Україні.

Такої ж думки дотримуються Українське державне підприємство поштового зв'язку «Укрпошта», Державний комітет зв'язку та інформатизації України, фахівці Одеської національної юридичної академії, Київського національного торговельно-економічного університету.

6. Конституційний Суд України, вирішуючи порушене у конституційному поданні питання, виходить з такого.

Конституція України встановила, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, а реалізація зазначеного принципу поділу влади забезпечена перш за все приписами, за якими органи державної влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України (стаття 6).

Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади в Україні (стаття 75 Конституції України) здійснює свої повноваження відповідно до статті 85 Конституції України, в тому числі визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики (пункт 5 частини першої).

При цьому виключно до законодавчого регулювання Конституція України відносить, зокрема, визначення прав і свобод людини і громадянина, гарантій цих прав і свобод, основ соціального захисту, виховання, освіти, культури, правових засад і гарантій підприємництва, правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання, засад діяльності засобів масової інформації (пункти 1, 6, 8, 11 частини першої статті 92).

Закон, конституційність норми якого оспорується, визначає правові, економічні, організаційні засади державної підтримки засобів масової інформації та соціального захисту журналістів і як складова законодавства України про свободу слова та інформаційну діяльність посилює систему правового регулювання в інформаційній сфері (преамбула Закону).

Виходячи із системного тлумачення нормативно-правових приписів Закону Конституційний Суд України констатує наявність зв'язку між змістом статті 4 щодо організації державної фінансово-економічної підтримки засобів масової інформації і статті 9, виконання якої забезпечує цю підтримку.

Так, частиною другою статті 9 Закону встановлений граничний рівень тарифу на оформлення передплати та доставку передплатникам друкованих періодичних видань, а частинами першою, другою, третьою статті 4 Закону передбачені умови та порядок забезпечення фінансової допомоги з боку держави щодо відшкодування розповсюджувачам періодичних видань різниці в разі перевищення фіксованого тарифу та надання економічної підтримки і фінансової допомоги в іншій формі. При цьому необхідні для фінансової допомоги кошти визначаються в Державному бюджеті України окремим рядком, обслуговуються Державним казначейством України і використовую-

ються насамперед для відшкодування різниці між розрахунковим (за собівартістю) та фіксованим (стаття 9 Закону) тарифом на доставку друкованих засобів масової інформації передплатникам.

Відповідно до статті 95 Конституції України виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків. Прагнення держави до збалансованості та наповнення бюджету України реалізується через визначення джерел надходження до державного бюджету і потреб на видатки, що безпосередньо чи опосередковано пов'язано зі сферою цінової політики, яка має бути спрямована на забезпечення соціальних гарантій у першу чергу для низькооплачуваних і малозабезпечених громадян. Це, зокрема, передбачено статтею 3 Закону України «Про ціни і ціноутворення».

Соціальне значення надання таких послуг, як оформлення передплати та доставки передплатникам друкованих періодичних видань, зумовлене тим, що ці послуги стосуються більшості населення України. Тому державне регулювання вартості їх надання є одним із засобів соціального захисту громадян України.

7. Встановлення граничного рівня тарифу Верховною Радою України у сфері надання послуг щодо оформлення передплатних видань та доставки їх передплатникам не є безпосереднім регулюванням (встановленням) цін, а отже, відповідно до статті 116 Конституції України, Кабінет Міністрів України, забезпечуючи проведення цінової політики в цій сфері, уповноважений коригувати ціни (тарифи) у визначених законодавцем межах.

Зазначене право Кабінет Міністрів України реалізував, зокрема, в Постанові від 8 жовтня 1997 року № 1132, якою зобов'язав Державний комітет зв'язку України знизити тарифи на передплату і доставку вітчизняних періодичних друкованих видань, а Міністерство фінансів України – передбачити у проекті державного бюджету компенсацію збитків у зв'язку із зниженням тарифів.

Враховуючи наведене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що встановлення частиною другою статті 9 Закону граничного рівня тарифу на оформлення передплати та доставку передплатникам друкованих періодичних видань є політикою ціноутворення як складової засад внутрішньої економічної і соціальної політики. Вона спрямована на забезпечення соціальних гарантій у першу чергу для малозабезпечених громадян, включаючи систему компенсаційних виплат і дотацій з державного бюджету, створення умов для реалізації громадянами конституційного права на інформацію, свободу думки і слова і повинна визначатися виключно законами.

Тому, приймаючи зазначену норму Закону, Верховна Рада України діяла в межах, визначених статтею 92 Конституції України.

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 51, 61, 63, 65, 73 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

в и р і ш и в :

1. Визнати таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), положення частини другої статті 9 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», за яким тариф на оформлення передплати та доставку передплатникам друкованих періодичних видань повинен становити не більше 40 відсотків собівартості виготовлення одного примірника передплатного видання.

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**Р І Ш Е Н Н Я
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

**у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
положень частин третьої, четвертої статті 59 Закону України
«Про Державний бюджет України на 2003 рік»
(справа про соціальний захист військовослужбовців
та працівників правоохоронних органів)**

м. Київ
17 березня 2004 року
№ 7-рп/2004

Справа № 1-13/2004

**Конституційний Суд України
у складі суддів Конституційного Суду України:**

**Селівона Миколи Федосовича – головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича,
Євграфова Павла Борисовича,
Іващенко Володимира Івановича – суддя-доповідач,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Мироненка Олександра Миколайовича,
Німченка Василя Івановича,
Пшеничного Валерія Григоровича,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Скоморохи Віктора Єгоровича,
Тимченка Івана Артемовича,
Тихого Володимира Павловича,
Ткачука Павла Миколайовича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шаповала Володимира Миколайовича,**

за участю представника суб'єкта права на конституційне подання Крючкова Георгія Корнійовича – народного депутата України, Голови Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони; представників Верховної Ради України: Пономаренка Георгія Григоровича, Челнокова Сергія Дмитровича – народних депутатів України, членів Комітету Верховної Ради України з питань бюджету та Константного Олександра Володимировича – головного консультанта Відділу зв'язків з органами правосуддя Апарату Верховної Ради України; Носова Владислава Васильовича – Постійного представника Президента України в Конституційному Суді України; представників Кабінету Міністрів України: Мярковського Анатолія Івановича – заступника Міністра фінансів України, Юхименко Лілії Віталіївни – заступника директора департаменту фінансового законодавства Міністерства юстиції України,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин третьої, четвертої статті 59 Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік» від 26 грудня 2002 року № 380-IV (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., № 10–11, ст. 86).

Приводом для розгляду справи згідно зі статтями 39, 40 Закону України «Про Конституційний Суд України» стало конституційне подання 45 народних депутатів України.

Підставою для розгляду справи відповідно до статей 71, 75 Закону України «Про Конституційний Суд України» є наявність спору щодо конституційності зазначених положень Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік».

Заслухавши суддю-доповідача Іваценка В.І., пояснення Крючкова Г.К., Пономаренка Г.Г., Челнокова С.Д., Константного О.В., Носова В.В., Мярковського А.І., Юхименко Л.В. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в :

1. Суб'єкт права на конституційне подання – 45 народних депутатів України – звернувся до Конституційного Суду України з письмовим клопотанням визнати положення частин третьої, четвертої статті 59 Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік» (далі – Закон) такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними).

На думку народних депутатів України, зазначені положення Закону фактично зупиняють дію пільг, компенсацій і гарантій, на які згідно з законами України «Про Збройні Сили України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про прокуратуру», «Про міліцію», «Про пожежну безпеку», «Про Службу безпеки України» тощо мають право окремі військовослужбовці та працівники правоохоронних органів. Позбавлення цієї категорії громадян України та членів їх сімей права на пільги щодо оплати житла, комунальних послуг, які вони мали протягом усього періоду перебування на службі, та права на безоплатний проїзд, за відсутності відповідної матеріальної компенсації, є порушенням їхнього конституційного права на соціальний захист та суперечить положенням Конституції України (частина п'ята статті 17, частина третя статті 22).

2. Президент України у листі до Конституційного Суду України з приводу питань, порушених у конституційному поданні, підкреслює, що Конституція України і закони України закріплюють за людиною права і свободи, які дають їй можливість забезпечити собі максимально досяжний (відповідно до своїх здібностей) рівень життя, зокрема шляхом реалізації прав на працю, підприємницьку діяльність. Обмеження зазначених прав і можливостей громадянина без надання достойної компенсації, на думку Президента України, є неконституційним. Проте, якщо цю компенсацію здійснювати так, щоб сукупні доходи працівників (військовослужбовців) бюджетних установ (військових формувань) не перевищували величини прожиткового мінімуму, встановленої для працездатних осіб, як це передбачено частинами третьою, четвертою статті 59 Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік», то, як стверджує Президент України, це означатиме, що зазначені працівники, яких обмежено у праві заробляти собі матеріальні блага відповідно до своїх здібностей, приречені на пожиттєвий мінімальний прожитковий мінімум.

У листі Голови Верховної Ради України до Конституційного Суду України зазначається, що пільги, компенсації і гарантії, встановлені законодавством України для військовослужбовців та працівників правоохоронних органів, повинні мати високий, з точки зору їх забезпеченості державою, ступінь, і їх не слід пов'язувати з отриманням цими особами грошових доходів на рівні прожиткового мінімуму як гранично мінімальною величиною пенсій та інших соціальних виплат та допомог, що є основним джерелом існування певної особи.

Голова Верховної Ради України стверджує, що встановлені законами України норми матеріального і побутового забезпечення військовослужбовців і працівників пра-

воохоронних органів, їх соціальний захист не можуть бути скасовані або зупинені без запровадження механізму компенсацій цій категорії громадян проходження служби екстремального характеру.

Позицію Президента України і Голови Верховної Ради України поділяють науковці юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національної академії внутрішніх справ України.

У листі Кабінету Міністрів України до Конституційного Суду України зазначено, що частини третю, четверту статті 59 включено до Закону «з метою забезпечення соціальної справедливості при наданні пільг шляхом запровадження критерію, який дає право на їх отримання та визначає обсяг наданої пільги – величина прожиткового мінімуму, що відповідає частині третій статті 46 Конституції України». Це, як наголошується в листі, є реалізацією положень Конституції України в частині забезпечення державою доходів громадян на рівні прожиткового мінімуму (стаття 48).

Представники суб'єкта права на конституційне подання, Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України у своїх виступах підтримали позиції, викладені у конституційному поданні і в листах до Конституційного Суду України.

3. Конституційний Суд України, вирішуючи порушені у конституційному поданні питання, виходить з такого.

Згідно зі статтею 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (частина перша); пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (частина третя). Відповідно до зазначених норм держава бере на себе обов'язок щодо утримання тих громадян, які внаслідок втрати працездатності або з інших незалежних від них обставин не мають достатніх засобів для існування.

Конституційний Суд України неодноразово розглядав проблему, пов'язану з реалізацією права на соціальний захист, і сформулював правову позицію, згідно з якою Конституція України виокремлює певні категорії громадян України, що потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави. До них, зокрема, належать громадяни, які відповідно до статті 17 Конституції України перебувають на службі у військових формуваннях та правоохоронних органах держави, забезпечуючи суверенітет і територіальну цілісність України, її економічну та інформаційну безпеку, а саме – у Збройних Силах України, органах Служби безпеки України, міліції, прокуратури, охорони державного кордону України, податкової міліції, Управління державної охорони України, державної пожежної охорони, Державного департаменту України з питань виконання покарань тощо (Рішення Конституційного Суду України від 6 липня 1999 року № 8-рп/99 у справі щодо права на пільги та від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 у справі щодо пільг, компенсацій і гарантій).

Необхідність додаткових гарантій соціальної захищеності цієї категорії громадян як під час проходження служби, так і після її закінчення зумовлена насамперед тим, що служба в Збройних Силах України, інших військових формуваннях та правоохоронних органах держави пов'язана з ризиком для життя і здоров'я, підвищеними вимогами до дисципліни, професійної придатності, фахових, фізичних, вольових та інших якостей (Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 у справі щодо пільг, компенсацій і гарантій).

Порядок проходження служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях врегульовано спеціальними нормативно-правовими актами, які покладають на громадян, які перебувають на такій службі, додаткові обов'язки і відповідальність.

Зокрема, громадяни України, які перебувають на військовій службі та працюють у правоохоронних органах (далі – військовослужбовці та працівники правоохоронних органів), зобов'язані виконувати свої професійні обов'язки і в неробочий час або поза службою. Приміром, військові навчання, походи кораблів, бойові стрільби та бойове чергування, несення служби у добовому наряді здійснюються у будь-які дні тижня без обмеження загальної тривалості службового часу (частина третя статті 199 Ста-

туту внутрішньої служби Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24 березня 1999 року). Працівник міліції на території України, незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу, зобов'язаний вжити заходів до попередження і припинення правопорушень (частина друга статті 10 Закону України «Про міліцію»). Особи рядового та начальницького складу державної пожежної охорони при виявленні пожежі у позаслужбовий час зобов'язані повідомити про неї пожежну охорону і до її прибуття взяти на себе керівництво гасінням пожежі та рятуванням людей (частина п'ята статті 18 Закону України «Про пожежну безпеку»).

Крім цього, до військовослужбовців та працівників правоохоронних органів у випадках, передбачених Конституцією України, у законодавчому порядку запроваджено певні обмеження окремих конституційних прав і свобод.

Так, на підставі частини першої статті 33 Конституції України у частині четвертій статті 17 Закону України «Про Збройні Сили України» визначено, що військовослужбовці та працівники Збройних Сил України можуть бути обмежені у свободі пересування, вільному виборі місця проживання та праві вільно залишати територію України. Згідно з положеннями частини другої статті 36 Конституції України законами України «Про Збройні Сили України» (частина перша статті 17), «Про міліцію» (частина сьома статті 18), «Про прокуратуру» (частина друга статті 6), «Про Службу безпеки України» (частина друга статті 6) та іншими встановлено, що військовослужбовці та працівники правоохоронних органів не можуть бути членами політичних партій та громадських організацій, які мають політичну мету.

Військовослужбовці та працівники правоохоронних органів також обмежені у встановлених Конституцією України правах на підприємницьку діяльність (стаття 42), працю (стаття 43) та інших, пов'язаних із забезпеченням собі і своїй родині максимально досяжного (відповідно до своїх здібностей) рівня життя, та на захист своїх економічних і соціальних інтересів. Зокрема, на підставі положень частини другої статті 42, частини четвертої статті 44 Конституції України Законом України «Про прокуратуру» заборонено сумісництво служби в органах прокуратури з роботою на підприємствах, в установах чи організаціях, а також з будь-яким підприємством (частина п'ята статті 46), Законом України «Про міліцію» встановлено, що працівники міліції не можуть займатися будь-якими видами підприємницької діяльності, а так само організувати страйки або брати в них участь (частина восьма статті 18), законами України «Про Збройні Сили України» (частина сьома статті 17), «Про пожежну безпеку» (частина п'ята статті 20) заборонено брати участь у страйках відповідно військовослужбовцям та рядовому, начальницькому складу, робітникам і службовцям державної пожежної охорони.

Таким чином, визначений законами України відповідно до положень статті 17 Конституції України комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту військовослужбовців та працівників правоохоронних органів, зумовлений не їх непрацездатністю або відсутністю достатніх засобів для існування (стаття 46 Конституції України), а особливістю професійних обов'язків, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я, певним обмеженням конституційних прав і свобод, у тому числі права заробляти матеріальні блага для забезпечення собі і своїй сім'ї рівня життя, вищого за прожитковий мінімум.

Тобто соціальні гарантії військовослужбовців та працівників правоохоронних органів випливають з характеру покладених на них службових обов'язків у зв'язку з виконанням ними державних функцій.

4. Як пояснив представник Кабінету Міністрів України заступник Міністра фінансів України, середньомісячна заробітна плата військовослужбовців та працівників правоохоронних органів у 2003 році перевищувала прожитковий мінімум для працездатних осіб, встановлений Законом України «Про прожитковий мінімум на 2003 рік». Таким чином, положення частин третьої, четвертої статті 59 Закону фактично зупинили дію передбачених ними пільг, оскільки відповідно до цих положень зазначені пільги надаються лише у разі, якщо грошові доходи військовослужбовців та працівників правоохоронних органів менше величини прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб, а розмір наданих пільг у грошовому еквіваленті разом з грошови-

ми доходами не повинен перевищувати величини прожиткового мінімуму, встановленої для працездатних осіб.

Треба також зазначити, що відповідно до правової позиції Конституційного Суду України багато пільг, встановлених законами України «Про міліцію», «Про прокуратуру» тощо, є не пільгами, а гарантіями та іншими засобами забезпечення професійної діяльності окремих категорій громадян, ефективного функціонування відповідних органів. Зупинення пільг, компенсацій і гарантій для військовослужбовців та працівників правоохоронних органів без відповідної матеріальної компенсації є порушенням гарантованого державою права на їх соціальний захист та членів їхніх сімей (Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 у справі щодо пільг, компенсацій і гарантій).

Отже, положення частин третьої, четвертої статті 59 Закону про те, що пільги, компенсації і гарантії, на які згідно з законами України мають право військовослужбовці та працівники правоохоронних органів щодо знижки плати за користування житлом (квартирної плати), паливом, телефоном та плати за комунальні послуги (водопостачання, газ, електрична та теплова енергія), щодо безоплатного проїзду всіма видами міського пасажирського транспорту (за винятком таксі) та автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів, надаються у разі, якщо грошові доходи цих працівників (військовослужбовців) менше величини прожиткового мінімуму, встановленої для працездатних осіб, а розмір наданих пільг у грошовому еквіваленті разом з грошовими доходами зазначених працівників (військовослужбовців) не повинен перевищувати величини прожиткового мінімуму, встановленої для працездатних осіб, є неконституційними.

Виходячи з наведеного та керуючись статтями 147, 150, 152 Конституції України, статтями 51, 61, 63, 65, 73 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

в и р і ш и в :

1. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення частин третьої, четвертої статті 59 Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік», в частині, за якою пільги, компенсації і гарантії, на які згідно з законами України мають право окремі працівники (військовослужбовці) військових формувань та правоохоронних органів щодо знижки плати за користування житлом (квартирної плати), паливом, телефоном та плати за комунальні послуги (водопостачання, газ, електрична та теплова енергія), щодо безоплатного проїзду всіма видами міського пасажирського транспорту (за винятком таксі) та автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів, надаються у разі, якщо грошові доходи цих працівників (військовослужбовців) менше величини прожиткового мінімуму, встановленої для працездатних осіб, а розмір наданих пільг у грошовому еквіваленті разом з грошовими доходами зазначених працівників (військовослужбовців) не повинен перевищувати величини прожиткового мінімуму, встановленої для працездатних осіб.

2. Положення частин третьої, четвертої статті 59 Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік», визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**Р І Ш Е Н Н Я
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

**у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
Указу Президента України
«Про заходи щодо запровадження
державної монополії у сфері контролю
за виробництвом та обігом спирту,
алкогольних напоїв і тютюнових виробів»
(справа про запровадження державної монополії
у сфері контролю за виробництвом окремих видів продукції)**

м. Київ
31 березня 2004 року
№ 8-рп/2004

Справа № 1-16/2004

***Конституційний Суд України
у складі суддів Конституційного Суду України:***

**Селівона Миколи Федосовича – головуєчий,
Євграфова Павла Борисовича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Німченка Василя Івановича,
Пшеничного Валерія Григоровича – суддя-доповідач,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Скоморохи Віктора Єгоровича,
Тихого Володимира Павловича,
Ткачука Павла Миколайовича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шаповала Володимира Миколайовича,**

розглянув на пленарному засіданні справу щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про заходи щодо запровадження державної монополії у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів» від 27 грудня 2002 року № 1234 (Офіційний вісник України, 2003 р., № 1, ст. 10).

Приводом для розгляду справи відповідно до статей 39, 40 Закону України «Про Конституційний Суд України» стало конституційне подання 50 народних депутатів України.

Підставою для розгляду справи згідно зі статтями 71, 75 Закону України «Про Конституційний Суд України» є наявність спору стосовно повноважень Президента України, реалізованих в Указі Президента України «Про заходи щодо запровадження державної монополії у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів».

Заслухавши суддю-доповідача Пшеничного В.Г. та вивчивши матеріали справи, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в :

1. Суб'єкт права на конституційне подання – 50 народних депутатів України – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням розглянути питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про заходи щодо запровадження державної монополії у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів» (далі – Указ).

Народні депутати України стверджують, що Президент України, запровадивши статтю 1 Указу державну монополію у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, вийшов за межі своїх повноважень, встановлених розділом V Конституції України, порушивши при цьому положення статей 1, 5, 6, 8, 19, 42, пункту 8 частини першої статті 92, статті 102, пункту 31 частини першої, частини третьої статті 106 Основного Закону України.

Крім того, суб'єкт права на конституційне подання зазначає, що Президент України дав доручення Кабінету Міністрів України, які завідомо передбачають порушення Конституції України та законів України «Про власність», «Про підприємства в Україні», «Про акцизний збір на алкогольні напої та тютюнові вироби», «Про захист економічної конкуренції», «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» та «Про приватизацію державного майна».

Автори подання звертаються до Конституційного Суду України з клопотанням «прийняти рішення про визнання неконституційним Указу Президента України «Про заходи щодо запровадження державної монополії у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів».

2. Президент України в листі до Конституційного Суду України зазначив, що видання Указу зумовлено необхідністю підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері державного контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, збільшення надходжень до державного бюджету і в кінцевому підсумку забезпечення економічної безпеки держави. Саме тому він як глава держави, який виступає від її імені, видаючи Указ, діяв у межах повноважень, наданих йому Конституцією України (частина третя статті 106).

Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України, Міністерство аграрної політики України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України висловили подібну позицію, зазначивши, що Указ не встановлює правових норм, які згідно з Конституцією України визначаються виключно законами України. В ньому дано доручення Кабінету Міністрів України здійснити відповідні заходи з питань, віднесених законами України до компетенції останнього.

Фахівці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого вважають положення Указу такими, що не відповідають Конституції України.

3. Конституційний Суд України, вирішуючи порушені у конституційному поданні питання, виходить з такого.

3.1. Відповідно до Конституції України держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів (частина четверта статті 42).

Основні засади державної політики щодо регулювання виробництва, експорту, імпорту, оптової і роздрібною торгівлі алкогольною та тютюною продукцією, забезпечення її високої якості визначаються Законом України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» від 19 грудня 1995 року № 481/95-ВР. Контроль за дотриманням норм цього Закону покладено на уповноважений Кабінетом Міністрів України орган виконавчої влади, а також інші органи в межах компетенції, визначеної законами України (статті 3, 16).

Аналіз змісту положень статті 2 Указу дає підстави вважати, що вони впливають із норм Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» і спрямовані на вжиття, зокрема, таких організаційно-практичних заходів:

- впорядкування механізму реєстрації виробників і споживачів спирту, що мають право на його замовлення, виробництво та використання;

- перевірку достовірності даних, що подаються для обґрунтування замовлень на придбання та виробництво спирту, визначення резерву спирту, розподілу квот на його виробництво та інших питань, пов'язаних із розподілом спирту етилового між споживачами;

- надання пропозицій щодо приватизації підприємств спиртової, лікєро-горілчаної та виноробної галузі в Україні, які необхідно врахувати у програмі розвитку цієї галузі на 2003–2007 роки;

- виготовлення акцизних марок для алкогольних напоїв та тютюнових виробів, які б мали більш високий ступінь захисту від підробки;

- розробку та внесення на розгляд Верховної Ради України проектів законодавчих актів, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства, яке регулює правові відносини в цій сфері.

Виходячи з наведеного Конституційний Суд України вважає, що стаття 2 Указу не містить положень, які неправомірно обмежують конкуренцію, допускають недобросовісну конкуренцію у підприємницькій діяльності або зловживання монополією становищем на ринку. Приписи зазначеної статті Указу мають характер доручень Кабінету Міністрів України.

Таким чином, підстав вважати положення статті 2 Указу такими, що не відповідають вимогам Конституції України, крім положення, яке зазначене в підпункті 3.2 пункту 3 мотивувальної частини цього Рішення, немає.

3.2. Основний Закон України передбачає, що види і межі монополії (частина третя статті 42), правові засади і гарантії підприємництва, правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання (пункт 8 частини першої статті 92) визначаються законами.

У положеннях статті 42 Конституції України закріплено право кожного на не заборонену законом підприємницьку діяльність, гарантії забезпечення державного захисту конкуренції, недопущення зловживання монополією становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції.

Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України (частина третя статті 106 Конституції України).

Як вбачається з преамбули Указу, метою його видання є підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері державного контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів та збільшення надходжень до державного бюджету.

Разом з тим у положеннях статті 1 Указу про запровадження державної монополії у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів фактично визначено вид та межі монополії в даній сфері діяльності, що не є повноваженням Президента України.

Враховуючи наведене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що зазначене положення про запровадження державної монополії у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, яке міститься у назві, статті 1, пункті 1 статті 2 Указу, не відповідає вимогам частини третьої статті 42 Конституції України, якою встановлено, що види і межі монополії визначаються законом.

3.3. Автори подання також стверджують, що оспорюваний Указ суперечить законам України «Про підприємства в Україні», «Про акцизний збір на алкогольні напої та тютюнові вироби», «Про захист економічної конкуренції», «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти», «Про власність» та «Про приватизацію державного майна».

Стаття 150 Конституції України не відносить до повноважень Конституційного Суду України питання щодо законності актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також інші питання, які належать до компетенції судів загальної юрисдикції.

Тому Конституційний Суд України не розглядає питання відповідності Указу зазначеним вище законам.

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150, 152 Конституції України, статтями 51, 61, 63, 73 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

в и р і ш и в :

1. Визнати таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), Указ Президента України «Про заходи щодо запровадження державної монополії у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів» від 27 грудня 2002 року № 1234, крім положення щодо запровадження державної монополії, яке міститься у назві, статті 1, пункті 1 статті 2 цього Указу, що не відповідає Конституції України (є неконституційним).

Положення, визнане неконституційним, втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**Р І Ш Е Н Н Я
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
положень підпункту «а» пункту 2
статті 5, статті 8, абзаців першого, другого пункту 2
статті 23 Закону України
«Про організаційно-правові основи
боротьби з організованою злочинністю»,
указів Президента України
«Про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією
і організованою злочинністю»
та «Про підвищення ефективності діяльності Координаційного комітету
по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю»
(справа про Координаційний комітет)

м. Київ
7 квітня 2004 року
№ 9-рп/2004

Справа № 1-15/2004

**Конституційний Суд України
у складі суддів Конституційного Суду України:**

Селівона Миколи Федосовича – головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича – суддя-доповідач,
Євграфова Павла Борисовича,
Іващенко Володимира Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Німченка Василя Івановича,
Пшеничного Валерія Григоровича,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Скоморохи Віктора Єгоровича,
Тихого Володимира Павловича,
Ткачука Павла Миколайовича,
Чубар Людмили Пантеліївни,

за участю уповноважених представників суб'єкта права на конституційне подання
Стретовича Володимира Миколайовича – народного депутата України, Голови Ко-
мітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і ко-
рупцією, Катеринчука Миколи Дмитровича – народного депутата України, заступника
Голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики, Сергієнка Сер-
гія Івановича – адвоката; залучених до участі у розгляді справи представників Вер-

ховної Ради України Маркуш Марії Андріївни – народного депутата України, Селіванова Анатолія Олександровича – Постійного представника Верховної Ради України в Конституційному Суді України; Носова Владислава Васильовича – Постійного представника Президента України в Конституційному Суді України; представника Комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією Стретовича Володимира Миколайовича – народного депутата України, Голови Комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією; представника Кабінету Міністрів України Ємельянової Інни Іванівни – заступника Міністра юстиції України; представника Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України Корнякової Тетяни Всеволодівни – Голови Координаційного комітету,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень підпункту «а» пункту 2 статті 5, статті 8 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року № 3341-XII (Відомості Верховної Ради України, 1993 р., № 35, ст. 358; 1999 р., № 16, ст. 98), абзаців першого, другого пункту 2 статті 23 цього Закону щодо заслуховування Верховною Радою України доповідей Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю, Указу Президента України «Про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю» від 26 листопада 1993 року № 561 (Урядовий кур'єр, 1993 р., 2 грудня) (зі змінами, внесеними згідно з указами Президента України від 1 листопада 1994 року № 654, від 31 січня 1996 року № 102, від 13 травня 2003 року № 402) та Указу Президента України «Про підвищення ефективності діяльності Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю» від 13 травня 2003 року № 402 (Урядовий кур'єр, 2003 р., 21 травня) (зі змінами, внесеними згідно з Указом Президента України від 24 жовтня 2003 року № 1210).

Приводом для розгляду справи згідно зі статтею 71 Закону України «Про Конституційний Суд України» стало конституційне подання народних депутатів України.

Підставою для розгляду справи відповідно до статей 71, 75 Закону України «Про Конституційний Суд України» є наявність спору щодо конституційності зазначених у конституційному поданні норм Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», указів Президента України «Про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю», «Про підвищення ефективності діяльності Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю».

Заслухавши суддю-доповідача Вознюка В.Д., пояснення Катеринчука М.Д., Стретовича В.М., Сергієнка С.І., Маркуш М.А., Селіванова А.О., Носова В.В., Ємельянової І.І., Корнякової Т.В. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в :

1. Суб'єкт права на конституційне подання – 56 народних депутатів України – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення підпункту «а» пункту 2 статті 5, статті 8 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (далі – Закон), положення абзаців першого, другого пункту 2 статті 23 Закону щодо заслуховування Верховною Радою України доповідей Координаційного комітету по боротьбі з організованою злочинністю, Указу Президента України «Про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю» (далі – Указ від 26 листопада 1993 року № 561), Указу Президента України «Про підвищення ефективності діяльності Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю» (далі – Указ від 13 травня 2003 року № 402).

Неконституційність вказаних норм Закону суб'єкт права на конституційне подання обґрунтовує тим, що вони суперечать статтям 85, 106, 116 Конституції України, а назва

ні укази Президента України, в тому числі Положення про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю, затверджене Указом від 13 травня 2003 року № 402, не відповідають статтям 6, 19, 106, 116 Конституції України.

2. У листі Президента України зазначено, що Верховна Рада України не привела Закон у відповідність з Конституцією України, в тому числі й оспорювані положення. Укази Президента України, про які йдеться у конституційному поданні, повною мірою базуються на оспорюваних нормах Закону.

Голова Верховної Ради України у листі до Конституційного Суду України звертає увагу на те, що оспорювані положення Закону підлягають перевірці Конституційним Судом України на предмет їх конституційності, як і правовий статус Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України, оскільки він створений і діє на підставі Закону.

Голова Комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією у листі до Конституційного Суду України відмічає, що Комітет повністю підтримує обґрунтування порушених у конституційному поданні питань.

Міністерство юстиції України у письмовому поясненні стверджує, що Указ від 13 травня 2003 року № 402 виданий відповідно до пункту 28 частини першої статті 106 Конституції України, а затверджене цим Указом Положення про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю визначає Координаційний комітет як дорадчий орган при Президентові України, що утворений для здійснення координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та інших органів, на які відповідно до Закону покладено обов'язки вести цю боротьбу.

Генеральна прокуратура України дотримується думки, що за чинною Конституцією України безпосередньо Президент України не наділений повноваженнями координації діяльності правоохоронних та інших органів виконавчої влади по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю. Ці питання віднесені до компетенції Кабінету Міністрів України, Генерального прокурора України та підпорядкованих йому прокурорів. Тому поставлені у конституційному поданні питання щодо неконституційності актів стосовно утворення, функцій і повноважень Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю є слушними.

У листі Голови Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України стверджується, що Закон та Указ від 26 листопада 1993 року № 561 є чинними в тій частині, що не суперечить Конституції України. Відповідно до Указу від 13 травня 2003 року № 402 Координаційний комітет є дорадчим органом при Президентові України (пункт 28 частини першої статті 106 Конституції України) і владними повноваженнями не наділений.

Позиція фахівців Інституту законодавства Верховної Ради України, Академії правових наук України зводиться до того, що оскільки Президент України відповідно до Конституції України є гарантом додержання прав і свобод людини і громадянина (стаття 102), забезпечує національну безпеку України (стаття 106), то до його повноважень належать питання боротьби з корупцією і організованою злочинністю, які є загрозою національній безпеці, правам і свободам людини і громадянина. Згідно з пунктом 28 частини першої статті 106 Конституції України Президент України для здійснення своїх повноважень може створювати консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби.

У висновку науковців Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича стверджується, що положення статті 3 Указу від 13 травня 2003 року № 402 щодо утворення регіональних координаційних комітетів по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю суперечить статтям 106, 119 Конституції України, статтям 25, 28, 31, 32 Закону України «Про місцеві державні адміністрації».

3. На пленарному засіданні Конституційного Суду України представники суб'єкта права на конституційне подання, Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією, Координаційного комітету по боротьбі з ко-

рупцією і організованою злочинністю при Президентіві України у своїх виступах навели обґрунтування відповідних позицій стосовно конституційного подання.

4. Вирішуючи питання щодо конституційності зазначених у конституційному поданні норм Закону, Конституційний Суд України виходить з такого.

4.1. У Законі до системи державних органів, які спеціально створені для боротьби з організованою злочинністю, віднесено, зокрема, Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентіві України (підпункт «а» пункту 2 статті 5), що здійснює координацію діяльності всіх державних органів, на які Законом покладено обов'язки здійснювати цю боротьбу (пункт 1 статті 8). Положення про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю згідно з пунктом 1 статті 8 Закону затверджується Верховною Радою України. Вказана стаття Закону визначає склад, функції, компетенцію, обов'язковість рішень Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю, а також передбачає створення при Координаційному комітеті міжвідомчого центру з проблем боротьби з організованою злочинністю.

4.2. За Конституцією України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, органи якої здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України (стаття 6).

Всі органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (стаття 19 Конституції України). Повноваження Верховної Ради України, як і повноваження Президента України, визначаються Конституцією України (статті 85, 106).

Президент України є главою держави і виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (стаття 102 Конституції України), забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави (пункт 1 частини першої статті 106 Конституції України). Для здійснення своїх конституційних повноважень Президент України може створювати консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби (пункт 28 частини першої статті 106 Конституції України). Завданням таких органів є сприяння Президентіві України в реалізації його конституційних повноважень.

Верховна Рада України згідно з Конституцією України не наділена повноваженнями створювати при Президентіві України будь-які органи, це є виключною компетенцією Президента України.

Аналіз зазначених норм Конституції України дає підстави для висновку, що положення підпункту «а» пункту 2 статті 5 Закону, яким передбачено створення Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентіві України як державного органу із спеціальним статусом, є неконституційним як таке, що суперечить статтям 19, 85 Конституції України. Оскільки визнається неконституційним створення такого державного органу при Президентіві України, то відповідно визнаються неконституційними повністю положення статті 8 та положення про те, що Верховна Рада України заслуховує «доповіді Координаційного комітету по боротьбі з організованою злочинністю», яке міститься в абзацах першому, другому пункту 2 статті 23 Закону.

5. У період розгляду справи на пленарному засіданні Конституційного Суду України Президент України видав Указ «Про заходи щодо дальшого вдосконалення діяльності Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентіві України» від 24 березня 2004 року № 362, згідно з яким до Указу від 13 травня 2003 року № 402 внесено зміни і доповнення, а Положення про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентіві України викладено в новій редакції. У зв'язку з цим деякі положення Указу від 13 травня 2003 року № 402 у попередній редакції, в тому числі й оспорювані народними депутатами України, втратили чинність.

Укази Президента України, конституційність яких оспорується в конституційному поданні, взаємопов'язані з Указом Президента України від 24 березня 2004 року № 362.

Оскільки наведені народними депутатами України обґрунтування не відповідають правовій ситуації, що склалася після внесення змін і доповнень до Указу від 13 травня 2003 року № 402, Конституційний Суд України вважає, що конституційне провадження в цій частині підлягає припиненню на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України». Проте це не виключає можливості звернення до Конституційного Суду України з іншим конституційним поданням щодо конституційності зазначених указів Президента України.

Виходячи з викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, пунктами 2, 3 статті 45, статтями 51, 61, 63, 65, 73 Закону України «Про Конституційний Суд України», § 51 Регламенту Конституційного Суду України, Конституційний Суд України

в и р і ш и в :

1. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення підпункту «а» пункту 2 статті 5, статті 8 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року № 3341-ХІІ, а також положення абзаців першого, другого пункту 2 статті 23 цього Закону щодо заслуховування Верховною Радою України доповідей Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю.

2. Припинити провадження у справі щодо неконституційності Указу Президента України «Про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю» від 26 листопада 1993 року № 561 та Указу Президента України «Про підвищення ефективності діяльності Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю» від 13 травня 2003 року № 402.

3. Положення Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

4. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

Р І Ш Е Н Н Я
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
положень статей 6, 9 Закону України
«Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру»
(справа про визначення мінімальної ціни на цукор)**

м. Київ
15 квітня 2004 року
№ 10-рп/2004

Справа № 1-7/2004

Конституційний Суд України
у складі суддів Конституційного Суду України:

Селівона Миколи Федосовича – головуєчий,
Євграфова Павла Борисовича,
Іващенко Володимира Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Мироненка Олександра Миколайовича,
Німченка Василя Івановича,
Пшеничного Валерія Григоровича,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича – суддя-доповідач,
Скоморохи Віктора Єгоровича,
Тихого Володимира Павловича,
Ткачука Павла Миколайовича,
Шаповала Володимира Миколайовича,

розглянув на пленарному засіданні справу щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 6, 9 Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» від 17 червня 1999 року № 758-XIV (Відомості Верховної Ради України, 1999 р., № 32, ст. 268).

Приводом для розгляду справи відповідно до статей 39, 40 Закону України «Про Конституційний Суд України» стало конституційне подання 45 народних депутатів України.

Підставою для розгляду справи згідно зі статтями 71, 75 Закону України «Про Конституційний Суд України» є наявність спору щодо конституційності зазначених положень Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру».

Заслухавши суддю-доповідача Савенка М.Д. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В :

1. Суб'єкт права на конституційне подання – 45 народних депутатів України – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням розглянути питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 6, 9 Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» від 17 червня 1999 року (далі – Закон).

На думку народних депутатів України, встановлення мінімальної ціни на цукор при укладанні угод купівлі-продажу на внутрішньому ринку України порушує права громадян – споживачів цукру, та виробників цукру – його власників. Тому положення статті 6 Закону не відповідають положенням статей 13, 42 Конституції України щодо захисту державою прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки; забезпечення захисту конкуренції у підприємницькій діяльності.

Суб'єкт права на конституційне подання також вважає, що передбачений статтею 9 Закону штраф у розмірі подвійної вартості цукру, реалізація якого здійснена з порушенням встановленого порядку, не адекватний рівню суспільної небезпеки цього правопорушення і можливої шкоди. Така міра відповідальності господарюючих суб'єктів може призвести до фактичного примусового вилучення основних та оборотних фондів підприємства, що суперечить вимогам статті 41 Конституції України, згідно з якими ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності.

2. Президент України у листі до Конституційного Суду України наголосив, що визначення засад внутрішньої політики, однією із складових якої є цінова політика, покладено Конституцією України на Верховну Раду України (пункт 5 частини першої статті 85). Це конституційне повноваження реалізовано Верховною Радою України, зокрема, в Законі України «Про ціни і ціноутворення», за яким Кабінет Міністрів України забезпечує здійснення державної політики цін; визначає перелік продукції, товарів і послуг, державні фіксовані та регульовані ціни і тарифи на які затверджуються відповідними органами державного управління. Отже, встановлення згідно зі статтею 6 Закону мінімальної ціни на цукор не суперечить Конституції України.

Запровадження Законом штрафу у відповідному розмірі, підкреслює Президент України, є особливою мірою відповідальності, реакцією держави на протиправні дії на ринку цукру, що є стратегічно важливою продукцією, і відповідає положенням пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, за якими Верховна Рада України визначає правопорушення та відповідальність за них.

Голова Верховної Ради України звернув увагу на те, що згідно з пунктом 5 частини першої статті 85 Конституції України до компетенції Верховної Ради України віднесено формування засад внутрішньої політики. В Законі України «Про ціни і ціноутворення» розкрито засади цієї політики в галузі ціноутворення. Надавши Законом повноваження Кабінету Міністрів України щодо встановлення мінімальної ціни на цукор при укладанні договорів купівлі-продажу на внутрішньому ринку України, Верховна Рада України реалізувала своє право, передбачене пунктом 8 частини першої статті 92 Конституції України. Стягнення відповідно до статті 9 Закону штрафу в розмірі подвійної вартості цукру, реалізація якого здійснена всупереч встановленому порядку, не порушує гарантованих Конституцією України права приватної власності та права на підприємницьку діяльність (статті 41, 42).

Як стверджується в листі Кабінету Міністрів України до Конституційного Суду України, щорічне визначення мінімальної ціни на цукор сприяє відродженню бурякоцукрової галузі, насиченню цукром внутрішнього ринку, захисту прав споживачів державою, яка здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та всіх видів робіт і послуг. Регулювання ціноутворення передбачає однакові умови для всіх суб'єктів права власності, забезпечує ефективне функціонування ринку цукру на конкурентних засадах. Норми статей 6, 9 Закону щодо визначення мінімальної ціни на цукор та відповідальності за порушення встановленого порядку відповідають положенням статей 13, 41, 42 Конституції України.

Міністерство аграрної політики України, правління Національної асоціації цукровиків України (Укрцукор) також вважають, що положення статей 6, 9 Закону не суперечать Конституції України.

Антимонопольний комітет України в листі до Конституційного Суду України зазначив, що виробники цукру мають можливість конкурувати між собою у процесі його реалізації, встановлюючи ціну, максимально наближену до визначеної Законом. Це не суперечить вимогам статті 42 Конституції України про забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності.

3. Конституційний Суд України, розглядаючи порушені у конституційному поданні питання, виходить з того, що Верховна Рада України, прийнявши Закон, реалізувала свої повноваження стосовно визначення засад внутрішньої політики в економічній сфері (пункт 5 частини першої статті 85 Конституції України).

В преамбулі Закону зазначено, що він визначає правові, економічні та організаційні засади державної політики щодо виробництва, експорту, імпорту, оптової та роздрібною торгівлі цукром. Закон встановлює державне регулювання обсягів вирощування буряків, виробництва та реалізації цукру, механізму ціноутворення в бурякоцукровому комплексі.

Стаття 6 Закону передбачає регулювання ціноутворення в бурякоцукровому комплексі шляхом запровадження мінімальних цін на цукор і цукрові буряки на рівні, що забезпечує прибутковість виробництва відповідних видів продукції (частина третя), порядок визначення мінімальної ціни на цукрові буряки для виробництва і поставки цукру на внутрішній ринок та за межі України з метою виконання зобов'язань держави за міжнародними договорами, а також мінімальної ціни на цукор, що поставляється на внутрішній ринок у відповідних обсягах. При цьому встановлення мінімальних цін на цукрові буряки і цукор покладено на Кабінет Міністрів України.

Державне регулювання зазначеною нормою ціноутворення в бурякоцукровому комплексі шляхом запровадження мінімальних цін на цукрові буряки (що не оспорується народними депутатами України) та цукор не можна розглядати як незабезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання (у тому числі й тих, які займаються вирощуванням цукрових буряків та виробництвом цукру і є його власниками), соціальної спрямованості економіки (частина четверта статті 13 Конституції України). Необхідність такого регулювання зумовлена широкою сферою використання цукру, значним його впливом на рівень і динаміку цін кінцевої продукції важливого соціального значення і спрямована на забезпечення прибутковості виробництва та нарощування виробництва цукру і зрештою – на зменшення його ціни. Запровадження Законом державного регулювання виробництва і реалізації цукру не можна розглядати як обмеження права суб'єкта підприємницької діяльності щодо володіння, користування та розпорядження своєю власністю.

Наведене дає підстави для висновку, що положення статті 6 Закону відповідають положенням частини четвертої статті 13, частини сьомої статті 41 Конституції України.

4. Щодо порушеного в конституційному поданні питання про неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісну конкуренцію у зв'язку із запровадженням мінімальної ціни на цукор при укладанні угод купівлі-продажу на внутрішньому ринку України слід зазначити таке.

Відповідно до пункту 8 частини першої статті 92 Конституції України правові засади і гарантії підприємництва, правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання визначаються законом. Держава законодавчо забезпечує свободу конкуренції між підприємцями, захищає споживачів від проявів недобросовісної конкуренції та монополізму в будь-яких сферах підприємницької діяльності, у тому числі підприємців, які займаються виробництвом цукру та вирощуванням цукрових буряків.

Положення статті 6 Закону щодо запровадження мінімальної ціни на цукор не передбачають неправомірного обмеження конкуренції. Вони поширюються на виробників цукру різних форм власності. При цьому виробники цукру не позбавлені можливості конкурувати між собою у процесі реалізації цукру, встановлюючи ціну, максимально наближену до мінімальної ціни на цукор, визначеної відповідно до Закону.

Запровадивши Законом регулювання ціноутворення в бурякоцукровому комплексі, Верховна Рада України реалізувала свої повноваження щодо законодавчого визначення правових засад і гарантій підприємництва, правил конкуренції та норм антімонопольного регулювання (пункт 8 частини першої статті 92 Конституції України).

Виходячи з наведеного Конституційний Суд України вважає, що встановлення Законом регулювання мінімальної ціни на цукор на рівні, що забезпечує прибутковість виробництва, при укладанні угод купівлі-продажу на внутрішньому ринку України не суперечить положенням частини третьої статті 42 Конституції України.

5. Згідно з Конституцією України засади цивільно-правової відповідальності, діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них визначаються виключно законами (пункт 22 частини першої статті 92). Тобто Верховна Рада України у відповідному законі визначає, зокрема, правопорушення та міру відповідальності за нього.

У частині третій статті 9 Закону визначено, що з суб'єкта підприємницької діяльності стягується штраф у розмірі подвійної вартості цукру, поставка на внутрішній ринок або реалізація якого здійснена з порушенням встановленого порядку, тобто понад встановлену квоту або за цінами, що нижчі від визначеної мінімальної ціни. Передбачена цією нормою відповідальність не спрямована на обмеження чи позбавлення права власності відповідних суб'єктів підприємницької діяльності.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 51, 61, 63, 65, 73 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

в і р і ш и в :

1. Визнати такими, що відповідають Конституції України (є конституційними), положення статті 6 Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» стосовно запровадження мінімальної ціни на цукор, частини третьої статті 9 цього Закону щодо стягнення штрафу «у розмірі подвійної вартості цукру, реалізація якого здійснена з порушенням встановленого порядку».

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

**УХВАЛА
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

**про припинення конституційного провадження у справі
за конституційним поданням 45 народних депутатів України
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
положень частин першої, шостої, восьмої, дванадцятої, сімнадцятої
статті 24 Закону України
«Про наукову і науково-технічну діяльність»**

м. Київ
24 березня 2004 року
№ 5-уп/2004

Справа № 1-18/2004

**Конституційний Суд України
у складі суддів Конституційного Суду України:**

Селівона Миколи Федосовича – головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича,
Євграфова Павла Борисовича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни – суддя-доповідач,
Мироненка Олександра Миколайовича,
Німченка Василя Івановича,
Пшеничного Валерія Григоровича,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Скоморохи Віктора Єгоровича,
Тихого Володимира Павловича,
Ткачука Павла Миколайовича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шаповала Володимира Миколайовича,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, шостої, восьмої, дванадцятої, сімнадцятої статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13 грудня 1991 року № 1977-XII зі змінами (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 12, ст. 165; 1999 р., № 2–3, ст. 20; 2000 р., № 28, ст. 223).

Приводом для розгляду справи відповідно до статей 39, 40, 71 Закону України «Про Конституційний Суд України» стало конституційне подання 45 народних депутатів України.

Підставою для розгляду справи згідно зі статтею 82 Закону України «Про Конституційний Суд України» є наявність спірних питань щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, шостої, восьмої, дванадцятої, сімнадцятої статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність».

Заслухавши суддю-доповідача Малинникову Л.Ф. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В :

1. Суб'єкт права на конституційне подання – 45 народних депутатів України – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати положення частин першої, шостої, восьмої, дванадцятої, сімнадцятої статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (далі – Закон) такими, що не відповідають положенням статті 21, частин першої, другої статті 24 Конституції України.

У конституційному поданні народні депутати України, посилаючись на визначення у Законі термінів «науковий працівник» та «науково-педагогічний працівник», стверджують, що правовий статус наукових працівників «пов'язаний з певним родом їх діяльності, яка здійснюється на професійній основі та не залежить від форм власності» підприємства, установи, організації. Проте, як вони вважають, відповідно до зазначених положень Закону «держава надає певні привілеї науковим (науково-педагогічним) працівникам державних підприємств, установ, організацій порівняно з аналогічними науковими (науково-педагогічними) працівниками підприємств, установ, організацій недержавної форми власності», що не відповідає принципам рівності конституційних прав і свобод людини, закріплених у статтях 21, 24 Конституції України.

2. Ухвалою Першої колегії суддів Конституційного Суду України від 12 листопада 2003 року відкрито конституційне провадження у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, шостої, восьмої, дванадцятої, сімнадцятої статті 24 Закону.

3. Під час підготовки справи до розгляду набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 20 листопада 2003 року № 1316-IV (Офіційний вісник України, 2003 р., № 50, ст. 2609) (далі – Закон (2004)).

Законом (2004) статтю 24 викладено у новій редакції, зокрема оспорювані у конституційному поданні народних депутатів України положення частин першої, шостої, восьмої, дванадцятої, сімнадцятої цієї статті.

4. Встановлено, що положення статті 24 у редакції Закону (2004) детальніше регламентують питання соціального захисту та пенсійного забезпечення наукових працівників (стаття 24 у новій редакції містить тридцять дві частини, на відміну від попередньої редакції цієї ж статті, що мала двадцять одну частину). Такі зміни, зокрема, пов'язані з набранням чинності 1 січня 2004 року Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV.

Аналізуючи за змістом оспорювані положення та їх нову редакцію, Конституційний Суд України дійшов висновку, що законодавець, змінюючи редакцію частин першої, восьмої, дванадцятої статті 24 Закону, відтворив ці положення відповідно у частинах першій, сімнадцятій, двадцять першій статті 24 Закону (2004), але вилучивши слова «на державних підприємствах, в установах, організаціях», розширив тим самим її дію щодо права на пенсію наукових працівників, які працювали (працюють) у недержавній сфері.

Інші оспорювані положення статті 24 Закону (частини шоста, сімнадцята) певною мірою відтворено відповідно у частинах п'ятій, двадцять сьомій статті 24 Закону (2004) з викладенням їх в іншій редакції та деякими змінами по суті. Зокрема, у частині п'ятій (нова редакція) дещо розширено джерела фінансування різниці між сумою пенсії, призначеної науковим працівникам за Законом, та розміром пенсії, призначеної їм за іншими законодавчими актами, за рахунок державного бюджету для державних небюджетних установ. Стосовно наукових працівників недержавних наукових установ, організацій та вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, як і раніше, фінансування цієї різниці між сумами вищезазначених пенсій передбачено за рахунок коштів цих установ, організацій та закладів.

Що стосується частини двадцять сьомої статті 24 Закону (2004), у якій відтворено положення частини сімнадцятої статті 24 Закону про зарахування стажу наукової роботи на державних підприємствах, в установах, організаціях до стажу державної служби і, навпаки, зарахування попереднього стажу державної служби до стажу наукової роботи, то в ній додатково зазначається, що зарахування відповідного стажу здійснюється незалежно від наявності перерв у роботі.

5. Отже, Конституційний Суд України виходить з того, що у зв'язку з прийняттям Закону (2004), яким стаття 24 Закону викладена у новій редакції, у тому числі істотно змінено і доповнено оспорювані у конституційному поданні положення частин першої, шостої, восьмої, дванадцятої, сімнадцятої цієї статті, ці положення у попередній редакції втратили чинність.

Викладені народними депутатами України обґрунтування не відповідають правовій ситуації, що склалася після набрання чинності Законом (2004).

Враховуючи наведене, Конституційний Суд України вважає, що є підстави для припинення конституційного провадження у справі згідно з пунктами 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» та § 51 Регламенту Конституційного Суду України.

Проте це не виключає можливості звернення народних депутатів України до Конституційного Суду України з іншим конституційним поданням щодо відповідності Конституції України положень статті 24 у новій редакції.

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтею 39, пунктами 2, 3 статті 45, статтею 51 Закону України «Про Конституційний Суд України», § 51 Регламенту Конституційного Суду України, Конституційний Суд України

у х в а л и в :

1. Припинити конституційне провадження у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, шостої, восьмої, дванадцятої, сімнадцятої статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13 грудня 1991 року № 1977-XII зі змінами (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 12, ст. 165; 1999 р., № 2–3, ст. 20; 2000 р., № 28, ст. 223) на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України».

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною і не може бути оскаржена.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

ОГЛЯД УХВАЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

15 січня 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 2 Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» та про офіційне тлумачення частини третьої статті 82 Земельного кодексу України (суддя-доповідач Чубар Л.П.).

У конституційному поданні 50 народних депутатів України наведено положення статті 13 Конституції України: «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу...», та зазначено, що з прийняттям Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» (далі – Закон) «фактично відмінено мораторій на продаж землі до 2005 року, який передбачений положеннями Земельного кодексу України». Як вважають народні депутати України, Закон «фактично створив правову колізію, оскільки тепер ця норма суперечить положенню Земельного кодексу України».

Стосовно офіційного тлумачення положення статті 82 Земельного кодексу України у конституційному поданні зазначається, що Законом України «Про внесення зміни до статті 82 Земельного кодексу України» від 10 липня 2003 року ця стаття доповнена частиною третьою, відповідно до якої «спільні підприємства, засновані за участю іноземних юридичних і фізичних осіб, можуть набувати право власності на земельні ділянки у випадках, визначених частиною першою цієї статті, та у порядку, встановленому цим Кодексом для іноземних юридичних осіб». При цьому наголошується, що Законом України «Про внесення зміни до статті 82 Земельного кодексу України» не визначено, як буде із землею, яка знаходиться у комунальній власності, за якою ціною будуть відчужувати землі сільськогосподарського призначення, і чи закладені на це кошти в бюджет. Не з'ясована кількість, вартість землі, загальна сума компенсації, що має бути закладеною в бюджет.

Третя колегія суддів Конституційного Суду України Ухвалою від 31 жовтня 2003 року відмовила у відкритті конституційного провадження у цій справі на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України».

Відповідно до пункту 4 частини другої статті 39 Закону України «Про Конституційний Суд України» у конституційному поданні обов'язково зазначається правове обґрунтування тверджень щодо неконституційності правового акта (його окремих положень) або необхідності в офіційному тлумаченні.

Однак цих вимог не дотримано. У конституційному поданні відсутнє правове обґрунтування тверджень щодо неконституційності положення статті 2 Закону, не зазначено, яким саме статтям Конституції України не відповідає оспорюване положення, а лише наводиться текст першого речення частини першої статті 13 Конституції України. При цьому стаття 2 Закону не містить частини четвертої, яку суб'єкт права на конституційне подання просить визнати неконституційною.

Крім того, народні депутати України стверджують про наявність суперечностей (колізії) між зазначеною нормою Закону та положеннями Земельного кодексу Украї-

ни. Проте усунення колізій і заповнення прогалін у законодавчих актах, згідно зі статтею 85 Конституції України, є виключною компетенцією Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади в Україні.

Відповідно до статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України.

Вивчивши порушене народними депутатами України клопотання про офіційне тлумачення частини третьої статті 82 Земельного кодексу України, Конституційний Суд України дійшов висновку, що конституційне подання і в цій частині не відповідає вимогам, передбаченим Законом України «Про Конституційний Суд України», оскільки в ньому відсутнє правове обґрунтування тверджень щодо практичної необхідності в офіційному тлумаченні зазначеної норми Земельного кодексу України. Суб'єкт права на конституційне подання просить шляхом офіційного тлумачення положень частини третьої статті 82 Земельного кодексу України, яка визначає спільні підприємства, засновані за участю іноземних юридичних і фізичних осіб, суб'єктами права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення, вирішити питання, що не є предметом регулювання зазначеної норми, а саме: «як буде із землею, яка знаходиться у територіальних громадах, тобто у комунальній власності... по якій ціні будуть відчужувати землі сільськогосподарського призначення і чи закладені на це кошти в бюджеті. Не з'ясована ні кількість, ні вартість землі, ні загальна сума компенсації, що має бути закладеною в бюджет».

Посилання авторів конституційного подання на відсутність законодавчого регулювання правовідносин, пов'язаних з набуттям права власності на земельні ділянки спільними підприємствами, заснованими за участю іноземних юридичних і фізичних осіб, не може бути підставою для відкриття конституційного провадження у справі. Адже законодавче врегулювання цього питання є прерогативою Верховної Ради України.

Крім того, з конституційного подання вбачається, що його авторам незрозуміло, «по якій ціні будуть відчужувати землі сільськогосподарського призначення...», у той час, як у частині третій статті 82 Земельного кодексу України йдеться про можливість набувати спільними підприємствами, заснованими за участю іноземних юридичних і фізичних осіб, права власності на земельні ділянки тільки «несільськогосподарського призначення». Цитуючи ж норму Земельного кодексу України, якій пропонується дати офіційне тлумачення, автори конституційного подання пропустили словосполучення «несільськогосподарського призначення».

Таким чином, конституційне подання не відповідає вимогам, передбаченим Законом України «Про Конституційний Суд України».

Враховуючи викладене та керуючись статтями 39, 45, 50, 93 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 2 Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» та про офіційне тлумачення частини третьої статті 82 Земельного кодексу України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України».

15 січня 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина О. про офіційне тлумачення положень пункту 3 частини першої статті 3 Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року № 2235-III (Відомості Верховної

Ради України, 2001 р., № 13, ст. 65), пунктів 7, 13, 14 Порядку провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень, затвердженого Указом Президента України від 27 березня 2001 року № 215/2001 (суддя-доповідач Малинникова Л.Ф.).

Громадянин О. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень пункту 3 частини першої статті 3 Закону України «Про громадянство України», пунктів 7, 13, 14 Порядку провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень, затвердженого Указом Президента України від 27 березня 2001 року (далі – Порядок).

Згідно з положенням пункту 3 частини першої статті 3 Закону України «Про громадянство України» особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 року і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 року органами внутрішніх справ України внесено напис «громадянин України», а також діти таких осіб, які прибули разом з батьками в Україну, якщо на момент прибуття в Україну вони не досягли повноліття, є громадянами України.

У пункті 7 Порядку визначено, що встановлення належності до громадянства України стосується громадян колишнього СРСР, які не одержали паспорт громадянина України або паспорт громадянина України для виїзду за кордон та не мають у паспортах громадянина колишнього СРСР відмітки про прописку, що підтверджує факт їхнього постійного проживання на території України за станом на 24 серпня 1991 року або проживання на території України за станом на 13 листопада 1991 року (підпункт «а»), та дітей осіб, зазначених у підпункті «а» (підпункт «б»).

У пунктах 13, 14 Порядку визначено перелік документів, що подаються для встановлення належності до громадянства України відповідно особою та повнолітньою особою, яка у неповнолітньому віці разом зі своїми батьками (одним із них) після 13 листопада 1991 року прибула на постійне проживання в Україну.

Необхідність в офіційному тлумаченні зазначених положень Закону України «Про громадянство України», а також Порядку громадянин О. обгрунтовує тим, що посадові особи Баглійського районного відділу та Дніпродзержинського міського управління Міністерства внутрішніх справ України у Дніпропетровській області при розгляді його питання з приводу обміну паспорта неправильно застосували положення пункту 3 частини першої статті 3 Закону України «Про громадянство України» та пунктів 7, 13, 14 Порядку. Він вважає, що рішеннями судових органів його права не захищені, оскільки подана ним скарга на дії посадових осіб відповідних органів внутрішніх справ України залишена без задоволення Баглійським районним судом міста Дніпродзержинська, з чим погодились суди вищих інстанцій.

Враховуючи наведене, суб'єкт права на конституційне звернення просить роз'яснити, чи підтверджує його належність до громадянства України наявність у нього паспорта громадянина колишнього Союзу РСР зразка 1974 року, в якому написи «СРСР», «Союзу Радянських Соціалістичних Республік» замінено відповідно словами «Україна», «України».

Підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Із матеріалів, долучених до конституційного звернення, вбачається, що громадянин О., який народився 26 серпня 1978 року в місті Джамбул Казахської РСР, прибув в Україну разом з батьками у липні 1993 року. Його батько – українець за походженням (народився в Україні). Після досягнення 16 років громадянин О. у 1995 році отримав паспорт з написом «громадянин України» з використанням бланка паспорта громадянина колишнього СРСР зразка 1974 року. Цей паспорт втратив чинність 1 вересня

2002 року, оскільки заявник у визначений Кабінетом Міністрів України строк не обміняв його на паспорт громадянина України.

У конституційному зверненні громадянин О. зазначив, що у жовтні 2002 року (згідно з поданою заявою стосовно обміну паспорта) він отримав паспорт громадянина України лише після подання заяви про встановлення належності до громадянства України, хоча набув це громадянство ще у 1995 році. Як йому було роз'яснено, це відповідає пунктам 13, 14 Порядку, якими визначено перелік документів, що подаються у таких випадках.

Автор звернення не погоджується із застосуванням до нього положень цього Порядку органами внутрішніх справ України.

Отже, фактично громадянин О. посилається на неправомірність дій посадових осіб органів внутрішніх справ України, які, на його думку, неправильно і необгрунтовано застосували положення пункту 3 частини першої статті 3 Закону України «Про громадянство України» і відповідні положення пунктів 7, 13, 14 Порядку.

Конституційний Суд України відповідно до статті 14 Закону України «Про Конституційний Суд України» не вирішує питань, віднесених до компетенції судів загальної юрисдикції, зокрема, не розглядає скарги на дії посадових та службових осіб.

У долучених до конституційного звернення матеріалах відсутні дані про наявність неоднозначного застосування вказаного положення Закону України «Про громадянство України» судами або іншими органами державної влади в контексті статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України». Така неоднозначність за приписами цієї статті є підставою для конституційного звернення.

Оскільки конституційне звернення стосовно тлумачення положень пункту 3 частини першої статті 3 Закону України «Про громадянство України» не відповідає вимогам пункту 4 частини другої статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України», тобто не містить правового обгрунтування щодо необхідності в офіційному тлумаченні цих положень, Конституційний Суд України вважає, що у відкритті конституційного провадження в цій частині слід відмовити за пунктом 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Що стосується конституційного звернення в частині тлумачення положень пунктів 7, 13, 14 Порядку, то Конституційний Суд України відповідно до статті 150 Конституції України, пункту 4 статті 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» дає офіційне тлумачення Конституції та законів України і не уповноважений тлумачити інші нормативно-правові акти, в тому числі затверджені указами Президента України.

Тому порушене у конституційному зверненні питання про офіційне тлумачення положень пунктів 7, 13, 14 Порядку невідомче Конституційному Суду України згідно з пунктом 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 13, 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина О. про офіційне тлумачення положень пункту 3 частини першої статті 3 Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року, пунктів 7, 13, 14 Порядку провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень, затвердженого Указом Президента України від 27 березня 2001 року, на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України», та невідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

16 січня 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 60 народних де-

путатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України, статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» (Відомості Верховної Ради України, 1993 р., № 3, ст. 17; 2001 р., № 42, ст. 212) (суддя-доповідач Вознюк В.Д.).

Суб'єкт права на конституційне подання – 60 народних депутатів України – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України, статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» щодо порядку надання Верховною Радою України згоди на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності, його затримання чи арешт, а також роз'яснити, хто є суб'єктом вирішення цього питання і чи можуть інші посадові особи чи органи, крім Верховної Ради України, надавати таку згоду.

Необхідність в офіційному тлумаченні народні депутати України обґрунтовують неоднозначним розумінням наведених положень Конституції України та Закону України «Про статус народного депутата України», що, на їх думку, «призведе до відсторонення народних депутатів України від виконання їх конституційних повноважень». Автори конституційного подання зазначають: «Немає сумнівів, що жоден орган чи посадова особа не можуть вирішувати фактично по суті питання, яке Конституцією України прямо віднесено до повноважень Верховної Ради України».

Суб'єкт права на конституційне подання також вважає, що процедура голосування питання про надання згоди на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності має прийматися Верховною Радою України більшістю від її конституційного складу, а не двома третинами голосів, як передбачено частиною четвертою статті 9.6.5 Регламенту Верховної Ради України.

Згідно зі статтею 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України.

Порушене в конституційному поданні питання про те, хто є суб'єктом вирішення питання про надання згоди на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності, його затримання чи арешт, уже розглядалося Конституційним Судом України. Зокрема, у Рішенні від 26 червня 2003 року № 12-рп/2003 він дав офіційне тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України, частини першої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України», згідно з яким притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт можуть здійснюватися лише за згодою Верховної Ради України. Це означає, що органи Верховної Ради України та їх посадові особи не можуть бути суб'єктами вирішення питання про надання згоди на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності, його затримання чи арешт.

Порядок надання Верховною Радою України згоди на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності, його затримання чи арешт є предметом законодавчого регулювання, що належить до компетенції Верховної Ради України. Таку позицію висловив Конституційний Суд України у згаданому Рішенні.

Повноваження парламенту України, як відзначив Конституційний Суд України у Рішенні від 14 жовтня 2003 року № 16-рп/2003, реалізуються в порядку, визначеному Конституцією України, зокрема статтями 84, 91, в яких зазначається, що рішення Верховної Ради України приймаються винятково на її пленарних засіданнях шляхом голосування; закони, постанови та інші акти вважаються прийнятими, якщо за них проголосувала більшість від конституційного складу Верховної Ради України, крім випадків, передбачених Основним Законом України. Рішення Верховної Ради України про надання згоди на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт приймається у формі постанови (частина четверта статті 9.6.5 Регламенту Верховної Ради України).

Відповідно до пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить Конституції України.

Оскільки конституційне подання народних депутатів України не відповідає вимогам статей 39, 93 Закону України «Про Конституційний Суд України», а порушені в ньому питання, крім тих, що належать до компетенції Верховної Ради України, вже розглядалися Конституційним Судом України, підстав для відкриття конституційного провадження у справі немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 39, 45, 93 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України, статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України» та невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

16 січня 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання щодо відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина В. про офіційне тлумачення положень статті 440¹ Цивільного кодексу Української РСР (суддя-доповідач Ткачук П.М.).

До Конституційного Суду України надійшло клопотання громадянина В. про офіційне тлумачення положень статті 440¹ Цивільного кодексу Української РСР (далі – Цивільний кодекс) щодо мінімального розміру моральної шкоди.

Необхідність в офіційному тлумаченні суб'єкт права на конституційне звернення обґрунтовує неоднозначним, на його думку, застосуванням судами загальної юрисдикції положень зазначеної статті Цивільного кодексу, внаслідок чого порушено його право на відшкодування завданої йому моральної шкоди.

Для доведення факту неоднозначного застосування судами положень статті 440¹ Цивільного кодексу громадянин В. посилається на ухвалу судової колегії в цивільних справах Верховного Суду України у справі за позовом С. до управління соціального захисту населення м. Тореза.

Із конституційного звернення та доданих до нього матеріалів вбачається, що рішенням Богунського місцевого суду м. Житомира від 10 серпня 2001 року частково задоволено позов громадянина В. до ВАТ «Укртелеком», стягнуто на його користь на відшкодування моральної шкоди 590 гривень, що відповідало мінімальному розміру моральної шкоди, визначеному статтею 440¹ Цивільного кодексу. Судом було встановлено, що ВАТ «Укртелеком» порушив права позивача як споживача послуг телефонного зв'язку. Визначаючи розмір моральної шкоди, суд посилався на статтю 440¹ Цивільного кодексу.

Ухвалою апеляційного суду Житомирської області від 13 листопада 2001 року зазначене рішення Богунського місцевого суду змінено, а саме, зменшено розмір відшкодування моральної шкоди. При цьому апеляційний суд визнав посилання суду першої інстанції на статтю 440¹ Цивільного кодексу помилковим, оскільки ця норма не застосовується до правовідносин, врегульованих Законом України «Про захист прав споживачів».

Громадянин В., вважаючи, що апеляційний суд Житомирської області безпідставно зменшив до 100 гривень розмір відшкодування йому моральної шкоди, звернувся з касаційною скаргою до Верховного Суду України.

Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України ухвалою від 20 травня 2002 року відмовила в задоволенні касаційної скарги громадянина В. про скасування зазначених судових рішень.

Відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Проте у конституційному зверненні та доданих до нього матеріалах відсутні докази неоднозначного застосування судами України положень статті 440¹ Цивільного кодексу щодо мінімального розміру відшкодування моральної шкоди.

Спричинення громадянину В. моральної шкоди випливає з неналежного виконання договірних зобов'язань з боку ВАТ «Укртелеком» щодо надання послуг зв'язку. Її відшкодування, як визначено судовими інстанціями, має здійснюватися на підставі Закону України «Про захист прав споживачів».

У справі про відшкодування моральної шкоди управлінням соціального захисту населення м. Тореза, на яку громадянин В. посилається як на факт неоднозначного застосування судами зазначеної статті, моральна шкода громадянину С. була завдана діями органу державної влади, які не впливали з договірних зобов'язань. У цьому випадку, як зазначається в ухвалі судової колегії в цивільних справах Верховного Суду України від 12 квітня 2000 року, розмір моральної шкоди визначався на підставі частини другої статті 440¹ Цивільного кодексу, згідно з якою він не може бути меншим п'яти мінімальних розмірів заробітної плати.

Таким чином, у наведених громадянином В. випадках моральна шкода впливала з різних правовідносин і, відповідно, застосовувались різні правові підстави визначення її мінімального розміру.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина В. про офіційне тлумачення положень статті 440¹ Цивільного кодексу Української РСР на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України».

16 січня 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина В. про офіційне тлумачення положень статті 162 Цивільного кодексу Української РСР (суддя-доповідач Чубар Л.П.).

Громадянин В. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням про офіційне тлумачення положень статті 162 Цивільного кодексу Української РСР (далі – Цивільний кодекс), згідно з якими «одностороння відмова від виконання зобов'язання і одностороння зміна умов договору не допускаються, за винятком випадків, передбачених законом». Він просить дати відповіді на запитання:

– чи можуть сторони договору передбачати у самому договорі можливість спростування обмежень, встановлених статтею 162 Цивільного кодексу?

– що є односторонньою зміною у розумінні статті 162 Цивільного кодексу і чи вважається односторонньою зміною однієї з істотних умов договору у випадку, коли вона відбулася без згоди однієї зі сторін договору?

Як зазначає громадянин В., підставою для конституційного звернення є наявність неоднозначного застосування положень статті 162 Цивільного кодексу судами України, а необхідність в їх офіційному тлумаченні зумовлена тим, що ця неоднозначність може

привести до порушення його конституційних прав і свобод. На думку заявника, суди загальної юрисдикції по-різному застосовують положення статті 162 Цивільного кодексу. До конституційного звернення ним долучено, зокрема, рішення Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 12 березня 1996 року, яким у задоволенні позову Запорізької міської організації захисту прав споживачів в інтересах громадянина В. до Запорізької філії комерційного банку «Приватбанк» про відшкодування шкоди у розмірі 41658800 карбованців було відмовлено, та рішення Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 16 березня 1995 року про задоволення позову громадянки Т. в частині стягнення на її користь з акціонерного комерційного банку «ІНКО» 9116000 карбованців.

Відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення про офіційне тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

У конституційному зверненні та долучених до нього матеріалах не наведено фактів неоднозначного застосування судами України положень статті 162 Цивільного кодексу. З рішень Жовтневого та Ленінського районних судів м. Запоріжжя вбачається, що вони прийняті у справах, предметом розгляду яких були різні за своєю суттю обставини (різні умови договорів), і тому не можуть бути підтвердженням наявності неоднозначного застосування судами цих положень Цивільного кодексу, тобто підставою для конституційного звернення.

Крім того, у конституційному зверненні громадянина В. немає обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень зазначеної статті Цивільного кодексу, що суперечить пункту 4 частини другої статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України», зокрема не вказано, які саме його конституційні права і свободи можуть бути порушені, та не обґрунтовано причинно-наслідковий зв'язок з рішеннями місцевих судів, на які він посилається.

Таким чином, конституційне звернення не відповідає вимогам, передбаченим Законом України «Про Конституційний Суд України».

Враховуючи викладене та керуючись статтями 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина В. про офіційне тлумачення положень статті 162 Цивільного кодексу Української РСР на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України».

16 січня 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» від 3 липня 1998 року № 727 (в редакції Указу Президента України від 28 червня 1999 року № 746) (суддя-доповідач Скомороха В.Є.).

Стверджуючи про неконституційність Указу Президента України, суб'єкт права на конституційне подання посилається на частину третю статті 22, частину третю статті 46 Конституції України.

Крім того, у конституційному поданні зазначається, що стаття 6 оспорюваного Указу Президента України не відповідає також статтям 3, 66 Закону України «Про пенсійне забезпечення», законам України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про прожитковий мінімум на 2003 рік».

Наслідком застосування зазначеного Указу Президента України, на думку народних депутатів України, є те, що органи Пенсійного фонду України не можуть обчислю-

ти пенсію в оптимальному варіанті особам, які перебувають у трудових відносинах з суб'єктами малого підприємництва зі спрощеною системою оподаткування, які сплачують єдиний податок, але звільнені цим Указом від сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, тому розмір отриманої пенсії не відповідатиме прожитковому мінімуму.

Відповідно до пункту 4 частини другої статті 39 Закону України «Про Конституційний Суд України» у конституційному поданні має бути наведене правове обґрунтування тверджень щодо неконституційності правового акта (його окремих положень). Однак цих вимог не дотримано. У конституційному поданні наведено лише зміст статей 22, 46 Конституції України, а правове обґрунтування невідповідності цим конституційним нормам статті 6 зазначеного Указу Президента України відсутнє.

Порушені у конституційному поданні питання щодо економічної та соціальної оцінки Указу Президента України (обчислення пенсій особам, які перебувають у трудових відносинах з суб'єктами малого підприємництва зі спрощеною системою оподаткування) непідвідомчі Конституційному Суду України.

Вирішення питання щодо законності статті 6 оспорюваного Указу Президента України відповідно до статті 14 Закону України «Про Конституційний Суд України» не належить до повноважень Конституційного Суду України.

Видавши Указ від 3 липня 1998 року № 727 на підставі пункту 4 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, Президент України подав до Верховної Ради України проект Закону «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва». Верховна Рада України не відхилила зазначений законопроект і не прийняла закон з цього питання, а розпочала законодавчий процес розгляду проекту Закону «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва».

Оскільки Верховна Рада України не реалізувала законодавчі повноваження у спосіб, передбачений частиною другою пункту 4 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, Указ Президента України від 3 липня 1998 року № 727 набрав чинності і діє в редакції Указу Президента України від 28 червня 1999 року № 746.

Таким чином, конституційне подання не відповідає вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України».

Крім того, порушені в конституційному поданні питання щодо пенсійного забезпечення суб'єктів малого підприємництва, які сплачують єдиний податок, та їх найманих працівників врегульовані у статтях 11, 14, 15, 16, 17, 20 і 21 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV, що набрав чинності з 1 січня 2004 року.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 14, 39, 45, 50 Закону України «Про Конституційний Суд України, Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» від 3 липня 1998 року № 727 (в редакції Указу Президента України № 746) на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України «Про Конституційний Суд України», та непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

30 січня 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 статті 78, пункту 1 статті 84, пункту 3 Перехідних положень Земельного кодексу

України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III (Відомості Верховної Ради України, 2002 р., № 3–4, ст. 27), а також про офіційне тлумачення словосполучення «чи є колективні сільськогосподарські підприємства суб'єктами колективної власності на землю» (суддя-доповідач Савенко М.Д.).

Суб'єкт права на конституційне подання – 54 народні депутати України – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням розглянути питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 статті 78, пункту 1 статті 84, пункту 3 Перехідних положень Земельного кодексу України, а також дати офіційне тлумачення словосполучення «чи є колективні сільськогосподарські підприємства суб'єктами колективної власності на землю».

Народні депутати України вважають, що з прийняттям Закону України «Про форми власності на землю» від 30 січня 1992 року № 2073-XII, Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992 року № 2114-XII, Земельного кодексу України від 18 грудня 1990 року № 560-XII відбулось роздержавлення земель сільськогосподарського призначення шляхом їх передачі з державної власності у колективну. Сільськогосподарські підприємства України на законних підставах отримали державні акти на право колективної власності на землю.

Суб'єкт права на конституційне подання зазначає, що в новій редакції Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III всупереч статтям 8, 13, 14, 21, 22, 41 Конституції України поняття колективної власності на землю взагалі не вживається, що призвело до необгрунтованого звуження поняття форм власності на землю та порушення визначених Основним Законом прав громадян стосовно власності на землю. Тому, як вважають народні депутати України, пункт 3 статті 78, пункт 1 статті 84, пункт 3 Перехідних положень Земельного кодексу України, які скасовують право на колективне володіння землею, є неконституційними.

Підставою для розгляду справи Конституційним Судом України є конституційне подання, в якому викладаються аргументи і стверджується про неконституційність законів (стаття 39, частина перша статті 71 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Матеріали, долучені до конституційного подання, не містять правового обгрунтування тверджень щодо неконституційності оспорюваних положень, як того вимагає Закон України «Про Конституційний Суд України». У конституційному поданні поставлено питання про те, що «відсутність врегулювання у Земельному кодексі України такої форми власності, як «колективна власність на землю», не відповідає Конституції України. Однак не вказано, які конкретно положення Конституції України містять приписи щодо обов'язкового врегулювання Земельним кодексом України саме «колективної форми власності на землю».

Народні депутати України просять також роз'яснити, чи є колективні сільськогосподарські підприємства суб'єктами права колективної власності на землю. Проте у конституційному поданні не вказуються обгрунтування практичної необхідності та підстав для офіційного тлумачення цього словосполучення, як це передбачено статтею 93 Закону України «Про Конституційний Суд України», повне найменування, номер, дата прийняття, джерело опублікування норми закону, в якому міститься словосполучення, про офіційне тлумачення якого заявлено клопотання (стаття 39 цього Закону).

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 13, 39, 45, 50, 93 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 статті 78, пункту 1 статті 84, пункту 3 Перехідних положень Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III, а також про офіційне тлумачення словосполучення «чи є колективні сільськогосподарські підприємства суб'єктами колективної власності на землю» на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповід-

ність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України».

30 січня 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина С. про офіційне тлумачення частини першої статті 58 Конституції України і Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» стосовно дії в часі положення, що передбачає заміну смертної кари довічним позбавленням волі (суддя-доповідач Костицький М.В.).

Громадянин С. звернувся до Конституційного Суду України з проханням дати офіційне тлумачення частини першої статті 58 Конституції України і Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» від 22 лютого 2000 року № 1483-III (Відомості Верховної Ради України, 2000 р., № 17, ст. 123) стосовно дії в часі положення, що передбачає заміну смертної кари довічним позбавленням волі.

Вироком Вінницького обласного суду від 10 листопада 1999 року громадянина С. було засуджено до виняткової міри покарання – смертної кари. Ухвалою Верховного Суду України від 1 червня 2000 року вирок у частині міри покарання замінено довічним позбавленням волі.

Суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що, оскільки Конституційний Суд України своїм Рішенням від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 визнав положення статті 24 Загальної частини та положення санкцій статей Особливої частини Кримінального кодексу України, які передбачали смертну кару як вид покарання, такими, що не відповідають Конституції України, і вони втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення, виняткова міра покарання – смертна кара – ухвалою Верховного Суду України мала бути замінена позбавленням волі строком на 15 років як найбільш суворою за чинними на той час положеннями Кримінального кодексу України мірою покарання. Заміна ж виняткової міри покарання – смертної кари – довічним позбавленням волі за Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України», на його думку, посилює відповідальність за скоєний ним злочин і порушує тим самим його конституційне право на пом'якшення цієї відповідальності.

Згідно зі статтею 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

У конституційному зверненні громадянина С. немає обґрунтування неоднозначного застосування судами України частини першої статті 58 Конституції України і Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» стосовно дії в часі положення, що передбачає заміну смертної кари довічним позбавленням волі. Фактів неоднозначного застосування судами України зазначених положень Конституції України та цього Закону не наведено, а судова практика свідчить про однозначність їх застосування. Отже, необхідності в офіційному тлумаченні немає.

До того ж Конституційний Суд України вже розглядав конституційні звернення громадян з цього питання за таких же обставин і не виявив підстав для відкриття конституційного провадження у справах (ухвали Конституційного Суду України від 29 грудня 2002 року за № 71-у/2002 та № 72-у/2002).

Таким чином, Конституційний Суд України вважає, що підстав для відкриття конституційного провадження у цій справі немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина С. про офіційне тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України і Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» стосовно дії в часі положення, що передбачає заміну смертної кари довічним позбавленням волі, на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України».

19 лютого 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина К. про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53, статті 98 Закону України «Про пенсійне забезпечення» (суддя-доповідач Тимченко І.А.).

Громадянин К. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53, статті 98 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 року № 1788-XII.

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України» від 17 листопада 1999 року було прийнято нову редакцію частини третьої статті 53 Закону України «Про пенсійне забезпечення», згідно з якою особам льотних екіпажів повітряних суден цивільної авіації, які виконують спеціальні роботи в польотах, пенсії обчислюються з середньомісячного заробітку за роботу, що дає право на пенсію за вислугу років, одержуваного перед її припиненням, і призначаються у розмірі 75 відсотків цього заробітку, але не більше двох з половиною величин середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки України, за календарний рік, що передує місяцю, з якого призначається пенсія. Відповідно до цих змін громадянину К. була призначена пенсія в розмірі 434 гривні.

У березні 2001 року після опублікування даних про нові розміри середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки України, на підставі заяви громадянина К. пенсія йому була перерахована і становила 622 гривні. Таку пенсію він отримував з квітня по липень 2001 року. Проте з серпня 2001 року пенсію в такому розмірі йому виплачувати припинили, пояснюючи це тим, що раніше призначена пенсія в сумі 434 гривні була обчислена з розрахунку середнього заробітку працівників, зайнятих у галузях економіки України, на момент прийняття Закону України від 17 листопада 1999 року.

Суб'єкт права на конституційне звернення зазначає, що незважаючи на неодноразове підвищення йому пенсії у 2000 та 2001 роках її розмір залишився незмінним: наскільки підвищували пенсію за віком, настільки ж зменшувалася вона за вислугу років. Органи соціального захисту і суди пояснювали таку ситуацію недосконалістю законодавства.

Громадянин К. у зверненні до Конституційного Суду України акцентує, що з даного питання існують дві протилежні за своїм змістом позиції щодо застосування норм законодавства про пенсійне забезпечення: 1) рішення місцевих районних судів м. Одеси, якими задоволено позови працівників льотно-підйомного складу цивільної авіації щодо перерахування пенсій; 2) інструктивний лист Міністерства праці та соціальної політики України від 5 липня 2001 року № 03-3/3070-02-6, підписаний заступником міністра, в якому зазначено, що «перерахунок пенсії у зв'язку зі змінами середньої заробітної плати працівників народного господарства законодавством не передбачено». Таку позицію громадянин К. розцінює як особисту думку заступника міністра.

Отже, у конституційному зверненні фактично порушується питання щодо роз'яснення Міністерства праці та соціальної політики України. Однак офіційне тлумачення

роз'яснень посадових осіб органів державної влади не належить до компетенції Конституційного Суду України.

Громадянин К. долучив до звернення копії трьох судових рішень, які стосуються інших громадян. На його думку, місцеві районні суди м. Одеси правильно застосували положення частини третьої статті 53, статті 98 Закону. Із доданих до звернення матеріалів не вбачається, чи набрали зазначені судові рішення законної сили і чи були вони виконані органами соціального захисту.

Громадянин К. з порушених у конституційному зверненні питань до судів загальної юрисдикції не звертався.

Підставою для конституційного звернення про офіційне тлумачення Конституції України та законів України відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Громадянин К. не навів фактів неоднозначного застосування судами України та іншими органами державної влади зазначених положень частини третьої статті 53, статті 98 Закону України «Про пенсійне забезпечення», а фактично просить визначити правильний, на його думку, розмір призначеної йому пенсії відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України» від 17 листопада 1999 року і надати роз'яснення щодо порядку застосування цього Закону безпосередньо щодо нього та висловлює незгоду з позицією заступника Міністра праці і соціальної політики України, тобто порушує питання, розгляд яких не належить до повноважень Конституційного Суду України.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина К. про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 та статті 98 Закону України «Про пенсійне забезпечення» на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України».

19 лютого 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Б. про офіційне тлумачення частини першої статті 58 Конституції України і Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України» стосовно дії в часі положення, що передбачає заміну смертної кари довічним позбавленням волі (суддя-доповідач Костицький М.В.).

Громадянин Б. звернувся до Конституційного Суду України з проханням дати офіційне тлумачення частини першої статті 58 Конституції України і Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України» від 22 лютого 2000 року № 1483-III (Відомості Верховної Ради України, 2000 р., № 17, ст. 123) стосовно дії в часі положення, що передбачає заміну смертної кари довічним позбавленням волі.

За вироком Запорізького обласного суду від 10 грудня 1999 року громадянина Б. було засуджено до виняткової міри покарання – смертної кари. Ухвалою Верховного Суду України від 10 серпня 2000 року вирок у частині міри покарання замінено довічним позбавленням волі.

Суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що, оскільки Конституційний Суд України своїм Рішенням від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 визнав положення статті 24 Загальної частини та положення санкцій статей Особливої частини Кри-

мінального кодексу України, які передбачали смертну кару як вид покарання, такими, що не відповідають Конституції України, і вони втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення, виняткова міра покарання – смертна кара – ухвалою Верховного Суду України мала бути замінена позбавленням волі строком на 15 років як найбільш суворою за чинними на той час положеннями Кримінального кодексу України мірою покарання. Заміна ж виняткової міри покарання – смертної кари – довічним позбавленням волі за Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України», на його думку, посилює відповідальність за скоєний ним злочин і порушує тим самим його конституційне право на пом'якшення цієї відповідальності.

Згідно зі статтею 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

У конституційному зверненні громадянина Б. немає обґрунтування неоднозначного застосування судами України частини першої статті 58 Конституції України і Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» стосовно дії в часі положення, що передбачає заміну смертної кари довічним позбавленням волі. Фактів неоднозначного застосування судами України зазначених положень Конституції України та цього Закону не наведено, а судова практика свідчить про однозначність їх застосування.

До того ж подібні звернення громадян уже були предметом розгляду Конституційним Судом України, і він не визнав наведені в них обґрунтування достатніми для відкриття конституційного провадження у справах (ухвали Конституційного Суду України від 29 грудня 2002 року за № 71-у/2002 та № 72-у/2002).

Таким чином, Конституційний Суд України вважає, що підстав для відкриття конституційного провадження у цій справі немає.

Виходячи з наведеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Б. про офіційне тлумачення частини першої статті 58 Конституції України і Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» стосовно дії в часі положення, що передбачає заміну смертної кари довічним позбавленням волі, на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України».

19 лютого 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина П. про офіційне тлумачення частини першої статті 58 Конституції України і Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» стосовно дії в часі положення, що передбачає заміну смертної кари довічним позбавленням волі (суддя-доповідач Костицький М.В.).

Громадянин П. звернувся до Конституційного Суду України з проханням дати офіційне тлумачення частини першої статті 58 Конституції України і Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» від 22 лютого 2000 року № 1483-III (Відомості Верховної Ради України, 2000 р., № 17, ст. 123) стосовно дії в часі положення, що передбачає заміну смертної кари довічним позбавленням волі.

За вироком Дніпропетровського обласного суду від 3 жовтня 1997 року громадянина П. було засуджено до виняткової міри покарання – смертної кари. Ухвалою Верховного Суду України від 11 грудня 1998 року вирок суду першої інстанції залишено без змін.

Суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що, оскільки Конституційний Суд України своїм Рішенням від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 визнав положення статті 24 Загальної частини та положення санкцій статей Особливої частини Кримінального кодексу України, які передбачали смертну кару як вид покарання, такими, що не відповідають Конституції України, і вони втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення, виняткова міра покарання – смертна кара – ухвалою Верховного Суду України мала бути замінена позбавленням волі строком на 15 років як найбільш суворою за чинним на той час Кримінальним кодексом України мірою покарання. Заміна ж виняткової міри покарання – смертної кари – довічним позбавленням волі за Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України», на його думку, посилює відповідальність за скоєний ним злочин і порушує тим самим його конституційне право на пом'якшення цієї відповідальності.

Згідно зі статтею 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

У конституційному зверненні громадянина П. немає обґрунтування неоднозначного застосування судами України частини першої статті 58 Конституції України і Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» стосовно дії в часі положення, що передбачає заміну смертної кари довічним позбавленням волі. Фактів неоднозначного застосування судами України зазначених положень Конституції України та цього Закону не наведено, а судова практика свідчить про однозначність їх застосування.

До того ж подібні звернення громадян уже були предметом розгляду Конституційним Судом України, і він не визнав наведені в них обґрунтування достатніми для відкриття конституційного провадження у справах (ухвали Конституційного Суду України від 29 грудня 2002 року за № 71-у/2002 та № 72-у/2002).

Таким чином, Конституційний Суд України вважає, що підстав для відкриття конституційного провадження у цій справі немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина П. про офіційне тлумачення частини першої статті 58 Конституції України і Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» стосовно дії в часі положення, що передбачає заміну смертної кари довічним позбавленням волі, на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України».

19 лютого 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням уповноваженого за дорученням Н. в інтересах громадянина С. про офіційне тлумачення частини першої статті 58 Конституції України і Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України»

стосовно дії в часі положення, що передбачає заміну смертної кари довічним позбавленням волі (суддя-доповідач Костицький М.В.).

Уповноважений за дорученням Н. в інтересах громадянина С. звернувся до Конституційного Суду України з проханням дати офіційне тлумачення частини першої статті 58 Конституції України і Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» від 22 лютого 2000 року № 1483-III (Відомості Верховної Ради України, 2000 р., № 17, ст. 123) стосовно дії в часі положення, що передбачає заміну смертної кари довічним позбавленням волі.

За вироком Київського міського суду від 8 серпня 2000 року громадянина С. за злочин, вчинений наприкінці 1998 року, за який санкцією статті 93 чинного на той час Кримінального кодексу України передбачалася виняткова міра покарання – смертна кара, – було засуджено до довічного позбавлення волі. Ухвалою Верховного Суду України від 26 квітня 2001 року цей вирок залишено без змін.

Суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що, оскільки згідно з Кримінальним кодексом України злочинність і караність діяння визначаються законом, чинним на момент вчинення діяння, то громадянин С., який вчинив злочин до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України», яким виключено з Кримінального кодексу України статтю 24 та покарання у вигляді смертної кари за конкретні злочини і доповнено цей Кодекс новим видом покарання – довічним позбавленням волі, – не може бути засуджений до довічного позбавлення волі. До нього може бути застосований вид покарання – позбавлення волі строком на 15 років, тому що довічне позбавлення волі є більш суворою мірою покарання порівняно з максимальною, передбаченою Кримінальним кодексом України, чинним у період з 29 грудня 1999 року (день прийняття Рішення Конституційним Судом України у справі про смертну кару) до 29 березня 2000 року (день набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України»). Тому заміна виняткової міри покарання – смертної кари – довічним позбавленням волі, на думку суб'єкта права на конституційне подання, посилює відповідальність громадянина С. за вчинений ним злочин і порушує тим самим його конституційне право на пом'якшення цієї відповідальності.

Згідно зі статтею 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

У конституційному зверненні громадянина Н. немає обґрунтування неоднозначного застосування судами України частини першої статті 58 Конституції України і Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» стосовно дії в часі положення, що передбачає заміну смертної кари довічним позбавленням волі. Фактів неоднозначного застосування судами України зазначених положень Конституції України та цього Закону не наведено, а судова практика свідчить про однозначність їх застосування. Фактично Н. висловлює незгоду з рішеннями судів загальної юрисдикції у справі громадянина С. А перевірка рішень судів загальної юрисдикції не належить до повноважень Конституційного Суду України.

До того ж подібні звернення громадян уже були предметом розгляду Конституційним Судом України, і він не визнав наведені в них обґрунтування достатніми для відкриття конституційного провадження у справах (ухвали Конституційного Суду України від 29 грудня 2002 року за № 71-у/2002 та № 72-у/2002).

Таким чином, Конституційний Суд України вважає, що підстав для відкриття конституційного провадження у цій справі немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням уповноваженого за дорученням Н. в інтересах громадянина С. про офіційне тлумачення частини першої статті 58 Конституції України і Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України» стосовно дії в часі положення, що передбачає заміну смертної кари довічним позбавленням волі, на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України».

19 лютого 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Євпаторійської міської ради про офіційне тлумачення положень пунктів 3, 4 частини першої статті 12 Закону України «Про плату за землю» (суддя-доповідач Селівон М.Ф.).

Суб'єкт права на конституційне подання – Євпаторійська міська рада – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень пунктів 3, 4 частини першої статті 12 Закону України «Про плату за землю» стосовно звільнення від земельного податку закладів охорони здоров'я, а саме: в чому полягає відмінність цих пунктів та яким пунктом слід керуватися під час вирішення питання про звільнення від плати за землю санаторно-курортних закладів.

Необхідність в офіційному тлумаченні зазначених положень Закону обґрунтовується тим, що має місце неоднозначне розуміння їх органами місцевого самоврядування, державної податкової адміністрації та судовими органами.

Відповідно до частини першої статті 12 Закону України «Про плату за землю» від земельного податку звільняються, зокрема:

- спеціалізовані санаторії України для реабілітації хворих згідно зі списком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України, дитячі санаторно-курортні та оздоровчі заклади України (пункт 3);
- вітчизняні заклади охорони здоров'я (пункт 4).

Законом України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» (частина шоста статті 75) обмежено коло закладів охорони здоров'я, які мають право на пільги щодо земельного податку. Встановлено, що у 2004 році пільги по платі за землю, визначені пунктами 3, 4 частини першої статті 12 Закону України «Про плату за землю», застосовуються, зокрема, до спеціалізованих санаторіїв України для реабілітації хворих та до вітчизняних закладів охорони здоров'я, які утримуються за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів.

Нормативно-правовими актами санаторно-курортні заклади віднесено до закладів охорони здоров'я (стаття 16 Основ законодавства України про охорону здоров'я; стаття 22 Закону України «Про курорти»; пункт 1 Загального положення про санаторно-курортний заклад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2001 р. № 805; підпункт 1.4 пункту 1 Переліку закладів охорони здоров'я, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 28 жовтня 2002 р. № 385).

Виходячи з такого визначення за пунктом 4 частини першої статті 12 Закону України «Про плату за землю» від земельного податку мали б звільнитися всі санаторії як заклади охорони здоров'я, проте відповідно до пункту 3 частини першої цієї ж статті зазначені пільги поширюються лише на спеціалізовані санаторії України для реабілітації хворих згідно зі списком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України, та дитячі санаторно-курортні заклади України, які теж є закладами охорони здоров'я.

Неузгодженість зазначених норм Закону стала, як свідчать матеріали справи, причиною їх неоднозначного розуміння і застосування державними органами та органами місцевого самоврядування.

Однак за час підготовки у Конституційному Суді України справи до слухання судовою практикою вироблено єдині підходи у вирішенні спорів, пов'язаних з наданням санаторіям пільг із сплати земельного податку. Про це свідчать, зокрема, постанови Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 16 грудня 2003 року, які долучено до матеріалів справи.

Таким чином, між нормами Закону України «Про плату за землю», що стосуються звільнення від земельного податку закладів охорони здоров'я (пункти 3, 4 частини першої статті 12), існує узгодженість, яку не можна усунути шляхом тлумачення зазначених положень Закону. Усунення розбіжностей між нормами закону до повноважень Конституційного Суду України не належить. Це питання вирішується в законодавчому порядку.

Отже, підстав для відкриття конституційного провадження у справі немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 45, 50, 93 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Євпаторійської міської ради про офіційне тлумачення положень пунктів 3, 4 частини першої статті 12 Закону України «Про плату за землю» на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – непідвідомчість Конституційному Суду України питання, порушеного у конституційному поданні.

19 лютого 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» від 15 травня 2003 року № 802-IV (суддя-доповідач Тихий В.П.).

Суб'єкт права на конституційне подання – 46 народних депутатів України – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням про визнання неконституційним Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» (далі – Закон про ратифікацію).

Народні депутати України вважають, що Закон про ратифікацію суперечить статті 18, частині другій статті 19 Конституції України, а також частині четвертій статті 3, частині п'ятій статті 7 Закону України «Про міжнародні договори України» і статті 6.2.12 Регламенту Верховної Ради України.

Підставою для конституційного подання, на думку авторів клопотання, є вимоги статті 18 Конституції України щодо спрямування зовнішньополітичної діяльності України на забезпечення її національних інтересів, частини другої статті 19 Конституції України стосовно того, що органи державної влади зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, законодавства України щодо порядку укладення міжнародних договорів України, а також встановлені Регламентом Верховної Ради України процедурні вимоги щодо розгляду законопроектів парламентом.

У конституційному поданні стверджується, що «найпоширенішою формою міжнародного співробітництва є укладення міжнародних договорів з іноземними державами та іншими суб'єктами міждержавних відносин. Закон України «Про міжнародні договори України» (частина четверта статті 3) однією з обов'язкових вимог до укладення міжнародних договорів України передбачає визначення матеріальних та фінансових наслідків такого укладення (фінансово-економічне обґрунтування законопроєкту). Проєкт Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних

мов або мов меншин» таким фінансово-економічним обґрунтуванням не супроводжувався».

Народні депутати України зазначають, що з огляду на відсутність на момент голосування офіційних розрахунків необхідних видатків на реалізацію прийнятого Закону про ратифікацію, Верховна Рада України не могла передбачити матеріальні і фінансові наслідки свого рішення і, відтак, надала згоду на міжнародно-правові зобов'язання України, не адекватні її нинішнім матеріальним можливостям.

У конституційному поданні стверджується також, що «проект цього Закону про ратифікацію був внесений не тільки без належних законодавчих підстав, але й в порушення чинного порядку законодавчої діяльності. Закон України «Про міжнародні договори України» (частина п'ята статті 7) встановлює, що суб'єктом законодавчої ініціативи стосовно ратифікаційних законів можуть бути лише Президент України або Кабінет Міністрів України». Народні депутати України вважають, що Президент України через главу своєї Адміністрації листом від 14 травня 2003 року № 02-02/918 відкликав законопроект і висловив готовність внести його до Верховної Ради України в установленому порядку після доопрацювання, але законопроект було винесено на голосування 15 травня і прийнято як Закон.

Крім того, на думку народних депутатів України, розгляд законопроекту про ратифікацію і його прийняття відбулися з порушенням статті 6.2.12 Регламенту Верховної Ради України, згідно з якою відхилений законопроект не може вноситися на тій самій або наступній позачерговій сесії Верховної Ради України даного скликання. 17 квітня 2003 року Верховна Рада України цей законопроект не підтримала, а 15 травня 2003 року, попри його офіційну відсутність в переліку законопроектів, зареєстрованих на третю сесію Верховної Ради України четвертого скликання, він знову був внесений до порядку денного пленарного засідання.

Згідно з Законом України «Про Конституційний Суд України» у конституційному поданні має бути зазначене правове обґрунтування тверджень щодо неконституційності правового акта або його окремих положень (пункт 4 частини другої статті 39).

Відповідно до Конституції України закони та інші правові акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності (частина перша статті 152).

У Рішенні Конституційного Суду України від 12 липня 2000 року № 9-рп/2000 (справа про ратифікацію Хартії про мови, 1992 р.) зазначено, що неконституційним може бути визнаний той правовий акт, стосовно якого були порушені процесуальні вимоги, що встановлюються Конституцією України, а не іншими правовими актами.

Аналіз конституційного подання свідчить, що у ньому відсутнє відповідне правове обґрунтування тверджень про неконституційність Закону про ратифікацію. Народні депутати України, порушуючи питання про невідповідність Закону України про ратифікацію статті 18 і частині другій статті 19 Конституції України, обґрунтовують неконституційність тим, що він суперечить деяким нормам Закону України «Про міжнародні договори України» та Регламенту Верховної Ради України.

Але вирішення питань про відповідність законів України, зокрема оспорюваного Закону про ратифікацію, іншим законам та Регламенту Верховної Ради України до повноважень Конституційного Суду України не належить (стаття 150 Конституції України, стаття 14 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Отже, конституційне подання не відповідає вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України», тому підстав для відкриття конституційного провадження у цій справі немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 152 Конституції України, статтями 13, 14, 39, 45, 50, 71 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо

відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» від 15 травня 2003 року на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України», та невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

19 лютого 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина С. про офіційне тлумачення положень статей 9, 23, 32, 33, 39¹ Кодексу законів про працю України (суддя-доповідач Чубар Л.П.).

На думку суб'єкта права на конституційне звернення, суди загальної юрисдикції, до яких він звертався, у своїх рішеннях неоднозначно застосовували положення зазначених статей Кодексу, що призвело до порушення його конституційних прав.

З матеріалів конституційного звернення вбачається, що громадянин С. з 1990 року працював на підприємстві «Видавництво і друкарня «Таврида» (далі – підприємство) комплектувальником друкованих форм, маючи диплом інженера-поліграфіста. Наказом в. о. директора підприємства він тимчасово, з 9 квітня 2001 року, був призначений виконуючим обов'язки змінного майстра і працював ним до видання 24 вересня 2001 року наказу директора підприємства про переведення його комплектувальником друкованих форм. Громадянин С. звернувся до суду з позовом до підприємства про визнання останнього наказу незаконним та поновлення його на посаді майстра. Рішенням місцевого суду Центрального району м. Сімферополя від 31 січня 2002 року позов було задоволено. Проте судова колегія судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, розглянувши апеляційну скаргу підприємства на зазначене рішення, ухвалою від 24 квітня 2002 року скасувала його у зв'язку з порушенням судом норм матеріального права і направила справу на новий розгляд. Рішенням місцевого суду Центрального району м. Сімферополя від 15 січня 2003 року, залишеним без змін ухвалою колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 7 квітня 2003 року, в позові громадянина С. про поновлення його на посаді майстра, внесення запису в трудову книжку та відшкодування моральної шкоди відмовлено. Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України ухвалою від 18 серпня 2003 року відмовила в задоволенні його касаційної скарги.

Конституційний Суд України, вивчивши конституційне звернення та долучені до нього матеріали, дійшов висновку, що клопотання громадянина С. не відповідає вимогам, передбаченим Законом України «Про Конституційний Суд України» (стаття 94), оскільки в ньому не наведено даних про неоднозначне застосування судами України, іншими органами державної влади положень статей 9, 23, 32, 33, 39¹ Кодексу. Долучені до конституційного звернення чинні рішення судів загальної юрисдикції свідчать про однозначне застосування судами зазначених положень Кодексу. Скасоване апеляційною інстанцією рішення місцевого суду Центрального району м. Сімферополя від 31 січня 2002 року не може братися до уваги при розгляді питання про неоднозначне застосування судами положень законів України, адже врахування таких рішень фактично призвело б до перевірки правильності і законності прийнятих судами загальної юрисдикції рішень у конкретній справі, що не належить до повноважень Конституційного Суду України.

Невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України», є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у від-

критті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина С. про офіційне тлумачення положень статей 9, 23, 32, 33, 39¹ Кодексу законів про працю України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України».

25 лютого 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України (реєстр. № 4105)» (суддя-доповідач Тимченко І.А.).

Суб'єкт права на конституційне подання – 52 народних депутати України – звернувся до Конституційного Суду України з письмовим клопотанням визнати неконституційною Постанову Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України (реєстр. № 4105)» від 24 грудня 2003 року № 1399-IV (далі – Постанова) в частині попереднього схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України та направлення його до Конституційного Суду України. Неконституційність Постанови суб'єкт права на конституційне подання вбачає в тому, що було порушено встановлену Конституцією України процедуру розгляду проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України» та ухвалення відповідного рішення.

У конституційному поданні зазначається, що проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України» був підготовлений 233 народними депутатами України, поданий ними до Верховної Ради України 4 вересня 2003 року і зареєстрований за № 4105 (далі – Законопроект № 4105), який було доопрацьовано Тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України по опрацюванню проектів законів України про внесення змін до Конституції України (далі – Тимчасова спеціальна комісія).

Під час доопрацювання, на думку суб'єкта права на конституційне подання, текст Законопроекту № 4105 було змінено, що призвело до суттєвих відмінностей як редакційного, так і змістового характеру від первинного тексту, і він не є «аутентичним текстом законопроекту, поданого до Верховної Ради України у свій час належним суб'єктом подання законопроекту». З огляду на це народні депутати України вважають, що авторами доопрацьованого Законопроекту № 4105 є вже не 233 народних депутати України, а Тимчасова спеціальна комісія в особі її членів.

Автори конституційного подання стверджують, що подання до Верховної Ради України Законопроекту № 4105 здійснено не суб'єктом законодавчої ініціативи, передбаченим статтею 154 Конституції України, а Тимчасовою спеціальною комісією, яка не має такого статусу. У конституційному поданні зазначається, що вона не могла діяти як самостійний суб'єкт правотворчості.

Суб'єкт права на конституційне подання не оспорує конституційність факту і мети утворення Тимчасової спеціальної комісії, а навпаки, стверджує, що вона «цілком правомірно була створена». Автори конституційного подання не погоджуються лише зі змістом поправок, внесених Тимчасовою спеціальною комісією до Законопроекту № 4105, вказуючи при цьому на відмінності між первинним текстом Законопроекту № 4105 і текстом, схваленим Верховною Радою України.

Відповідно до статті 159 Конституції України Конституційний Суд України дає висновки лише щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України її статтям 157 і 158. Вирішення питань стосовно узгодженості чи неузгодженості пропозицій, внесених Тимчасовою спеціальною комісією до Законопроекту № 4105, з тими чи іншими положеннями його первинного тексту, які не зазнали змін у процесі доопрацювання законопроекту, не належить до повноважень Конституційно-

го Суду України і не може розглядатися як обґрунтування неконституційності Постанови в частині схвалення Законопроекту № 4105.

Суб'єкт права на конституційне подання наголошує на тому, що після доопрацювання Тимчасовою спеціальною комісією Законопроекту № 4105 його автором стала ця Комісія.

Конституційний Суд України виходить з того, що на висновок до Суду надійшов законопроект, підготовлений 233 народними депутатами України і зареєстрований у Верховній Раді України за № 4105. Після одержання на нього Висновку Конституційного Суду України від 5 листопада 2003 року № 2-в/2003 за дорученням Верховної Ради України Законопроект № 4105 був доопрацьований Тимчасовою спеціальною комісією, схвалений Верховною Радою України і за її дорученням був направлений Головою Верховної Ради України до Конституційного Суду України. Іншого законопроекту, за іншим реєстраційним номером Конституційний Суд України не одержував. Тому наведене твердження суб'єкта права на конституційне подання не може розцінюватися як підстава для відкриття конституційного провадження у справі, так само як і обґрунтування народними депутатами України твердження, що Тимчасова спеціальна комісія стала суб'єктом подання законопроекту до Верховної Ради України.

У конституційному поданні стверджується, що статтями 154–159 Конституції України не передбачено процедури доопрацювання законопроектів про внесення змін до Конституції України, в тому числі повторного направлення того самого законопроекту до Конституційного Суду України. Його автори викладають перелік етапів процедури внесення змін до Конституції України, що можна розцінювати як їхнє власне бачення шляхів розв'язання цієї проблеми. Проте запровадження такої процедури може бути реалізовано народними депутатами України в порядку законодавчої ініціативи. Пропозиції з цього питання не є правовим обґрунтуванням їхніх тверджень про неконституційність Постанови, а отже, підставою для відкриття конституційного провадження у справі.

Автори конституційного подання зазначають, що Верховна Рада України, направивши до Конституційного Суду України Законопроект № 4105 з поправками до нього, порушила Рішення Конституційного Суду України від 9 червня 1998 року № 8-рп/98, оскільки висновок Конституційного Суду України на законопроект про внесення змін до Конституції України має надаватися «до його розгляду Верховною Радою України на своєму пленарному засіданні». А насправді Законопроект № 4105 було направлено до Конституційного Суду України для надання висновку «після його розгляду Верховною Радою України».

У пункті 2 резолютивної частини цього Рішення йдеться про те, що у разі внесення в процесі розгляду у Верховній Раді України поправок до законопроекту він «приймається» Верховною Радою України за умови «наявності висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект з внесеними до нього поправками відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України». Тобто мається на увазі надання висновку Конституційним Судом України на законопроект з уже внесеними поправками, після чого він не «розглядається», як стверджують автори конституційного подання, а вже «приймається» Верховною Радою України.

У такому разі положення статті 159 Конституції України щодо розгляду законопроекту про внесення змін до Конституції України за наявності висновку Конституційного Суду України необхідно розглядати у взаємозв'язку з положеннями статті 155 Конституції України як про його схвалення, так і прийняття. На наступній черговій сесії парламенту він може бути прийнятий не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Внесення поправок до таких законопроектів має свої особливості, а саме: незалежно від того, пропонуються поправки народними депутатами України безпосередньо на пленарному засіданні чи, як у розглядуваному випадку, Тимчасовою спеціальною комісією, вони мають бути оцінені парламентом на пленарному засіданні на предмет їх прийнятності, тобто схвалені або відхилені.

Наведена в конституційному поданні інтерпретація Рішення Конституційного Суду України від 9 червня 1998 року № 8-рп/98 не може бути підставою для відкриття конституційного провадження у справі.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 39, 45, 71 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України (реєстр. № 4105)» від 24 грудня 2003 року № 1399-IV на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України», та непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

25 лютого 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України (реєстр. № 4105)» (суддя-доповідач Тимченко І.А.).

Суб'єкт права на конституційне подання – 50 народних депутатів України – звернувся до Конституційного Суду України з письмовим клопотанням визнати неконституційною Постанову Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України (реєстр. № 4105)» від 24 грудня 2003 року № 1399-IV (далі – Постанова від 24 грудня 2003 року).

Народні депутати України вважають, що Постанова від 24 грудня 2003 року є неконституційною, оскільки було порушено встановлену Конституцією України процедуру розгляду проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України» та схвалення законопроекту на пленарному засіданні Верховної Ради України 24 грудня 2003 року (далі – Законопроект № 4105).

У конституційному поданні на обґрунтування тверджень про неконституційність Постанови від 24 грудня 2003 року наголошується, що законопроект про внесення змін до Конституції України подається до Верховної Ради України в порядку законодавчої ініціативи і належним суб'єктом права законодавчої ініціативи, а парламент може розглядати його лише за наявності висновку Конституційного Суду України. Верховна Рада України, її органи не мають права законодавчої ініціативи, а сама вона не може нікому, ніякому органу доручати (делегувати) чи надавати право законодавчої ініціативи.

Конституційний Суд України вважає, що ці положення впливають з Конституції України, не потребують доведення в Суді, не мають безпосереднього відношення до питання щодо конституційності названої Постанови, а тому не можуть розглядатися як підстава для відкриття конституційного провадження у справі.

Автори конституційного подання стверджують також, що предметом законодавчої ініціативи є текст законопроекту і що Верховна Рада України може вносити до нього поправки, однак ініціювати їх не може. А прийняття поправок можливе лише після прийняття проекту за основу (у першому читанні або, іншими словами, після попереднього схвалення).

Дані питання вирішуються згідно з Регламентом Верховної Ради України. Недодержання їх, якщо це мало місце, не може бути підставою для відкриття конституційного провадження у справі.

Народні депутати України вважають, що Верховна Рада України порушила процедуру розгляду Законопроекту № 4105 у тому розумінні, що прийняла до свого розгляду

ду законопроект, не внесений, на їх думку, належним суб'єктом права законодавчої ініціативи (233 народних депутати України), а внесений Тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України по опрацюванню проектів законів України про внесення змін до Конституції України (далі – Тимчасова спеціальна комісія).

У конституційному поданні не наведено обґрунтування твердження про те, що Тимчасова спеціальна комісія, яка за дорученням Верховної Ради України внесла до Законопроекту № 4105 пропозиції і подала їх на розгляд парламенту, перебрала на себе повноваження суб'єкта права законодавчої ініціативи. Доопрацювання законопроекту не є реалізацією права законодавчої ініціативи в розумінні статей 154, 156 Конституції України.

Твердження суб'єкта права на конституційне подання про те, що внесення поправок до законопроекту належить лише суб'єктам права законодавчої ініціативи, не можна розглядати як обґрунтування їх позиції про неконституційність Постанови від 24 грудня 2003 року, оскільки ні Конституція України (статті 154, 156), ні Регламент Верховної Ради України не передбачають такого права суб'єктів права на подання до Верховної Ради України законопроектів про внесення змін до Конституції України.

Питання щодо процедури внесення поправок до таких законопроектів потребує законодавчого врегулювання.

У конституційному поданні наводяться положення Постанови Верховної Ради України «Про утворення Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України по опрацюванню проектів законів України про внесення змін до Конституції України» від 26 грудня 2002 року № 381-IV (пункт 5 в редакції Постанови Верховної Ради України від 9 грудня 2003 року № 1353-IV), якими таку Тимчасову спеціальну комісію було утворено і доручено їй доопрацювати, зокрема, Законопроект № 4105 та внести його на розгляд Верховної Ради України.

Цю Постанову автори конституційного подання не оспороюють на предмет її конституційності, але наводять низку порушень, які, на їхню думку, Тимчасова спеціальна комісія допустила при доопрацюванні Законопроекту № 4105, та стверджують, що вона незаконно і безпідставно перебрала на себе повноваження, які належать виключно Верховній Раді України, відхиливши ряд ініціатив народних депутатів України до проекту без внесення їх на розгляд парламенту. Автори конституційного подання додержуються думки, що пропонувані поправки до Законопроекту № 4105 Верховна Рада України мала б розглядати на пленарному засіданні і або схвалити, або відхилити їх.

Конституційний Суд України виходить з того, що оцінка роботи Тимчасової спеціальної комісії не належить до повноважень органу конституційної юрисдикції.

У конституційному поданні стверджується, що Постанова від 24 грудня 2003 року є неконституційною, оскільки поправки, внесені до первинного тексту Законопроекту № 4105, попередньо мали бути б розглянуті Конституційним Судом України. При цьому автори подання посилаються на Рішення Конституційного Суду України від 9 червня 1998 року № 8-рп/98 у справі щодо офіційного тлумачення, зокрема, статті 159 Конституції України (пункт 2 резолютивної частини Рішення).

У пункті 2 резолютивної частини цього Рішення вказується, що у разі внесення в процесі розгляду у Верховній Раді України поправок до законопроекту він «приймається» Верховною Радою України за умови «наявності висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект з внесеними до нього поправками відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України». Тобто мається на увазі надання висновку Конституційним Судом України на законопроект з уже внесеними поправками, після чого він не «розглядається», як стверджують автори конституційного подання, а вже «приймається» Верховною Радою України.

У такому разі положення статті 159 Конституції України щодо розгляду законопроекту про внесення змін до Конституції України за наявності висновку Конституційного Суду України необхідно розглядати у взаємозв'язку з положеннями статті 155 Конституції України як про його схвалення, так і прийняття. На наступній черговій сесії

парламенту він може бути прийнятий не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Внесення поправок до таких законопроектів має свої особливості, а саме: незалежно від того, вносяться поправки народними депутатами України безпосередньо на пленарному засіданні чи, як у розглядуваному випадку, Тимчасовою спеціальною комісією, вони мають бути оцінені парламентом на пленарному засіданні на предмет їх прийнятності, тобто схвалені або відхилені.

Наведена в конституційному поданні інтерпретація його авторами Рішення Конституційного Суду України від 9 червня 1998 року № 8-рп/98 не може бути підставою для відкриття конституційного провадження у справі.

У конституційному поданні йдеться про порушення, які, на думку його авторів, мали місце при проведенні голосування по ухваленню Постанови від 24 грудня 2003 року.

Згідно з Конституцією України (стаття 152) правовий акт визнається неконституційним повністю чи в окремій частині, якщо була порушена встановлена Конституцією України, зокрема, процедура його ухвалення. Такими конституційними положеннями є: рішення парламенту приймаються виключно на його пленарних засіданнях шляхом голосування, яке здійснюється народним депутатом України особисто; визначена кількість голосів народних депутатів України від конституційного складу парламенту, яка необхідна для прийняття того чи іншого рішення. Інші питання процедури голосування вирішуються законом про регламент Верховної Ради України.

Конституційний Суд України не має повноважень розглядати можливі порушення Регламенту Верховної Ради України.

З огляду на це Конституційний Суд України вважає конституційне подання в цій частині – допущені, на думку народних депутатів України, порушення при проведенні голосування по проекту Постанови від 24 грудня 2003 року – таким, що не може бути предметом розгляду Конституційним Судом України.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 39, 45, 71 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України (реєстр. № 4105)» від 24 грудня 2003 року № 1399-IV на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України», та невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

25 лютого 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 64 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзацу другого пункту 1 Постанови Верховної Ради України від 11 липня 2003 року та Постанови Верховної Ради України від 24 грудня 2003 року (суддя-доповідач Тимченко І.А.).

Суб'єкт права на конституційне подання – 64 народних депутати України – звернувся до Конституційного Суду України з письмовим клопотанням визнати такими, що не відповідають Конституції України, положення абзацу другого пункту 1 Постанови Верховної Ради України «Про деякі питання порядку підготовки законопроектів про внесення змін до Конституції України до розгляду Верховною Радою України» від 11 липня 2003 року (далі – Постанова від 11 липня 2003 року) та Постанову Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до

Конституції України (реєстр. № 4105)» від 24 грудня 2003 року (далі – Постанова від 24 грудня 2003 року).

Автори конституційного подання зазначають, що відповідно до частини п'ятої статті 124 Конституції України судові рішення є обов'язковими до виконання на всій території України, а згідно з пунктом 2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 9 червня 1998 року № 8-рп/98 у справі щодо офіційного тлумачення, зокрема, статті 159 Конституції України тільки Верховна Рада України може звернутись до Конституційного Суду України з питань надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

У конституційному поданні народні депутати України стверджують, що положення абзацу другого пункту 1 Постанови від 11 липня 2003 року щодо надання суб'єктам права законодавчої ініціативи, а також Голові Верховної Ради України права направляти зареєстрований законопроект про внесення змін до Конституції України до Конституційного Суду України для надання висновку щодо відповідності його вимогам статей 157 і 158 Конституції України суперечить частині п'ятій статті 124 Конституції України та зазначеному Рішенню Конституційного Суду України, а отже, є неконституційним.

У Рішенні Конституційного Суду України від 9 червня 1998 року № 8-рп/98 наголошується, що форму «звернень» у законодавчому порядку не врегульовано. На момент прийняття оспорюваної авторами конституційного подання Постанови від 11 липня 2003 року форму цих звернень Верховної Ради України до Конституційного Суду України не було визначено. Пунктом 2 Постанови від 11 липня 2003 року Комітету Верховної Ради України з питань правової політики доручалося розробити до 15 жовтня 2003 року законопроект щодо процедури розгляду законопроектів про внесення змін до Конституції України з урахуванням Рішення Конституційного Суду України від 9 червня 1998 року. Такий закон на момент розгляду справи Конституційним Судом України не було прийнято.

З огляду на це Конституційний Суд України не розцінює як підставу для відкриття конституційного провадження у справі викладені у поданні доводи, обґрунтування про неконституційність положення абзацу другого пункту 1 Постанови від 11 липня 2003 року.

У конституційному поданні стверджується, що Верховна Рада України, приймаючи Постанову від 24 грудня 2003 року, не додержала вимог статті 84 Конституції України та Регламенту Верховної Ради України при проведенні голосування.

Конституційний Суд України вважає, що немає підстав для відкриття провадження у справі в тій частині подання, де йдеться, на думку народних депутатів України, про порушення положень Регламенту Верховної Ради України щодо порядку роботи парламенту, зокрема відкриття пленарних засідань Верховної Ради України та їх проведення, форми і порядку голосування. Вирішення цих питань не належить до повноважень Конституційного Суду України.

Суб'єкт права на конституційне подання обґрунтовує твердження про неконституційність Постанови від 24 грудня 2003 року в частині попереднього схвалення проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (реєстр. № 4105)» тим, що на поправки до нього не було одержано висновку Конституційного Суду України.

У зв'язку з цим автори конституційного подання посилаються на Рішення Конституційного Суду України від 9 червня 1998 року № 8-рп/98, за яким у разі внесення в процесі розгляду у Верховній Раді України поправок до законопроекту він приймається Верховною Радою України за умови наявності висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект з внесеними до нього поправками відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

У пункті 2 резолютивної частини цього Рішення йдеться про те, що у разі внесення в процесі розгляду у Верховній Раді України поправок до законопроекту він «приймається» Верховною Радою України за умови «наявності висновку Конституційного Су-

ду України про те, що законопроект з внесеними до нього поправками відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України». Тобто мається на увазі надання висновку Конституційним Судом України на законопроект з уже внесеними поправками, після чого він не «розглядається», як стверджують автори конституційного подання, а вже «приймається» Верховною Радою України.

У такому разі положення статті 159 Конституції України щодо розгляду законопроекту про внесення змін до Конституції України за наявності висновку Конституційного Суду України необхідно розглядати у взаємозв'язку з положеннями статті 155 Конституції України як про його схвалення, так і прийняття. На наступній черговій сесії парламенту він може бути прийнятий не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Внесення поправок до таких законопроектів має свої особливості, а саме: незалежно від того, пропонуються поправки народними депутатами України безпосередньо на пленарному засіданні чи, як у розглядуваному випадку, Тимчасовою спеціальною комісією, вони мають бути оцінені парламентом на пленарному засіданні на предмет їх прийнятності, тобто схвалені або відхилені.

Наведена в конституційному поданні інтерпретація Рішення Конституційного Суду України від 9 червня 1998 року не може бути підставою для відкриття конституційного провадження у справі.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 39, 45, 71 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 64 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзацу другого пункту 1 Постанови Верховної Ради України «Про деякі питання порядку підготовки законопроектів про внесення змін до Конституції України до розгляду Верховною Радою України» від 11 липня 2003 року № 1116-IV та Постанови Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України (реєстр. № 4105)» від 24 грудня 2003 року № 1399-IV на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України», та невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

24 березня 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання щодо відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень статті 56, частини третьої статті 142, частини третьої статті 143 Конституції України, абзаців восьмого, дев'ятого, десятого частини першої статті 57 Закону України «Про освіту» в частині виплати надбавок і винагород педагогічним працівникам освіти (суддя-доповідач Пшеничний В.Г.)

Народні депутати України звернулися з клопотанням про надання відповідей на такі запитання:

– «Чи державна влада в особі Уряду України та Верховної Ради України має обов'язок визнати борги, які випливають з норм абзаців восьмого, дев'ятого, десятого частини першої статті 57 Закону України «Про освіту», державним боргом і забезпечити його повернення;

– чи повинні місцеві відділи освіти, органи місцевого самоврядування й місцеві державні адміністрації відповідати за не забезпечені фінансуванням з державного бюджету і закріпленими загальнодержавними податками повноваження;

– чи можуть суди приймати до розгляду позови з даних справ до місцевих відділів освіти, органів місцевого самоврядування, місцевих державних адміністрацій;

– чи можуть органи виконавчої служби здійснювати стягнення й накладати арешт на рахунки цих установ;

– чи зобов'язаний Уряд України відшкодувати місцевим бюджетам кошти, стягнені з них на виконання даних судових позовів».

Згідно із Законом України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України (частина перша статті 93). Відповідно до пункту 4 частини другої статті 39 Закону України «Про Конституційний Суд України» конституційне подання повинно містити правове обґрунтування тверджень про необхідність в офіційному тлумаченні.

Аналіз конституційного подання свідчить, що більшість запитань, на які автори подання бажають отримати відповіді Конституційного Суду України, врегульована чинним законодавством, отже, практичної необхідності у тлумаченні відповідних положень Конституції України та Закону України «Про освіту» немає. Інші питання, які порушуються у конституційному поданні, потребують законодавчого врегулювання, що не є повноваженням Конституційного Суду України. Фактично народні депутати України звертаються з проханням до Конституційного Суду України зробити аналіз правозастосовної практики.

У конституційному поданні стверджується, що заборгованість з виплати надбавок і винагород педагогічним працівникам є державним боргом. Конституційний Суд України зазначає, що це питання є предметом законодавчого регулювання, оскільки відповідно до Конституції України порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу встановлюється виключно законами України (пункт 1 частини другої статті 92).

Питання поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, були предметом розгляду Конституційного Суду України (Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 року № 9-зп, від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001, від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002, від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002).

Згідно з Конституцією України права і свободи людини і громадянина захищаються судом; юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (відповідно частина перша статті 55, частина друга статті 124). Суди зобов'язані приймати до розгляду позови, а за наявності всіх правових підстав, передбачених Цивільним процесуальним кодексом України, розглядати їх по суті.

Накладення арештів та стягнення відповідних коштів з рахунків установ є повноваженням органів державної виконавчої служби, які діють у межах законів України «Про державну виконавчу службу» та «Про виконавче провадження». Підставою видачі судом виконавчого листа для здійснення стягнення коштів з банківських рахунків є відповідне рішення суду (стаття 18¹ Закону України «Про виконавче провадження»).

Із зазначеного випливає, що підстав для відкриття провадження у справі щодо роз'яснення або офіційної інтерпретації положень статті 56, частини третьої статті 142, частини третьої статті 143 Конституції України, абзаців восьмого, дев'ятого, десятого частини першої статті 57 Закону України «Про освіту» немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 13, 14, 39, 45, 50, 93 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень статті 56, частини третьої статті 142, частини третьої статті 143 Конституції України, абзаців восьмого, дев'ятого, десятого частини першої статті 57 Закону України «Про освіту» на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України», та невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

31 березня 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина В. про офіційне тлумачення положення статті 49 Закону України «Про Конституційний Суд України» (суддя-доповідач Чубар Л.П.).

Громадянин В. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням про офіційне тлумачення положення статті 49 Закону України «Про Конституційний Суд України» (далі – Закон) стосовно порядку відмови у відкритті конституційного провадження за конституційними зверненнями. Зазначена стаття передбачає повноваження колегій суддів Конституційного Суду України у справах за конституційними зверненнями приймати процесуальну ухвалу про відкриття провадження у справі в Конституційному Суді України або про відмову в такому провадженні.

У конституційному зверненні зазначається, що Конституційний Суд України порізно вирішує питання про відмову у відкритті конституційного провадження у справах. В одному випадку такі рішення приймає Колегія суддів Конституційного Суду України, керуючись статтею 49 Закону і оформлюючи його ухвалою, в іншому – повідомленням Керівника Секретаріату Конституційного Суду України заявникові сповіщається про відсутність підстав для направлення звернення на розгляд Колегії суддів Конституційного Суду України. Зокрема, громадянину В. на його звернення про офіційне тлумачення положень статті 162 Цивільного кодексу Української РСР було надіслано 22 липня 2003 року таке повідомлення за підписом заступника Керівника Секретаріату Конституційного Суду України.

На думку суб'єкта права на конституційне звернення, неоднозначне застосування Конституційним Судом України положення статті 49 Закону може призвести до порушення його конституційних прав. Таке порушення громадянин В. вбачає в тому, що не будуть використані всі національні засоби правового захисту, якщо Колегія суддів Конституційного Суду України не розгляне його конституційне звернення про офіційне тлумачення статті 162 Цивільного кодексу Української РСР. Це, вважає він, «є умовою для звернення до відповідних міжнародних судових установ».

Відповідно до Закону підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94); у конституційному зверненні має бути наведено обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України (пункт 4 частини другої статті 42).

Стаття 49 Закону визначає повноваження колегій суддів Конституційного Суду України у справах за конституційними зверненнями. Організацію внутрішньої роботи Конституційного Суду України відповідно до цього Закону (статті 3, 30), зокрема порядок проходження конституційних звернень та попереднього їх вивчення, врегульовано Регламентом Конституційного Суду України (параграфи 10, 11). У разі недотримання суб'єктом права на конституційне звернення встановлених Законом вимог Керівник Секретаріату направляє йому письмове повідомлення з пропозицією оформити своє клопотання згідно з вимогами Закону. Якщо суб'єктом права на конституційне звернення оспорюється зазначене повідомлення, то конституційне звернення в установленому порядку направляється Головою Конституційного Суду України або його заступником до відповідної Колегії суддів Конституційного Суду України. Як вбачається з матеріалів справи, саме таку процедуру прийняття, попереднього вивчення і направлення до Колегії суддів Конституційного Суду України пройшло клопотання громадянина В. про офіційне тлумачення положень статті 162 Цивільного кодексу Української РСР.

Конституційний Суд України розглянув конституційне звернення громадянина В. про офіційне тлумачення положень статті 162 Цивільного кодексу Української РСР і Ухвалою від 16 січня 2004 року відмовив у відкритті конституційного провадження у справі на підставі пункту 2 статті 45 Закону – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом. Отже, питання, порушене у конституційному зверненні громадянина В., вирішено.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина В. про офіційне тлумачення положення статті 49 Закону України «Про Конституційний Суд України» на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України».

31 березня 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про Основні напрями бюджетної політики на 2004 рік» від 19 червня 2003 року у частині схвалення пункту 5 Пропозицій Верховної Ради України до Основних напрямів бюджетної політики на 2004 рік (суддя-доповідач Ткачук П.М.).

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням розглянути питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про Основні напрями бюджетної політики на 2004 рік» від 19 червня 2003 року в частині схвалення пункту 5 Пропозицій Верховної Ради України до Основних напрямів бюджетної політики на 2004 рік.

Суб'єкт права на конституційне подання вважає, що реалізація положення пункту 5 зазначених Пропозицій, яким пропонується в 2004 році замінити пільги і субсидії населенню адресною грошовою допомогою, може призвести до порушення статті 22 Конституції України, згідно з якою при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, у тому числі права на соціальний захист. Крім того, з переходом до адресної грошової допомоги, як зазначає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, скоротяться доходи значної частини ветеранів війни і праці, інвалідів, воїнів-інтернаціоналістів, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, що може розцінюватися «як порушення вимог статті 56 Конституції України про право громадян на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень».

Верховна Рада України за результатами обговорення поданих Кабінетом Міністрів України Основних напрямів бюджетної політики на 2004 рік 19 червня 2003 року прийняла Постанову «Про Основні напрями бюджетної політики на 2004 рік», пунктом 2 якої схвалено Пропозиції Верховної Ради України до Основних напрямів бюджетної політики на 2004 рік (далі – Пропозиції) та Доручення Верховної Ради України Кабінету Міністрів України до Основних напрямів бюджетної політики на 2004 рік.

У пункті 5 Пропозицій міститься рекомендація щодо переходу в 2004 році від системи надання пільг і субсидій населенню до адресної грошової допомоги категоріям населення, доходи яких нижче розміру прожиткового мінімуму. Пунктом 1 Доручень

Верховної Ради України Кабінету Міністрів України ставиться завдання прискорити подання на розгляд Верховної Ради України законопроектів щодо заміни діючої системи усіх видів пільг громадян на адресну грошову допомогу виходячи з рівня їх доходів.

Однак при прийнятті 27 листопада 2003 року Верховною Радою України Закону України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» зазначені пропозиції враховані не були, і приписів щодо переходу в 2004 році від системи пільг і субсидій до адресної грошової допомоги цей Закон не містить. Натомість частиною четвертою статті 58 цього Закону Кабінету Міністрів України надано право у порядку, погодженому з органами місцевого самоврядування, в ряді адміністративно-територіальних одиниць провести експеримент щодо заміни пільг в оплаті за спожиті енергоносії та житлово-комунальні послуги, що надаються згідно з чинним законодавством ветеранам війни та праці, ветеранам військової служби, ветеранам органів внутрішніх справ, реабілітованим громадянам, які стали інвалідами внаслідок репресій, або є пенсіонерами, громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та компенсацій за пільговий проїзд окремих категорій громадян на адресну грошову державну допомогу.

Згідно з пунктом 6 частини першої статті 92 Конституції України основи соціального захисту громадян визначаються виключно законами України. Це положення конкретизоване статтею 19 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», відповідно до якої питання надання пільг щодо оплати житлово-комунальних, транспортних послуг і послуг зв'язку та критерії їх надання регулюються в законодавчому порядку.

Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями бюджетної політики на 2004 рік» є підзаконним правовим актом, вона не містить приписів щодо скасування існуючої системи пільг і субсидій та не запроваджує переходу в 2004 році до адресної грошової допомоги. В пункті 5 схвалених нею Пропозицій міститься лише рекомендація щодо підготовки Кабінетом Міністрів України проекту Закону України про Державний бюджет України на 2004 рік. Крім того, ця Постанова та пункт 5 Пропозицій з прийняттям 27 листопада 2003 року Закону України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» вичерпали свою чинність.

Відповідно до пункту 4 частини другої статті 39 Закону України «Про Конституційний Суд України» конституційне подання повинно містити правове обґрунтування тверджень щодо неконституційності правового акта чи його окремих положень.

Аналіз конституційного подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини свідчить про відсутність у ньому правового обґрунтування тверджень щодо невідповідності статтям 22, 56 Конституції України зазначеної Постанови в частині схвалення пункту 5 Пропозицій. У конституційному поданні не зазначається, в чому саме положення Постанови і пункту 5 Пропозицій суперечать статтям 22, 56 Конституції України, а містяться лише припущення, що перехід від системи пільг до адресної грошової допомоги може призвести до зниження рівня життя певних верств населення, але це не є правовим обґрунтуванням неконституційності Постанови.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 39, 45, 50 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про Основні напрями бюджетної політики на 2004 рік» від 19 червня 2003 року в частині схвалення пункту 5 Пропозицій Верховної Ради України до Основних напрямів бюджетної політики на 2004 рік на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України».

31 березня 2004 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина В. про офіційне тлумачення положень частини першої статті 58 Конституції України (суддя-доповідач Тихий В.П.).

Суб'єкт права на конституційне звернення – громадянин В. – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням про офіційне тлумачення положень частини першої статті 58 Конституції України, необхідність в якому він мотивує суттєвою, на його думку, різницею в тлумаченні цих положень Конституційним Судом України в Рішенні від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001 (справа про податки) та в Рішенні від 13 травня 1997 року № 1-зп (справа щодо несумісності депутатського мандата).

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94), у конституційному зверненні має бути обґрунтована необхідність в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України (пункт 4 частини другої статті 42).

За конституційними зверненнями Конституційний Суд України дає офіційне тлумачення лише тих положень Конституції України та законів України, які застосовані або підлягають застосуванню щодо суб'єкта права на конституційне звернення, і це, на думку зазначеного суб'єкта, призвело або може призвести до порушення його конституційних прав і свобод. Суб'єкт права на конституційне звернення повинен вказати конкретні факти, які свідчили б про це.

У конституційному зверненні не наведено обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень частини першої статті 58 Конституції України, що ця норма застосовувалася чи підлягала застосуванню судами України, іншими органами державної влади щодо громадянина В. і це призвело або може призвести до порушення його конституційних прав і свобод.

Отже, конституційне звернення не відповідає вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України», а тому підстав для відкриття конституційного провадження у цій справі немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина В. про офіційне тлумачення положень частини першої статті 58 Конституції України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України «Про Конституційний Суд України».

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА І КОНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ

В. Шаповал,
доктор юридичних наук, професор

Конституція (основний закон) відіграє ключову роль у системі національного, або внутрідержавного, права. Разом з тим сама система національного права опосередковано є об'єктом конституційного регулювання. Це дістає вияв, насамперед, у тому, що конституції встановлюють механізми законотворення та засади здійснення відповідної державної діяльності і хоча б позначають систему (ієрархію) нормативно-правових актів. Особливістю ряду основних законів є те, що вони містять визначення держави як правової, або в них прямо йдеться про верховенство права. Водночас у сучасних конституціях нерідко передбачено делегування законодавчих повноважень, а також застережене видання так званих надзвичайних актів. У багатьох випадках у конституціях визначаються співвідношення і зв'язки між національним і міжнародним правом.

Віднесеність певних характеристик системи національного права до об'єктів конституційного регулювання засвідчується, як зазначалось, декларуванням у ряді основних законів правової держави. Правова держава – це доктринальна характеристика (визначення) сучасної держави, реальний смисл якої у першу чергу полягає в тому, що за відповідних умов державне владарювання має бути організоване у встановлених у праві формах і здійснюватись у ньому ж визначених межах. У літературі нерідко наголошується, що якість правової держави не пов'язується лише з дотриманням вимог позитивного права, а передбачає його відповідність природно-правовим уявленням. Тим самим владу у правовій державі обмежують природними правами людини, які є невідчужуваними. Ці обмеження, на думку прибічників такого підходу, мають втілюватися в акти позитивного права, надаючи їм характеру по-справжньому правових. Однак практична реалізація ідеї правової держави може бути здійснена тільки у позитивно-правовому вимірі, який є продуктивним для правозастосування.

Зміст ідеї правової держави є історично змінюваним. Термін «правова держава» (нім. Rechtsstaat) сформульовано у першій третині XIX століття. Ідеї правової держави передувала концепція поліцейської держави, яка передбачала, по суті, всеохоплюючу участь держави в організації життя суспільства і навіть окремого індивіда. Така участь визначалась як державне опікування і була характерна для феодальної держави в останній період її розвитку. Звідси використання в XVII–XVIII століттях терміна «поліція» (нім. Polizei) для позначення так званого державного облаштування (тобто управління), який тільки у другій половині XIX століття зі зміною ролі держави і уточненням її функцій був замінений на вужчий термін «управління» (нім. Verwaltung, англ. Administration).

Концепція правової держави виникла як один з проявів ідеології лібералізму, за смислом якого передбачалось невтручання держави в економічне і духовне життя

індивіда. Таке невтручання, на думку тодішніх ідеологів правової держави, мало б не тільки характеризувати функціонування держави, а й, насамперед, обмежити її діяльність загальною метою гарантування свободи індивіда, його правового захисту у відносинах з державою та з іншими індивідами. Проте з середини XIX століття, коли виникла необхідність у формулюванні соціальної політики держави і розвитку її відповідної функції, визначення правової держави почали пов'язувати з потребами реального державного управління. Тому вже наприкінці згаданого століття поняття правової держави сприймалось не з огляду на загальну мету держави, а з позицій визначення форм державної організації та діяльності. Своєрідним постулатом визнали те, що такі форми мають бути правовими, а їх визначення у позитивному праві само по собі є важливим обмеженням у здійсненні державного владарювання.

Позитивістський підхід до поняття правової держави загалом притаманний і сучасній юридичній теорії і практиці, зокрема у ФРН. Відповідний досвід об'єктивно є вихідним, адже саме на німецькому терені ідея правової держави із застосуванням такого терміна еволюціонувала протягом майже двох століть. Термін «правова держава» (як і термін «соціальна держава») вперше на конституційному рівні був зафіксований у 1946 році в Баварії, яка надалі стала однією з федеральних земель. В Основному законі ФРН цей термін вживано в статті 28: «Конституційний устрій земель має відповідати принципам... правової держави в дусі цього Основного закону». Вважається, що правовий характер держави у першу чергу виражений в статті 20 Основного закону, де встановлено принцип поділу влади і визначено, що «законодавство зумовлене конституційним ладом, виконавча влада і правосуддя – законом і правом». Проявами ідеї правової держави визнано й зміст деяких інших конституційних положень.

Поняття правової держави, яке в німецькій юридичній літературі виводять не тільки з конституційних норм, а взагалі з правотворчості і правозастосування, має кілька аспектів. Існування правової держави відображає ідея поділу влади, реалізована з метою уникнення зловживання владою і захисту прав індивіда. Сутнісною ознакою правової держави також визнано ґрунтовне закріплення особистих прав, «коректність» юридичних обмежень індивідуальної свободи. Традиційно одним з аспектів поняття правової держави вважається ефективний судовий захист прав індивіда, особливо від порушень з боку державних органів та посадових осіб. Поняття правової держави завжди поєднується з верховенством закону, з вимогою законності в діяльності органів влади. Наведені характеристики змісту поняття правової держави в цілому прийняті й вітчизняними авторами, хоча деякі з них трактують сутність правової державності більш широко і вбачають її ще й у визнанні та забезпеченні економічного, політичного та ідеологічного плюралізму, ідей демократії, соціальної справедливості, гуманізму тощо.

Із сучасного німецького досвіду термін «правова держава» був запозичений в конституційній практиці інших держав, насамперед європейських. Зокрема, правовий характер держави прямо задекларований в основних законах Андорри, Іспанії, Монако і Португалії. Правова держава проголошена в конституціях, прийнятих у більшості постсоціалістичних і пострадянських країн, де відповідні положення вочевидь відіграють програмну роль. Термін «правова держава» вживаний також в основних законах ряду держав Латинської Америки (Гондурас, Еквадор, Колумбія, Нікарагуа, Парагвай). Правову державу (фр. *Etat de droit*) визначено у преамбулі Конституції Центрально-Африканської Республіки і в статті 8 Конституції Нігеру, що загалом нехарактерно для техніки конституційної нормотворчості у франкомовних країнах. Звичайно про правову державу йдеться у перших статтях конституцій, хоча іноді таке декларування характеризує зміст лише їх преамбул (Албанія, Болгарія, Литва). В Україні правову державу визнано у першій статті Конституції.

Іноді основні закони включають більш-менш деталізовані положення, які, по суті, присвячені роз'ясненню поняття правової держави. Так, статтею 5 Конституції Швейцарії, яка має назву «Принципи дії правової держави», встановлено, що «основою і межею державної діяльності є право». У статті 2 Основного закону Фінляндії визначено

но принципи правової держави: «Здійснення державної влади має ґрунтуватися на законі. В усій державній діяльності треба неухильно дотримуватися закону». Конституція Сан-Томе і Принсіпі містить визначення «держави демократичного права» (португ. *Estado de Direito democratico*) як такої, що ґрунтується на фундаментальних правах людини і забезпеченні справедливості та законності (статті 6, 7). До багатьох конституцій включені конкретні приписи, які засвідчують широке сприйняття ідеї правової держави без вживання відповідного терміна (термінів).

Синонімічним терміну «правова держава», але не тотожним, є термін «верховенство права» (англ. *Rule of Law*), який походить з англосовітських наукових джерел. Іноді цей термін перекладають як «панування права», що є більш точним по суті. Верховенство права як сучасну ідею пов'язують з концепцією, сформульованою на межі XIX–XX століть відомим британським автором А. Дайсі. Основу цієї концепції склали три тези: органи державної влади та індивіди у своїх діях мають керуватися нормами права; усі індивіди є рівними перед законом; суд відіграє вирішальну роль у встановленні прав індивіда. Послідовники А. Дайсі звичайно трактують верховенство права узагальнено як характеристику правопорядку, за якого виключається адміністративна сваволя і забезпечується захист прав індивіда, насамперед у суді. Водночас сучасні автори нерідко надають поняттю верховенства права природно-правового сенсу. Зокрема, ознакою верховенства права вважають правовий характер законів та інших нормативно-правових актів (актів позитивного права), що передбачає їх відповідність природним правам людини. При цьому зміст позитивного права виводять з так званих загально-визначених (але не формалізованих) принципів права. Очевидно, що такі принципи встановлюються і формулюються передусім на рівні правосвідомості. Вони можуть набути реального регулятивного значення лише з їх фіксацією в актах позитивного права. Сьогодні поняття верховенства права відображає такий самий зв'язок між державним владарюванням і правом, що і поняття правової держави. Проте за його смислом йдеться не про державу, а саме про правопорядок, який сучасна держава значною мірою створює і в якому існує.

Сам термін «верховенство права» віднесено до конституційного інструментарію насамперед англосовітських країн. Наприклад, у статті 1 Конституції Південно-Африканської Республіки держава характеризується як така, що ґрунтується на верховенстві права. Конституція Єгипту містить відповідно поіменовану структурну частину, де верховенство права визначено як «основа державного правління» (стаття 64). Термін «верховенство права» вживаний у преамбулах ряду інших основних законів (Багами, Бангладеш, Барбадос, Гана, Еритрея тощо). Про верховенство права згадується і в конституціях, прийнятих у деяких постсоціалістичних і пострадянських країнах (Білорусь, Македонія, Україна, Хорватія). Так, відповідно до частини першої статті 8 Конституції в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Прикметно, що в текстах основних законів терміни «правова держава» і «верховенство права», як правило, разом не застосовуються, що є свідченням їх синонімічності.

Нерідко в основних законах визначаються певні характеристики правопорядку, і у такий спосіб засвідчується зміст верховенства права, яке прямо не згадується. Звичайними є констатації найвищої юридичної сили конституції і формування вимоги відповідності конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таким чином встановлюється відповідна ієрархія, відображена у правопорядку. В основних законах Македонії і Хорватії застережено, що закони мають відповідати конституції, а інші нормативно-правові акти – конституції і законам. При цьому кожен повинен дотримуватися конституції та законів і поважати правопорядок. Конституцією Іспанії гарантовано принцип законності, ієрархію нормативних актів, їх обов'язкове опублікування (стаття 9). Аналогічне за змістом положення містить Конституція Андорри (стаття 3). В основних законах, прийнятих у деяких пострадянських країнах, передбачено, що конституція, по суті, є основою формування національного права: згідно з положенням частини другої статті 8 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України.

Окремі конституції містять більш детальні положення стосовно системи нормативно-правових актів. Зокрема, в структурі Конституції Азербайджану є глава «Система законодавства», в якій визначено систему (ієрархію) нормативно-правових актів, вимоги щодо узгодженості між ними, загальні умови і наслідки правозастосування тощо. Конституція Албанії включає главу «Нормативні акти», в якій позначається система нормативно-правових актів, регламентуються питання оприлюднення законів та інших нормативно-правових актів, а також видання підзаконних актів «на основі і для виконання законів». Система «чинного права» (нормативно-правових актів) зафіксована і в статті 4 Конституції Казахстану, а у статті 272 Конституції Екватору встановлено номенклатуру нормативно-правових актів. Розділи (глави) чи докладні положення щодо системи нормативно-правових актів або системи національного права в цілому включені до основних законів Гани, Папуа-Нової Гвінеї, Сьєрра-Леоне та Соломонових островів.

У конституціях деяких пострадянських країн міститься спеціальне застереження щодо необхідності офіційного оприлюднення законів (Вірменія, Естонія, Казахстан, Росія) або усіх нормативно-правових актів (Білорусь). Відповідно до частини третьої статті 57 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними. Подібні положення містять основні закони Вірменії, Казахстану, Литви, Росії та ряду інших держав. Іноді в конституціях вирішується питання зворотної сили законів та інших нормативно-правових актів. Прикладом може бути стаття 58 Конституції України.

Визначенню характеристик правопорядку сприяють деякі інші конституційні положення. «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України», – встановлено в статті 19 Конституції України. У статті 8 Конституції Македонії сформульований загальний принцип, за яким дозволено все, що не заборонено конституцією і законом. У багатьох випадках відповідні умови (вимоги) адресовано насамперед державі та її органам, у зв'язку з чим конституція і закони визначені, по суті, джерелом компетенції державних органів і водночас межею їх діяльності.

Практично в усіх сучасних конституціях в ієрархії нормативно-правових актів прямо або опосередковано виділені закони. Як зазначалось, поява поняття формального закону як акта законодавчої влади (або законодавчої влади) була зумовлена реалізацією ідеї Ш. Монтеск'є про поділ влади: диференціація органів законодавчої і виконавчої влади об'єктивно тягнула визнання відмінностей між відповідними актами. У XIX столітті поняття формального закону сприйняли в конституціях більшості європейських держав, хоча тільки з середини цього століття почали досліджувати проблему співвідношення між законами і так званими адміністративними розпорядженнями. Така проблема вирішувалась за змістом загальної ідеї, згідно з якою виконавча влада має діяти на виконання законів, чим поступово було сформульовано принцип, відомий як верховенство закону. Цей принцип зумовлює загальновизнану вимогу законності і, зокрема, передбачає відповідність законам інших нормативно-правових актів, що узагальнено визначаються як підзаконні. Соціально-політичний характер принципу верховенства закону відображений у статті 4 Конституції Марокко: «Закон є верховним вираженням національної волі, і всі мають йому підкорятися».

Звичайно принцип верховенства закону сформульовано в конституціях у непрямих формах, хоча є й приклади його безпосереднього декларування (Азербайджан, Вірменія, Узбекистан). У преамбулі Конституції Чаду йдеться про принцип панування закону (фр. *Le regne de la loi*). Маючи самостійне практичне значення, верховенство закону є стрижневою характеристикою правопорядку, важливою стороною верховенства права. Відповідний принцип з позиції правотворчості і, насамперед, правозастосуван-

ня має глибокі корені в позитивному праві. Він слугує для побудови чіткої й логічної системи національного права і є чи не найважливішим з огляду на потреби здійснення контролю за законністю та вирішенням низки інших практичних завдань, що постають у процесі розвитку суспільства і держави.

Верховенство закону узгоджується з верховенством конституції. Видатний теоретик права Г. Кельзен сприймав конституцію як основоположну норму (нім. *Grund Norm*), яка визначає процедуру створення наступної субординованої норми. Правопорядок, на його думку, визначається побудованою за ієрархією системою норм, очолюваною конституцією. Тому закони, створені поза визначеною конституцією процедурою або з її порушенням, не відповідають основоположній нормі і не можуть діяти. Інакше розривається «тканина» ієрархізованого у відповідний спосіб правопорядку, і він, по суті, ліквідується. Зазначена логіка була покладена в основу ідеології конституційної юрисдикції, що здійснюється спеціалізованими судами. При цьому об'єктом контролю щодо конституційності визнавалась не тільки форма закону, а і його зміст. Саме такий підхід визнано Конституцією України (частина перша статті 152).

Верховенство закону не зафіксовано в Конституції України у вигляді загальної норми або принципу. Це зроблено в інший спосіб, що не позбавляє підстав стверджувати про існування відповідного принципу. По-перше, в низці її статей закони разом з Конституцією України виділені як найважливіші засоби правового регулювання суспільних відносин. Суттєвим є те, що саме Конституція України і закони визнані об'єктами офіційного тлумачення, здійснюваного єдиним органом конституційної юрисдикції. По-друге, в тексті Конституції України є багато посилань на закони («відповідно до закону», «в порядку, встановленому законом», «встановлюється законом», «визначається законом України» тощо), чим засвідчуються зв'язки її положень з положеннями законів та значущість цих зв'язків. Нарешті, по-третє, Конституція України визначає коло об'єктів, віднесених винятково до сфери регулювання законами (стаття 92). У ній встановлений порядок прийняття саме законів і набуття ними чинності, що також зумовлює верховенство закону стосовно інших «підконституційних» нормативно-правових актів.

Поняття правової держави, верховенства права і верховенства закону є складовими політико-правової ідеології, яка об'єктивно сформувалася на основі християнської світоглядної традиції. Разом з тим ці поняття набули чи не загального характеру, а їх зміст тією чи іншою мірою відображений у державно-правовому розвитку майже всіх країн світу. Певний виняток становлять теорія і практика мусульманського права, які передбачають відповідні альтернативи. Такі альтернативи не можна однозначно визнавати як негативні, адже вони призначені для суспільного буття, що ґрунтується на іншій традиції, і мають глибоке коріння у відповідних країнах. Конституції, прийняті в цих країнах, нерідко акцентують на суспільній значущості мусульманського права і фіксують його роль щодо системи права в цілому.

Дослідники мусульманського права звертають увагу на його генетичний зв'язок з релігією ісламу, на тотожність юридичних приписів з релігійною догматикою (богослов'ям), на їх симбіоз за змістом і навіть за формою. Одним з головних понять, які характеризують явище мусульманського права, є шаріат. Найчастіше шаріат розглядають як основу мусульманського права, закріплену в «священній книзі» мусульман – Корані, а також у Сунні (по суті, коментарі до Корану). Іноді його взагалі отожднюють з мусульманським правом. За будь-яких умов шаріат майже в усіх відповідних країнах на конституційному рівні визнається «головним джерелом законодавства». Таке визначення шаріату номінально означає визнання мусульманської правової доктрини основною формою національного права, хоча в дійсності шаріат здебільшого виконує роль своєрідного «наповнювача» змісту актів, прийнятих (виданих) владними інститутами. Відповідні конституційні положення об'єктивно слугують підґрунтям впливу мусульманського права на систему національного права в цілому. Однак у більшості так званих мусульманських країн конституційно задекларована роль шаріату реально обмежена вирішенням певних питань правового статусу фізичної особи.

Певне значення має подібна ісламізація для сфери конституційного (державно-правового) регулювання. Так, преамбули багатьох конституцій, прийнятих у мусульманських країнах, починаються з традиційного релігійного формулювання «Іменем Аллаха милостивого, милосердного». Нерідко згадується про «вчення ісламу» як ідейну основу держави, про «ісламське минуле» народу, про вірність «ісламському спадку» тощо. Принципово важливим є визнання ісламу державною релігією, про що йдеться практично в усіх відповідних конституціях. Деякі з них передбачають функціонування спеціальних мусульманських судів або застосування загальними судами положень мусульманського права. Вплив мусульманського права у непрямій формі відображений у конституційному визначенні держави як ісламської (Бахрейн, Мавританія, Оман, Саудівська Аравія). Іноді таке визначення сформульоване в офіційній назві держави: Федеративна Ісламська Республіка Коморські Острови, Ісламська Республіка Афганістан, Ісламська Республіка Іран, Ісламська Республіка Мавританія, Ісламська Республіка Пакистан.

Проте ступінь ісламізації системи національного права в різних країнах є відмінним і залежить від багатьох чинників. Найбільшу роль мусульманське право відіграє в Ірані та Саудівській Аравії, що знайшло відображення і у прийнятих тут конституційних актах. Зокрема, Конституція Ірану містить положення, за яким усі закони мають відповідати шариату. Передбачено, що суди не повинні застосовувати урядові акти, якщо вони суперечать законам, а також принципам ісламу (статті 72, 170). Водночас самі конституційні положення визначені такими, що ґрунтуються на «приписах ісламу» (стаття 4). У Саудівській Аравії шариат відповідно визнаний основою здійснення управління державою, а держава зобов'язана «сприяти ісламу» і забезпечувати втілення в життя шариату. Застереження про те, що закони не можуть суперечити настановам «священної релігії ісламу», включене до статті 3 Конституції Афганістану. Нарешті, в статті 57 Конституції Коморських островів встановлено, що рада улемів (мусульманських правознавців) висловлює свою думку стосовно проектів законів та інших правових актів, які з такою метою їй передані. За власною ініціативою вона може пропонувати парламенту або уряду рекомендації щодо приведення у відповідність до принципів ісламу актів, які ними розглядаються.

Як зазначалось, особливості системи національного права в мусульманських країнах не треба сприймати як заперечення політико-правової ідеології, яку характеризують поняття правової держави, верховенства права і верховенства закону. Позитивне право в країнах світу має різне ідеологічне і теоретичне підґрунтя, спирається на відмінні концептуальні підходи. При цьому політико-правова ідеологія, складовими якої є поняття правової держави, верховенства права і верховенства закону, по-різному реалізована навіть у країнах, де вона сприйнята. Прикладом може бути теорія і практика делегування законодавчих повноважень.

Загальне поняття делегування в наші дні перш за все пов'язується зі сферою публічно-правового регулювання. Делегуванням повноважень звичайно визнають здійснену на основі закону і за власним рішенням державного органу або посадової особи передачу частини його (її) повноважень іншому органу чи посадовій особі. Найбільш важливим є те, що орган, який здійснив делегування (делегант), відповідних повноважень не втрачає. Він лише передає право іншому органу (делегату) тимчасово їх реалізувати. У такий самий спосіб відбувається делегування повноважень на нормотворчість. Нерідко делегування повноважень має місце у системі органів виконавчої влади, зокрема, уряд може делегувати такі повноваження окремому міністру. За загальним правилом не припускається делегування повноважень главою держави і судами, що зумовлено особливостями їх статусу і змісту здійснюваної ними діяльності. Відповідні положення містять, зокрема, частина друга статті 106 і частина перша статті 124 Конституції України.

Делегування повноважень є реальним, коли здійснюється за власним рішенням державного органу або посадової особи, що здійснює делегування. Можливість ухвалення такого рішення визначена в конституції або в законах. Саме в цьому сенсі зга-

дуване делегування можна характеризувати як «делегування за законом». Проте іноді поняття делегування за законом пов'язують з нормативно-правовим уможливленням прийняття закону, згідно з яким повноваження одного органу (органів) можуть бути передані іншому. Так, у частині третій статті 143 Конституції України встановлено, що органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади. Водночас за змістом пункту 4 розділу XV Президент України протягом трьох років після набуття чинності Конституцією України мав право видавати схвалені Кабінетом Міністрів України і скріплені підписом Прем'єр-міністра України укази з економічних питань, не врегульованих законами, з одночасним поданням відповідного законопроекту до Верховної Ради України. В обох цих випадках про делегування повноважень за законом не йдеться: у першому на основі прийняття відповідного закону уможлиблюється перерозподіл повноважень між органами місцевого самоврядування і органами виконавчої влади, у другому – прямо передбачено тимчасовий перерозподіл окремих законодавчих повноважень між Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України та Прем'єр-міністром України.

Основні закони визначають різні варіанти делегування повноважень. Однак найбільш поширеним є конституційний інститут делегування законодавчих повноважень, тобто передача парламентом повноважень на законотворчість уряду або іноді президенту. Акти, видані в межах відповідних повноважень, в юридичній теорії мають узагальнену назву делегованого законодавства. Разом з тим поняття делегованого законодавства по-різному сприймається за умов так званих англо-саксонської (англо-американської) та континентальної (романо-германської) «сімей» правових систем.

На континенті Європа до актів делегованого законодавства віднесені тільки ті, що мають силу закону. Юридичною основою для здійснення відповідного делегування є спеціальний закон щодо делегування, хоча досить звичайним є делегування за змістом окремої норми (норм) у законі, загалом присвяченому іншим питанням. Нерідко встановлюється вимога, за якою спеціальний закон щодо делегування приймається на основі абсолютної або навіть кваліфікованої більшості голосів. Закон, яким визначене делегування законодавчих повноважень, як правило, вказує на принципи, цілі та умови делегування. Нерідко відповідні застереження у більш-менш загальному вигляді встановлені безпосередньо в конституції. Наприклад, у статті 76 Конституції Італії передбачено, що законодавчі повноваження можуть бути делеговані уряду «з визначенням принципів і критеріїв делегації, на обмежений час і з певного кола питань». В Основному законі ФРН наголошується на необхідності визначення в законі щодо делегування змісту, обсягу і мети делегування (стаття 80). У Вірменії, Молдові та Франції делегування законодавчих повноважень може здійснюватися з метою забезпечення реалізації урядової програми. Разом з тим у більшості випадків конституційно застережено, що не можуть бути делеговані законодавчі повноваження з певних питань, зокрема з регламентації основних прав і свобод індивіда.

Конституції містять і деякі інші положення щодо принципів, цілей та умов делегування. Там, де ці принципи, цілі та умови конституційно не передбачені, відповідні положення формулюються на рівні юридичної теорії. За її змістом, зокрема, делегування законодавчих повноважень уможлиблюється за умов так званої настійливої необхідності, що, по суті, означає його довільне здійснення. Враховуючи це, делеговане законодавство іноді асоціюють з певною «перешкодою» у здійсненні парламентом функції законотворчості. Однак подібні асоціації, як правило, не відповідають реальіям суспільно-політичного і державно-правового життя розвинутих країн.

Основні закони, що передбачають делегування законодавчих повноважень, також регламентують питання його здійснення. Як правило, законодавчі повноваження передаються уряду, хоча у Білорусі, Єгипті, Казахстані, Кореї та в деяких інших країнах делегатом визначено президента. У Вірменії та Франції президент підписує видані урядом акти делегованого законодавства. Іноді припускається делегування законодавчих повноважень як президенту, так і уряду та його окремим членам, і навіть

йдеться про субделегування, тобто делегування делегованих повноважень. У деяких випадках вказується на те, що делегування відбувається за ініціативою саме делегата. Так, у Франції уряд може звернутися до парламенту за дозволом здійснювати повноваження, звичайно віднесені до сфери законодавчої влади. У Молдові делегування законодавчих повноважень відбувається за пропозицією уряду, в Білорусі – за пропозицією президента, в Казахстані – за ініціативою президента тощо. Акти делегованого законодавства мають різні назви: декрети (Білорусь, Греція, Іспанія, Італія, Корея тощо), декрети-закони (Португалія), ордонанси (Молдова, Румунія, Франція) і навіть закони (Казахстан). Але, як зазначалось, за континентальною правовою традицією акти делегованого законодавства мають силу закону.

Делегування законодавчих повноважень може тягнути здійснення своєрідної апробації відповідних актів з боку парламенту. В Молдові, Румунії та ФРН конституційно визначено, що закон стосовно делегування може припускати передачу актів делегованого законодавства до парламенту на затвердження. У Португалії декрети-закони у конституційно встановлений строк передаються до парламенту на предмет внесення до них змін або скасування на вимогу певної частини депутатського корпусу. В деяких країнах передача актів делегованого законодавства до парламенту визначена як безальтернативна. У Франції ордонанси втрачають силу, якщо законопроекти про їх затвердження не будуть внесені урядом до парламенту до закінчення строку, визначеного в законі щодо делегування. Проте в ряді інших країн парламентської апробації актів делегованого законодавства не передбачено (наприклад, в Іспанії та Італії). При цьому парламент може скасувати такі акти або внести до них зміни протягом строку делегування. Така практика відображає природу і сутність делегування повноважень.

Свої особливості мають відповідні теорія і практика за умов президентської республіки, де делегування законодавчих повноважень теоретично не визнається з посиленнями на те, що воно суперечить принципу поділу влади. У США такий підхід підтриманий і судовою практикою. Разом з тим з початку ХХ століття суди визнали конституційною за формою нормотворчість президента та інших суб'єктів виконавчої влади на основі повноважень, які визначались у законах. В американській конституційній теорії такі повноваження характеризуються як «квазізаконодавчі». Видані на основі цих повноважень акти є, по суті, підзаконними. Знаменно, що у 80-і роки минулого століття федеральний верховний суд визнав такою, що порушує принцип поділу влади і є неконституційною, перевірку конгресом актів виконавчої влади, які ще не набули чинності, виданих на основі «квазізаконодавчих» повноважень (так зване законодавче вето). Проте в окремих президентських республіках практика делегування законодавчих повноважень є конституційно визнаною, і делегатом визначено саме президента (наприклад, Бразилія). Це може спричинити сумніви стосовно збалансованості системи стримувань і противаг, конституційно передбаченої у відповідних країнах.

По-іншому тлумачиться поняття делегованого законодавства в англомовних країнах з парламентськими формами державного правління, передусім у Великобританії. Тут делегованим законодавством вважаються практично всі акти, які є результатами нормотворчості уряду. У зв'язку з цим поширена доктринальна теза, за якою всі парламентські акти є законами, але не всі закони є парламентськими актами. Відмінність між парламентськими актами і актами делегованого законодавства вбачається, насамперед, у тому, що перші не можуть бути предметом ревізії в суді, який їх тільки казуально тлумачить у процесі застосування. Другі застосовуються судом тільки тоді, коли він визнає їх такими, що не суперечать парламентським актам. Тому делеговане законодавство нерідко називають підпорядкованим законодавством (англ. *Subsidiary Legislation*). Тим самим парламентські акти і акти делегованого законодавства розрізняються за юридичними якістьми.

Разом з тим видання багатьох актів делегованого законодавства передбачене у прийнятних парламентом власне законах, що і вважається здійсненням делегування. У Великобританії найбільш авторитетними актами делегованого законодавства визнано

згадувані накази короля (королеви) в таємній раді. Формально делегатом у таких випадках виступає саме монарх, хоча відповідні акти розробляє уряд, і вони є формою його правотворчості по суті. Однак переважну більшість актів делегованого законодавства видають безпосередньо члени уряду (кабінету). Важливим елементом практики делегованого законодавства у відповідних країнах є контроль за ними з боку парламенту. Встановлено кілька форм такого контролю, але найбільш поширеною є фактично обов'язкова передача до парламенту актів делегованого законодавства, що набули чинності. Протягом загальновизначеного строку (у Великобританії – сорок днів після передачі) парламент або кожна з його палат може скасувати переданий акт.

Конституцією України делегування законодавчих повноважень не передбачено. Разом з тим Конституція (Основний Закон) України 1978 року з наступними змінами і доповненнями містила статтю 97¹, за змістом якої Верховна Рада України у виняткових випадках двома третинами голосів від загальної кількості народних депутатів України могла законом делегувати Кабінету Міністрів України на визначений термін повноваження видавати декрети, що мали силу закону, в сфері законодавчого регулювання з окремих, передбачених в конституційному тексті, питань. За будь-яких умов, прийнятність або неприйнятність делегування законодавчих повноважень значною мірою зумовлена запровадженою в країні формою правління і пов'язаними з нею особливостями функціонування державного механізму.

Нормотворчість глави держави і уряду делегованим законодавством не вичерпується. Не менш поширеним різновидом такої нормотворчості є нормативно-правові акти, видані на основі і на виконання законів. Вважається, що ці акти видаються за власними повноваженнями відповідних органів і посадових осіб і за своїми характеристиками є підзаконними актами. Термін «підзаконний акт» було сформульовано і трактовано в радянській юридичній літературі. Проте «власна» нормотворчість глави держави і уряду була концептуально обґрунтована ще німецькими авторами XIX століття, які розрізняли формальні закони і згадані адміністративні розпорядження (нім. *Verwaltungsverordnungen*). Серед останніх виділяли акти саме нормативного характеру. При цьому нормотворчість глави держави і уряду пов'язували з феноменом конституційної держави, з визнанням формального закону як акта законодавчої влади.

Внаслідок продовження концептуальних пошуків щодо обґрунтування нормотворчості глави держави і уряду у другій половині XIX століття французькими вченими була сформульована теорія регламентарної влади. З часом зміст цієї теорії отримав відображення в юридичній науці багатьох країн. За її змістом регламентарні акти, або регламенти (фр. *reglement*), призначені забезпечувати реалізацію законів і видаються уповноваженими на це державними органами та посадовими особами для конкретизації законів. Важливим є й те, що уповноважені на видання регламентних актів органи і посадові особи є носіями виконавчої влади або історично визнавались такими (глава держави).

В основних законах питання нормотворчості глави держави і уряду вирішені у максимально загальному вигляді. Зокрема, іноді в них названі акти, які видають глава держави і уряд, а також задекларована вимога відповідності цих актів закону. Серед розвинутих країн лише у Франції позначено сферу регулювання, здійснюваного регламентарними актами, хоча також без будь-якої конкретизації. Так, у статті 37 Конституції цієї держави застережено, що «питання, які не входять до сфери законодавства, мають регламентарний характер». Згідно зі статтею 21 прем'єр-міністр забезпечує виконання законів і «здійснює регламентарну владу». Відповідними регламентарними актами є декрети, видані урядом і підписані президентом. Водночас існує практика видання президентом на власний розсуд декретів, за якими також визнається регламентарний характер. Регламентами є нормативні постанови міністрів, їх циркуляри, інструкції тощо. Таким чином, існує своєрідна система регламентарних актів, яка опосередковано відображає організацію (побудову) виконавчої влади.

Особливий характер мають результати нормотворчості глави держави і уряду, які узагальнено визначаються як надзвичайні акти. Німецькі автори XIX століття, які першими почали досліджувати відповідні питання, іменували ці акти надзвичайними роз-

порядженнями (Nothverordnungen). При цьому право видавати такі акти визнавали тільки за главою держави (монархом) як носієм виконавчої влади, що дістало вияв у тогочасних конституціях. Сьогодні повноваженнями видавати надзвичайні акти наділені різні суб'єкти залежно від особливостей запровадженої в конкретній країні форми державного правління. У країнах з парламентськими формами правління таким суб'єктом нерідко визначений винятково уряд (Ізраїль, Іспанія, Італія, Латвія, Македонія). У Туреччині надзвичайні акти уповноважений видавати уряд «під головуванням президента», в Австрії, Греції, Словенії – президент на пропозицію уряду, а в Албанії – уряд і президент на пропозицію уряду. В Данії, Ісландії та Естонії суб'єктом відповідного права визнаний глава держави, однак його акти потребують контрасигнування (скріплення) з боку уряду. В таких країнах із змішаною республіканською формою правління, як Польща і Хорватія, надзвичайні акти видає президент на пропозицію уряду. З іншого боку, в Білорусі та Грузії президент у подібних випадках діє на власний розсуд, що непрямо засвідчує вагомість його статусу, широкий обсяг наданих йому повноважень. Видання надзвичайних актів главою держави на власний розсуд характеризує конституційну практику й ряду країн, що розвиваються.

Встановлено різні назви надзвичайних актів, але за будь-яких умов за такими актами визнається сила закону. В російській літературі кінця XIX – початку XX століття наголошували на їх провізорному характері і навіть іноді іменували провізорними законами. Подібна характеристика надзвичайних актів відбивала, по-перше, тимчасовість їх дії, по-друге – прогнозованість прийняття у перспективі рішень парламенту стосовно цих актів. Видання надзвичайних актів, як правило, пов'язують з обставинами, що унеможливають на конкретний момент здійснення парламентом законотворчості. У відповідних конституціях до таких обставин віднесені перерви в роботі парламенту, насамперед у періоди між його сесіями і скликаннями. З усуненням цих обставин надзвичайні акти мають бути схвалені або затверджені органом законодавчої влади, що, по суті, є підтвердженням того, що вони мають силу закону. В конституціях звичайно застерігається негайність (невідкладність, терміновість) передачі до парламенту таких актів або їх розгляду органом законодавчої влади.

Проте іноді видання надзвичайних актів, що мають силу закону, уможливлене і під час роботи парламенту. За умов парламентського правління відповідна урядова нормотворчість не може розглядатися як альтернатива законотворчості. Потреба в такій альтернативі об'єктивно не виникає, адже уряд спирається на парламентську більшість і фактично є її представником. До того ж у конституціях більш-менш детально врегульовані питання парламентського контролю за результатами надзвичайної урядової нормотворчості. Так, в Іспанії виданий урядом декрет-закон «невідкладно» розглядається нижньою палатою парламенту. В разі перерви в роботі палати вона скликається не пізніше ніж за тридцять днів після оприлюднення декрета-закону. В такий самий строк палата повинна затвердити або скасувати надзвичайний акт. В Італії виданий урядом декрет, що має силу закону, того ж дня передається до парламенту. Останній спеціально збирається не пізніше ніж за п'ять днів після такої передачі і протягом шістдесяти днів після опублікування декрету повинен його затвердити.

Інший характер має конституційно передбачена практика видання надзвичайних актів у Білорусі, де президент за власною ініціативою або за формальною пропозицією уряду може видавати тимчасові декрети. Ці акти у триденний строк передаються для «подальшого розгляду» до парламенту. Однак відповідні можливості парламенту виглядають обмеженими: декрети продовжують діяти, якщо вони не будуть скасовані за рішенням парламенту, прийнятим на основі кваліфікованої більшості у дві третини від складу кожної з його палат. На окрему згадку заслуговує повноваження президента Казахстану видавати укази, які також мають силу закону, якщо парламент протягом місяця після внесення президентом так званих термінових законопроектів їх не розглянув. Такі укази діють до прийняття парламентом нових законів за змістом питань, які стали предметом «колізії». Як зазначалось, за конституціями обох держав припускається делегування законодавчих повноважень президенту за ініціативою (пропози-

цією) самого президента, чим значно розширюються його нормотворчі можливості. Загальна оцінка нормотворчих можливостей президента в названих країнах може бути здійснена з урахуванням всіх особливостей компетенційних і реальних взаємозв'язків між ним і парламентом.

Уповноваженість глави держави або уряду на видання надзвичайних актів об'єктивно обмежена питаннями, віднесеними до сфери законодавчого регулювання. Тому, зокрема, виключається внесення змін до конституції шляхом видання таких актів. Іноді в основних законах прямо вказується на питання, які, хоча й віднесені до сфери законодавчого регулювання, але не можуть бути врегламентовані надзвичайними актами. В Естонії такими питаннями є державний бюджет, податки, а також ті, вирішення яких у парламенті потребує абсолютної більшості голосів, в Латвії – вибори, судострій і судочинство, державний бюджет і податки, амністія та деякі інші, в Іспанії – «система основних інститутів держави», конституційні права і свободи, функціонування територіальних автономій.

Видання надзвичайних актів пов'язують з певними обставинами, що зумовлюють потребу у відповідній нормотворчості. Конституційні формулювання стосовно цих обставин звичайно є загальними і навіть абстрактними, що дозволяє органам, уповноваженим видавати надзвичайні акти, діяти, по суті, дискреційно. Наприклад, в Австрії видання таких актів припускається з метою запобігання явному і невинуватому збитку суспільству, в Албанії – у випадках необхідності і непередбачуваних обставин, у Білорусі – за особливої необхідності, в Естонії – в разі нагальної державної потреби, в Ізраїлі – для захисту держави, забезпечення громадської безпеки і функціонування життєво необхідних служб, в Італії – за надзвичайних і невідкладних обставин тощо. Видані за вказаних та подібних обставин акти, як правило, діють до їх відміни.

Нерідко видання надзвичайних актів пов'язують із запровадженням особливого правового режиму (режимів), який звичайно асоціюється з надзвичайним станом або з воєнним станом. Конституції містять й інші назви відповідних станів: війни, облоги, оборони, загрози, винятковий стан тощо. Введення їх (запровадження особливих правових режимів), по суті, тягне зупинення дії окремих законів, якими, зокрема, визначаються права і свободи людини і громадянина. Про подібне обмеження прав і свобод іноді прямо йдеться в основних законах. Наприклад, частиною другою статті 64 Конституції України визначено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. При цьому застережено, що не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені низкою її статей. Це насамперед особисті права і свободи, що є загальним підходом у світовій конституційній практиці. У конституційній практиці поняття надзвичайного і воєнного станів звичайно розрізняють, хоча в теорії перше іноді трактується як таке, що охоплює друге. Надзвичайні акти, введення яких пов'язане із запровадженням особливого правового режиму, як правило, діють протягом періоду такого режиму.

У багатьох випадках підстави (чинники) введення надзвичайного, воєнного чи інших станів визначені безпосередньо в конституції, хоча іноді вони зафіксовані в законах. Відповідним формулюванням зовні притаманна багатоманітність, хоча за загальним змістом вони є близькими. Введення надзвичайного стану зумовлюється чинниками, як правило, внутрішнього характеру. Так, у статті 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» до таких чинників віднесено виникнення надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного масштабу, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян; спроба захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства.

Введення воєнного або іншого подібного стану пов'язують із зовнішніми чинниками, насамперед збройною агресією. Зокрема, в статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» йдеться саме про збройну агресію чи загрозу нападу, небезпеку державній незалежності України, її територіальній цілісності. Характерно, що за

змістом пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України введення воєнного стану пов'язується лише із загрозою нападу, небезпекою державній незалежності. Важливим є і те, що акт Президента України (указ) про введення воєнного стану згідно з частиною четвертою статті 106 має бути скріплений підписом Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за такий акт та його виконання, а акт про введення надзвичайного стану скріплення не потребує.

Значущість надзвичайного, воєнного чи інших станів як правових інститутів свідчує, що порядок їх введення майже завжди встановлений основними законами. Особливості цього порядку певною мірою зумовлені прийнятою формою державного правління. У країнах з парламентськими формами правління надзвичайний стан, як правило, оголошує парламент. Під час перерви між сесіями або скликаннями парламенту оголошувати його нерідко уповноважений глава держави, який діє за порадою (поданням, пропозицією) прем'єр-міністра (Болгарія, Греція, Литва, Македонія, Словаччина, Словенія та деякі інші країни). Однак таке рішення президента має бути затверджене парламентом. Таким же чином звичайно оголошуються воєнний та інші подібні стани. В Албанії надзвичайний стан оголошує парламент, а воєнний – президент на вимогу уряду. Сутності парламентського правління відповідає й те, що в Латвії і Туреччині надзвичайний стан оголошує уряд, а в Нідерландах – формально король. Відповідні рішення також потребують у тій або іншій формі парламентського схвалення. У президентських республіках рішення про введення надзвичайного або воєнного стану на власний розсуд приймає президент, але у більшості випадків передбачене їх схвалення чи затвердження парламентом.

Взаємодія президента і парламенту щодо запровадження особливих правових режимів передбачена й конституціями, прийнятими в країнах із змішаною республіканською формою правління. У Білорусі, Киргизстані, Польщі, Португалії, Росії, Румунії, Таджикистані та Україні рішення про введення надзвичайного або воєнного стану ухвалює президент (у Польщі і Португалії – на пропозицію уряду), і воно має бути також затверджене парламентом (однією з палат). Конституцією України встановлено, що Верховна Рада України уповноважена на затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану (пункт 31 частини першої статті 85). Аналогічні або близькі строки визначені більшістю інших основних законів. У деяких випадках у загальній формі йдеться про «негайність» передачі до парламенту акта президента про введення надзвичайного або воєнного стану (Росія, Таджикистан).

За загальним правилом, якщо особливий правовий режим запроваджений за рішенням глави держави або уряду у період між сесіями чи скликаннями парламенту, останній має бути терміново скликаний у встановлений конституцією або законом строк. За змістом частини третьої статті 83 Конституції України в разі введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні Верховна Рада України збирається у дводенний строк без скликання. У ряді основних законів передбачено, що парламент у тій чи іншій формі схвалює (затверджує) відповідне рішення глави держави або уряду якнайшвидше («негайно», «невідкладно» тощо) або у визначений строк після поновлення у звичайному порядку своєї роботи. Вважається, що участь парламенту у вирішенні питань щодо надзвичайного, воєнного чи інших станів є політико-правовою передумовою легітимності такого стану і обґрунтованості його введення.

Самі акти глави держави або уряду про введення надзвичайного, воєнного чи інших станів також є, по суті, надзвичайними актами. За наслідками дії вони можуть порівнюватися із законами. Більше того, після схвалення (затвердження) парламентом ці акти стають законами або за ними прямо визнається сила законів. У зв'язку, зокрема, з такою обставиною нерідко критикують порядок реалізації президентом Франції так званих надзвичайних заходів, передбачений статтею 16 Конституції цієї держави. За цією статтею президент здійснює відповідні повноваження після «офіційної консультації» з прем'єр-міністром, головами палат парламенту, а також конституційною радою (органом конституційного контролю), про що «інформує націю» посланням. У Казахстані

та Вірменії також передбачено консультації президента з прем'єр-міністром і головами палат (головою парламенту), причому в Казахстані глава держави повинен «невідкладно інформувати» парламент про введення надзвичайного стану. В усіх трьох випадках парламент не уповноважений схвалювати або затверджувати рішення президента щодо надзвичайних заходів або по-іншому адекватно «реагувати» на такі заходи. Тим самим фактично встановлений позапарламентський порядок введення надзвичайного стану.

Введення надзвичайного, воєнного чи інших станів завжди є тимчасовим заходом. Строк, на який може бути введений такий стан (насамперед надзвичайний), іноді встановлено в конституції, хоча більш поширеною є практика законодавчої регламентації цього питання. Звичайно цей строк не перевищує два або три місяці з моменту оголошення стану, але за певних умов припускається його продовження. В Україні надзвичайний стан за законом може бути введено на строк не більше як 30 діб, а в окремих місцевостях – не більше як 60 діб, і може бути подовжено «у разі необхідності» не більше як на 30 діб. Строк, на який може бути введений воєнний або інший подібний стан, як правило, не встановлюється, і тривалість цього строку залежить від наявності (відсутності) чинників, що спричинили його введення. Припускається запровадження різних особливих правових режимів у межах як усієї державної території, так і окремих її частин.

Введення надзвичайного, воєнного чи інших станів пов'язане з аномаліями, що з різних причин виникають у суспільному і державному бутті конкретних країн або його супроводжують. Тому за відповідних умов не здійснюють ревізію основних законів, про що іноді йдеться в самих конституціях. Наприклад, таке положення містить частина друга статті 157 Конституції України. У деяких випадках у конституціях акцентується на неприпустимості розпуску парламенту в умовах надзвичайного, воєнного чи інших станів. У частині четвертій статті 83 Конституції України встановлено, що в разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного чи надзвичайного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану. У суспільному і державному бутті різних країн створено багато інших «запобіжників», дія яких забезпечує реалізацію положень політико-правової ідеології, яка ґрунтується, зокрема, на поняттях правової держави, верховенства права і верховенства закону.

До характеристик системи національного права, які відображені за змістом конституційного регулювання, віднесено її зв'язки з системою міжнародного права. Вперше такі зв'язки були визначені в деяких основних законах, прийнятих між двома світовими війнами. Це засвідчило зміни у сфері конституційного регулювання, пов'язані із становленням сучасного міжнародного права. Однак найбільшою мірою відповідна тенденція дістала вияв у новітніх конституціях. Однією з особливостей цих конституцій є наявність в їх текстах положень щодо зовнішньополітичної діяльності держави (зовнішньої політики, міжнародних відносин), в яких практично завжди згадується про міжнародне право, а також безпосередньо щодо власне міжнародного права. При цьому іноді до конституційно визначених завдань (цілей) зовнішньополітичної діяльності держави відносять її участь у вирішенні питань розвитку міжнародного права. Так, у статті 2 Конституції Швейцарії встановлено, що держава виступає за «мирний і справедливий міжнародний правопорядок», а згідно зі статтею 90 Конституції Нідерландів «уряд повинен сприяти розвитку міжнародного правопорядку».

В одних випадках в основних законах у загальному вигляді визначені засади зовнішньополітичної діяльності конкретних держав. Так, згідно зі статтею 18 Конституції України зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальноновизнаними принципами і нормами міжнародного права. Про здійснення зовнішньої політики (участь у міжнародних відносинах) на основі міжнародного права, зокрема його загальноновизна-

них принципів і норм, йдеться також в основних законах Болгарії, Вірменії, Греції, Ірландії, Македонії, Румунії, Таджикистану та ряду інших держав. Іноді на такий зв'язок між зовнішньою політикою і міжнародним правом прямо не вказується, але він впливає з самої суті сучасних міжнародних відносин.

В інших випадках у конституціях задекларовані принципи зовнішньополітичної діяльності держави (Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Туркменистан). За своїми формулюваннями вони, як правило, співпадають з основними принципами міжнародного права, визначеними у Статуті ООН і в Декларації про принципи міжнародного права, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН (1970 рік). Серед основних принципів міжнародного права в контексті даного дослідження треба виділити принцип сумлінного виконання (дотримання) міжнародних зобов'язань. Він походить з міжнародно-правового звичаю, за яким міжнародні договори повинні виконуватися (лат. *pacta sunt servanda*). В окремих конституціях вимога виконання міжнародних договорів сформульована як засада зовнішньополітичної діяльності держави або як один з принципів цієї діяльності (Азербайджан, Молдова, Монголія, Румунія, Словаччина). Виконання міжнародних договорів передбачається за змістом загального зобов'язання держави дотримуватися міжнародного права (Албанія, Польща, Швейцарія) або його загально визначених принципів і норм (Литва).

Своєрідним стрижнем сучасного міжнародного правопорядку є принцип заборони застосування сили і загрози силою (принцип незастосування сили), який також є одним з основних принципів міжнародного права. Як засада (принцип) зовнішньополітичної діяльності держави цей принцип знайшов відображення насамперед у конституціях, прийнятих у тих країнах, де з об'єктивних причин були по-своєму підсумовані політичні результати Другої світової війни. Наприклад, у статті 9 Конституції Японії передбачено, що «народ Японії на вічні часи відмовляється від війни як суверенного права нації, а також від загрози або застосування збройної сили». У статті 11 Конституції Італії застережена відмова від війни, метою якої є «зазіхання на свободу інших народів», а в статті 26 Основного закону ФРН визначена неконституційність і караність дій, які «здатні порушити мирне співіснування народів і здійснюються, зокрема, для підготовки до ведення агресивної війни». Про відмову від війни як засобу вирішення міжнародних спорів або про засудження агресивної війни йдеться в основних законах Кореї, Угорщини та деяких інших держав. В окремих конституціях визначено вимогу мирного вирішення міжнародних спорів, яка водночас складає зміст ще одного основного принципу міжнародного права.

Пересторогою застосуванню сили і загрози силою слугують інші положення конституцій, зокрема про постійний нейтралітет або постійно нейтральну державу (Австрія, Камбоджа, Мальта, Молдова, Туркменистан). Як відповідна пересторога у статті 18 Конституції Білорусі задекларований намір зробити територію держави без'ядерною зоною, а саму державу – нейтральною. Іноді конституційно застерігається неприпустимість розміщення на державній території збройних сил чи воєнних баз інших держав (Кабо-Верде, Литва, Молдова, Монголія). У Литві відповідно унеможливлене розміщення на її території зброї масового знищення, а на Філіппінах – ядерної зброї. З огляду на реалії сучасних міжнародних відносин умовними виглядають тези про «неприєднання» як принцип зовнішньої політики, що включені до основних законів Камбоджі, Мозамбіку та Уганди.

У деяких конституціях передбачено, що зовнішньополітична діяльність має здійснюватися, зокрема, з метою політичної інтеграції з іншими країнами з урахуванням релігійних, етно-культурних, історичних та інших чинників. За приклад слугує стаття 12 Конституції ОАЕ, згідно з якою зовнішня політика цієї держави спрямована, зокрема, «на підтримку арабських та ісламських цінностей та інтересів». Водночас у статті 1 визначено, що «інші незалежні арабські країни можуть приєднатися до союзу», і визначено порядок приєднання. Основні закони більшості відповідних держав містять приписи, які, по суті, є своєрідними деклараціями намірів щодо інтеграції на ґрунті ідей панарабізму. Детальним є припис, включений до статті 1 Конституції Сирії: «Сирійський арабський регіон є частиною Арабської батьківщини, а його народ є

частиною арабської нації і бореться за досягнення всеохоплюючої арабської єдності». У контексті визнання арабської нації як цілого про досягнення «арабської єдності» йдеться в конституціях Єгипту та Лівії. Більш локальною за своїм спрямуванням виглядає стаття 2 Конституції Тунісу: «Туніська Республіка є частиною Великого Арабського Магрибу, задля єдності якого вона діє» (географічно Магрибом визнається частина північної Африки, де розташовані сучасні Алжир, Марокко і Туніс. – **В. Ш.**).

Прагнення до інтеграції з урахуванням тих чи інших із згаданих чинників засвідчує положення статті 4 Конституції Бразилії: «Бразилія прагне до економічної, політичної і соціально-культурної інтеграції з народами Латинської Америки з метою утворення латино-американської співдружності націй». Про різні сфери і форми інтеграції, що визнана метою зовнішньополітичної діяльності, йдеться в основних законах інших держав регіону: «латиноамериканське співробітництво» (Колумбія), «центральноамериканська інтеграція» (Нікарагуа, Сальвадор), «економічна і політична інтеграція країн Латинської Америки» (Уругвай), «центральноамериканське співтовариство» і «центральноамериканська федерація» (Гватемала). Прагнення до «африканської єдності» задекларовані в конституціях Беніну, Бурунді, Гвінеї, Мозамбіку, Нігеру та Руанди, а до Конституції Малі навіть включено спеціальний розділ з відповідною назвою. У ньому застережена можливість укладання договорів з іншими державами з метою досягнення «африканської єдності», які передбачатимуть відмову від державного суверенітету.

Інтеграційні наміри відображені і в основних законах деяких держав, які донедавна були суб'єктами так званих соціалістичних федерацій. У статті 2 Конституції Хорватії встановлено, що «Республіка Хорватія укладає союзи з іншими державами, зберігаючи суверенне право самостійно вирішувати питання передачі їм повноважень і право вільного виходу». При цьому передача повноважень припускається лише за договором, який має бути ратифікований парламентом на основі кваліфікованої більшості його членів. У Македонії і Словаччині парламентські рішення (у Словаччині – у формі конституційного закону) про вступ до «союзу чи об'єднання» або до «державного союзу» потребують для ухвалення також кваліфікованої більшості голосів з подальшим затвердженням цих рішень на референдумі. Конституційні положення, які передбачають можливість укладення союзів або вступу до них, були запроваджені у процесі розпаду федерації (СФРЮ) або практично водночас з так званим «розлученням» (Чехословаччина). Вони повинні були певною мірою нейтралізувати політичні наслідки дезінтеграції названих федеративних держав. Разом з тим ці положення на перспективу слугували цілям європейської інтеграції відповідних країн.

Сама ж європейська інтеграція, яка на сьогодні отримала втілення у першу чергу в утворенні та розширенні Європейського Союзу, також набула конституційних форм. Так, у процесі її розвитку до Конституції Франції було включено спеціальний розділ, що має назву «Про Європейські співтовариства і Європейський Союз». Згідно з одним із положень цього розділу «Республіка бере участь у Європейських співтовариствах і Європейському Союзі, які створені вільним вибором держав на основі укладених ними договорів для спільної реалізації деяких своїх повноважень» (стаття 78¹). При цьому констатовано згоду на передачу таких повноважень так званим європейським інститутам. Подібний зміст має стаття 23 Основного закону ФРН. Спеціальну главу «Європейський Союз» містить і Конституція Австрії. В інших випадках з метою розвитку європейської інтеграції основні закони були новелізовані положеннями, відповідно до яких припускається передача за міжнародним договором частини повноважень державних органів міжнародним організаціям або міжнародним установам. Нерідко передбачається, що міжнародний договір, за яким здійснюється передача повноважень («суверенних прав»), для ратифікації або попереднього схвалення у парламенті потребує кваліфікованої більшості голосів.

Одним із свідчень того, що за змістом конституційного регулювання відображені зв'язки системи національного права з системою права міжнародного, є використання в багатьох новітніх основних законах терміна «загальновизнані принципи і норми

міжнародного права». Як було сказано, цей термін вживаний у статті 18 Конституції України. Характерно, що подібний термін спочатку було сформульовано саме для цілей конституційного регулювання: в статті 4 Конституції Німеччини 1919 року вперше йшлося про загальновизнані норми міжнародного права. Надалі цей термін був використаний в контексті визначення співвідношення національного і міжнародного права в основних законах Австрії, Греції, Італії та ФРН. У конституціях Білорусі і Словенії в такому ж контексті йдеться про загальновизнані принципи міжнародного права, а в конституціях Грузії, Естонії, Росії та Угорщини – про загальновизнані принципи і норми. У ряді конституцій термін (терміни) «загальновизнані принципи і норми (або лише принципи чи норми) міжнародного права» вживається у зв'язку з характеристикою зовнішньополітичної діяльності держави. Відповідні терміни об'єктивно різняться, адже відмінними за ступенем узагальненості є поняття принципу і поняття норми.

З другого боку, термін «загальновизнані принципи і норми міжнародного права», насамперед, віднесений до інструментарію теорії і практики міжнародного права. Особливу роль серед таких принципів і норм відіграють основні принципи міжнародного права, за якими визнається імперативний характер (так звані *jus cogens*). Загальновизнані принципи і норми міжнародного права можуть мати як договірну, так і звичаєву природу. Складність їх застосування полягає у невизначеності щодо змісту, адже загальновизнані принципи і норми не зафіксовані саме як такі в жодному міжнародно-правовому акті. Прямим свідченням віднесеності того або іншого принципу чи норми до загальновизнаних, може слугувати їх включення до тексту одного з універсальних міжнародних договорів, зокрема Статуту ООН.

Як зазначалось, до новітніх конституцій включені положення щодо міжнародного права. Міжнародно-правове «звучання» мають посилання на конкретні міжнародні акти (багатосторонні договори) про права людини, які можна знайти у преамбулах конституцій, прийнятих у франкомовних країнах Тропічної Африки. До таких актів у першу чергу віднесені Загальна декларація прав людини і Африканська хартія прав людини і народів. У Бурунді та Центральній-Африканській Республіці на конституційному рівні згадуються Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, а на Мадагаскарі – Конвенція про права дитини. За змістом відповідних посилань і згадувань у загальних формах йдеться про виконання вимог, визначених цими актами.

Іноді окремі міжнародні акти або сформульовані в них права людини в самому основному законі визнаються його «інтегральними частинами»: в Того – це Загальна декларація прав людини і ратифіковані міжнародні договори гуманітарного характеру, в Беніні – права і обов'язки, визначені в Африканській хартії прав людини і народів. Подібне положення містить стаття 75 Конституції Аргентини, в якій застережено, що конкретні міжнародні акти про права людини «доповнюють» зафіксовані в її тексті права і свободи. Згідно зі статтею 5 Конституції Андорри Загальна декларація прав людини «інтегрована в андорський правопорядок», а у статті 20 Конституції Румунії передбачено, що конституційні положення про права і свободи мають тлумачитися і застосовуватися відповідно до Загальної декларації прав людини, а також міжнародних договорів, стороною яких є ця держава.

Участь різних держав у регіональному політичному співробітництві засвідчується тим, що в їх основних законах йдеться про багатосторонні договори, на основі яких функціонують відповідні міжнародні організації, і про самі ці організації (звичайно Організація африканської єдності, іноді – Організація американських держав, Ліга арабських держав, Ісламська конференція та їх статутні акти). У конституціях Афганістану, Бангладеш, Ємену, Камеруну, Конго, Мозамбіку, Молдови, Непалу, Об'єднаних Арабських Еміратів і деяких інших держав застерігається необхідність дотримуватися Статуту ООН або слідувати цілям цієї універсальної міжнародної організації.

Конституції багатьох держав вирішують питання про співвідношення національно-го та міжнародного права. В юридичній науці існують різні підходи до визначення та-

кого співвідношення. Ще у XVIII столітті У. Блекстон сформулював тезу, за якою міжнародне звичаєве право визнавалось частиною «права країни». Наприкінці XIX століття була запропонована теорія співвідношення національного і міжнародного права, яка звичайно характеризується як дуалістична. У першій чверті минулого століття висунуто теорію примату міжнародного права. Згідно з дуалістичною теорією існують два різних правопорядки – національний (внутрідержавний) і міжнародний, адже національне і міжнародне право відмінні за механізмом волевиявлення у правотворчості, за відносинами, які вони регулюють, за колом учасників відповідних правовідносин, за формами (джерелами) тощо.

Разом з тим прибічники дуалістичної теорії визнають існування зв'язку між національним і міжнародним правом. Такий зв'язок виявляється, зокрема, в тому, що питання укладання міжнародних договорів регламентуються як національним, так і міжнародним правом. Однак найбільш важливим є те, що в основних законах нерідко констатується поєднання національного права з міжнародними договорами, із загально визначеними принципами і нормами міжнародного права або навіть з усією системою міжнародного права. Такому поєднанню слугують конституційно визначені механізми трансформації норм міжнародного права (міжнародних договорів) у норми права національного. Лише внаслідок згадуваної трансформації уможливується реалізація міжнародно-правових зобов'язань у сфері внутрідержавних відносин (імплементация міжнародних договорів). Нерідко відповідне поєднання супроводжується визнанням примату міжнародного права.

Як зазначалось, питання укладання міжнародних договорів регламентуються національним і міжнародним правом. У міжнародній практиці і в національному законодавстві укладання договору визначають як процес, що охоплює всі відповідні дії уповноважених державних органів і посадових осіб, починаючи з підготовки тексту договору і закінчуючи наданням (вираженням) згоди на його обов'язковість. Визнано кілька способів вираження (надання) згоди на обов'язковість міжнародних договорів, серед яких у конституціях згадуються підписання і ратифікація договору.

Ратифікація міжнародного договору – це, зокрема, міжнародний акт, що передбачає обмін між учасниками договору спеціальними документами – ратифікаційними грамотами, – які засвідчують згоду на його обов'язковість. У разі укладання багатостороннього договору здійснюється передача ратифікаційних грамот так званому депозитарію, яким може бути один з учасників договору. Водночас ратифікація міжнародного договору є інститутом національного (конституційного) права, нормами якого визначаються державний орган (органи), уповноважений вчиняти дії стосовно ратифікації, порядок вчинення таких дій, а також номенклатура договорів, що потребують ратифікації. Як правило, ратифікації підлягають політичні і найбільш важливі економічні договори, а також ті, які за предметом і об'єктами співвіднесені з власне законодавчою сферою регулювання.

Деякі з питань укладання міжнародних договорів регламентовані на конституційному рівні. У багатьох країнах укладання договорів віднесено до повноважень глави держави. Порядок реалізації такого повноваження значною мірою залежить від прийнятої форми державного правління. Так, за умов парламентського правління укладання міжнародних договорів майже завжди здійснюється урядом, який іноді на це прямо уповноважений (Швейцарія, Швеція). Проте, як правило, відповідне повноваження уряду впливає із загального змісту його конституційного статусу. Виняток становить стадія вираження згоди на обов'язковість договору, на якій діють інші органи – глава держави або парламент. При цьому глава держави іноді укладає (підписує) деякі з міжнародних договорів, що підлягають ратифікації. В Італії та Угорщині укладання президентом певних договорів можливе за попередньою згодою парламенту. В президентських республіках звичайною практикою є делегування повноважень президента на укладання міжнародних договорів колегіальному органу виконавчої влади (уряду) або компетентному міністерству, хоча сам глава держави нерідко бере активну участь у процесі укладання найбільш важливих договорів на різних його стадіях, про що іноді йдеться в основному законі.

Вирішальну роль у процесі укладання міжнародних договорів президент відіграє за умов змішаної республіканської форми державного правління. Своєрідним натяком на таку роль є конституційні положення про те, що президент безпосередньо веде переговори у процесі укладання міжнародних договорів (Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Росія, Україна, Франція). Крім того, у Франції президента інформують про всі переговори стосовно укладання договорів, які не підлягають ратифікації. З другого боку, в Румунії конституційно застережено, що президент укладає міжнародні договори, щодо яких переговори проводив уряд. Тим самим його роль може бути обмежена підписанням договору. У пострадянських країнах з відповідною формою правління президент уповноважений здійснювати керівництво зовнішньою політикою (зовнішньополітичною діяльністю) держави, що може зумовлювати його активну участь у процесі укладання міжнародних договорів на всіх його стадіях.

В основних законах передбачається також участь парламенту в укладанні міжнародних договорів. Наприклад, згідно з пунктом 32 частини першої статті 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить, зокрема, надання у встановлений законом строк згоди на обов'язковість міжнародних договорів України. За змістом Закону України «Про міжнародні договори України» надання Верховною Радою України згоди на обов'язковість договорів здійснюється способом ратифікації, а також може відбуватися шляхом прийняття або приєднання стосовно вже чинних договорів, які в разі «первинного» укладання підлягали б ратифікації з боку України. Враховуючи те, що відповідно до положення пункту 3 частини першої статті 106 Конституції України Президент України веде переговори та укладає міжнародні договори України, наведені конституційні положення треба трактувати як взаємодоповнювані. За їх змістом Президент України не може надавати згоду на обов'язковість тих договорів, укладання яких потребує або ратифікації, або прийняття чи приєднання за актом парламенту. Водночас Президент України уповноважений надавати згоду на обов'язковість договорів, укладання яких не передбачає відповідної згоди Верховної Ради України.

У багатьох випадках за парламентом визнається повноваження ратифікувати міжнародні договори. У конституціях Азербайджану, Естонії, Казахстану, Литви, Росії, України та ряду інших держав передбачено, що парламент не тільки ратифікує, а й денонсує міжнародні договори, тобто припиняє їх дію за умов, визначених у самих договорах. Іноді коло договорів, які мають бути ратифіковані, визначається безпосередньо в конституції, хоча, як правило, відповідні положення містяться у спеціальному законі. В інших випадках ратифікувати всі або деякі договори уповноважений глава держави або навіть уряд. Ратифікація міжнародних договорів нерідко засвідчує взаємодію між главою держави і парламентом, характер якої може бути відмінним. Так, в Італії договори ратифікує президент з необхідним контрасигнуванням його акта про ратифікацію з боку уряду, хоча ратифікація певних договорів здійснюється винятково «з дозволу» палат парламенту. В Польщі президент у такий же спосіб ратифікує всі договори, однак лише повідомляє про це палати парламенту. Нерідко в конституціях застерігається необхідність попереднього схвалення міжнародних договорів парламентом або однією з палат (верхньою) до їх ратифікації главою держави. Наприклад, у США ратифікацію договорів здійснює президент «з поради і згоди» сенату.

Парламентські акти про ратифікацію або денонсацію міжнародних договорів практично завжди мають форму закону. Шляхом прийняття закону може здійснюватися і попереднє схвалення договорів парламентом. У юридичній теорії поширена теза, за якою ратифікація або попереднє схвалення договорів парламентом має забезпечувати розмежування сфер законодавчої та виконавчої влади і запобігати підміні законотворчості міжнародно-договірною практикою. Як зазначалось, ратифікація парламентом договорів, за якими здійснюється передача частини повноважень державних органів («суверенних прав») міжнародним організаціям або установам, нерідко здійснюється на основі кваліфікованої більшості його членів. Іноді акти про ратифікацію таких договорів чи фактичний зміст цих актів затверджуються на референдумі. У разі рати-

фікації міжнародних договорів главою держави або урядом видаються акти відповідних державних органів. Зокрема, у формі закону України здійснюється ратифікація міжнародних договорів України, а також прийняття і приєднання щодо тих договорів, які при «первинному» укладанні підлягали б ратифікації. Інші випадки (способи) надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів України пов'язані з виданням указів Президента України або постанов Кабінету Міністрів України.

Особливістю новітніх конституцій, прийнятих, насамперед, в європейських країнах, є визначення співвідношення між двома правопорядками – міжнародним і національним. При цьому в основних законах фактично засвідчується поєднання національного права з правом міжнародним. Так, у статті 5 Конституції Албанії встановлено, що «міжнародне право є обов'язковою частиною національної правової системи». Згідно зі статтею 8 Конституції Португалії «норми і принципи загального міжнародного права є складовою португальського права». В основних законах Австрії, Греції, Естонії, Угорщини та ФРН складовою або навіть невід'ємною частиною національного права визначені загальновизнані принципи і норми (або лише принципи чи норми) міжнародного права. У статті 10 Конституції Італії передбачено, що «правопорядок узгоджується із загальновизнаними нормами міжнародного права». У статті 6 Конституції Грузії також йдеться про те, що «законодавство відповідає загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права». Проте цитовані положення конституцій Італії та Грузії можуть сприйматися і як констатація відповідного стану національного правопорядку, і як визнання примату міжнародного права.

Більш конкретними виглядають положення основних законів, за якими складовою (невід'ємною) частиною національного права визначаються міжнародні договори. Відповідно до частини першої статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. У ряді країн такими визнаються ратифіковані договори (Болгарія, Вірменія, Греція, Литва, Македонія, Монголія, Румунія, Таджикистан, Хорватія). За умов коли в конституції не застережено примат міжнародних договорів, постає необхідність визначення їх співвіднесеності з актами національного права. У разі ратифікації міжнародного договору парламентом шляхом прийняття закону договір об'єктивно має силу закону. Його співвіднесеність із законами за змістом та наслідками здійснюваного регулювання має встановлюватися за принципом «наступний закон скасовує попередній» (лат. *lex posterior derogat priori*). Юридична сила договору, згода на обов'язковість якого виражена актом глави держави або уряду, залежить, зокрема, від факту попереднього схвалення договору парламентом, а також від місця акта, яким виражена така згода, в ієрархічно побудованій системі національного права.

Проблема визначення співвіднесеності за силою актів національного права і міжнародних договорів лише частково розв'язується у конституціях за змістом їх положень щодо примату міжнародного права (міжнародних договорів). Характерно, що відповідні положення сформульовано по-різному: звичайно йдеться про пріоритет, порівняно вищу силу і навіть верховенство міжнародних договорів відносно законів або відносно законів та підзаконних актів. У конституціях Азербайджану, Вірменії, Естонії, Росії та Таджикистану примат міжнародних договорів визначено у положеннях, за змістом яких, якщо договором встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законі або підзаконному акті, застосовуються правила договору. У такий самий спосіб примат міжнародних договорів з різних питань встановлено низкою законів України, віднесених до різних галузей національного права. Однак Конституція України положень щодо примату міжнародного права (міжнародних договорів) не містить.

Найчастіше в конституціях визнається примат ратифікованих міжнародних договорів (Албанія, Болгарія, Вірменія, Греція, Естонія, Казахстан, Польща та Хорватія). У Франції примат ратифікованих договорів визнано лише за умов їх виконання іншими учасниками (сторонами). У Чехії і Словаччині пріоритет мають ратифіковані договори про права людини і основні свободи. Тим самим виникає суперечність, пов'язана

з визнанням примату щодо закону міжнародного договору, ратифікованого актом глави держави, і передбачуваною субординованістю такого акта глави держави (підзаконного за правовою формою) закону. Подібні суперечності виникають і тоді, коли в конституції примат договорів не пов'язується з їх ратифікацією (Азербайджан, Андорра, Грузія, Росія і Словенія). Існує також практика конституційного визнання примату загальноновизнаних принципів і норм (або норм) міжнародного права (Білорусь, Греція, Словенія та ФРН). У Конституції Південно-Африканської Республіки примат міжнародного права виражений у такій формі: «тлумачення законів має здійснюватися в дусі міжнародного права» (стаття 233).

Проте конституційно визнаний примат міжнародного права (міжнародних договорів) не має абсолютного характеру і звичайно не стосується самого основного закону. Ця теза є своєрідним постулатом, який ґрунтується, зокрема, на ідеї державного суверенітету. В деяких випадках вона прямо відбита в конституції. Так, у Білорусі не припускається укладання міжнародних договорів, які суперечать конституції, а в Монголії застережена необхідність відповідності договорів конституції. У Грузії примат визнається лише за тими договорами, які відповідають Конституції. Іноді верховенство конституції у співвіднесеності з міжнародними договорами встановлене у непрямої спосіб. Прикладом може бути положення частини другої статті 9 Конституції України, відповідно до якого укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Подібні або близькі за змістом положення включені до основних законів Вірменії, Іспанії, Молдови, Франції та деяких інших держав. Ці положення, хоча й відображають верховенство конституції, не виключають укладення договорів, які їй не відповідають.

За будь-яких умов винятковий характер має припис Конституції Нідерландів, за яким міжнародні договори, що суперечать конституції, мають бути схвалені парламентом на основі більшості у дві третини від його складу (стаття 91). Прикметно, що порядок внесення змін до цієї Конституції є іншим і більш «жорстким», ніж порядок схвалення парламентом відповідних договорів. Тенденцію до встановлення фактичного пріоритету міжнародних договорів, що унормовують процеси європейської інтеграції, відносно окремих положень конституцій держав – учасниць цих процесів відображає передбачена тими самими конституціями передача частини повноважень державних органів відповідним міжнародним організаціям і установам. Але така тенденція не заперечує юридичних властивостей конституції, найвищої сили конституції як основоположного акта національного права, значення конституційного регулювання для функціонування не тільки держави, а й суспільства в цілому.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ІДЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ 20–30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

П. Стецюк,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри
конституційного, адміністративного та фінансового права
Львівського університету ім. І. Франка

Важливим елементом системи сучасного конституціоналізму будь-якої демократичної держави є наявність (визнання) конституційної ідеології та побудованої на її основі національної конституційної теорії [1, с. 7, 24–26]. Саме остання, на наш погляд, мала б стати визначальним фактором при формуванні національного конституційного законодавства та в подальшому практичному застосуванні.

Сучасний український конституціоналізм як комплексне та багатопланове суспільно-політичне явище сформувався під впливом багатьох чинників і пройшов декілька етапів розвитку. Він фактично став породженням складного процесу загально-го розвитку українського суспільства протягом усього минулого століття і набув на початку ХХІ століття, застосовуючи порівняння Н. Бобрової з аналогічними явищами сучасної Росії, «доволі примхливих форм» [1, с. 29]. Однією з причин останнього став складний процес розвитку конституційних ідей (як своєрідного ядра, серцевини національної конституційної теорії) в українській суспільно-політичній думці ХХ століття, особливо після падіння Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки через військові агресії з боку держав-сусідів. У результаті останніх уряди УНР та ЗУНР опинилися в еміграції. Крім того, небезпідставно побоюючись репресій з боку окупаційних каральних органів, в еміграції опинилася значна частина українських громадсько-політичних та державних діячів, діячів культури, вчених, правознавців. Українські етнічні землі у першій половині 20-х років минулого століття фактично перебували у складі чотирьох держав – СРСР (до якого відійшла найбільша частина української території, фактично територія УНР, на якій було створено квазідержавне утворення – Українську Соціалістичну Радянську Республіку), Польщі (Галичина, Волинь, Холмщина, Підляшшя та частина Полісся), Румунії (Північна Буковина та Бессарабія) та Чехословацької Республіки (Закарпатська Україна).

У ситуації, що склалася на той час, розвиток конституційних ідей як частини української правової думки тривав у складних умовах бездержавного існування українського народу. Однак набагато складнішими для даного процесу виявились умови встановлених на українських землях антиукраїнських та антидемократичних політичних режимів, які в тій чи іншій формі протягом міжвоєнного періоду існували в Польщі, Румунії та в СРСР. Усе це призвело до того, що розвиток конституційно-правових ідей як цілісне загальнонаціональне явище фактично припинився. Натомість, виникло декілька не залежних одне від одного суспільно-політичних середовищ (напрямів), де внаслідок певних обставин народжувались чи просто існували (підтримувались на певному рівні) ідеї та погляди конституційного характеру. Серед них можна виділити такі: 1) офіційна радянська конституційно-правова доктрина та середовище вчених-правознавців на території УРСР; 2) легальне середовище українських політиків в умовах існування демократичних чи наближених до них режимів іноземних держав, до складу яких було включено українські землі; 3) підпільне середовище української політичної опозиції; 4) середовище українських учених-конституціоналістів в еміграції; 5) середовище Державного центру УНР в екзилі.

Після вимушеного виїзду в еміграцію в 1919 році Уряд ЗУНР проіснував ще кілька років і припинив свою діяльність у травні 1923 року. Водночас в еміграції на основі органів державної влади УНР було утворено Державний Центр Української Народної Республіки (ДЦ УНР) (21.11.1920). Легітимність існування ДЦ УНР обґрунтовувалась актами Трудового Конгресу від 22.01.1919 року, Директорії та Ради Міністрів УНР від 21.05.1920 року та 12.12.1920 року. Однак, «втративши територію, УНР, – як справедливо підкреслює В.А. Чехович, – фактично перестала існувати, що було формально засвідчено мирним договором між Польщею та Радянською Росією і Радянською Україною 18.03.1921 року в Ризі. Статті договору підтверджували міжнародно-правовий статус УРСР як єдиного законного репрезентанта України. Тому органи УНР в еміграції були більше громадсько-політичними, ніж державними» [32, с. 153]. Діяльність ДЦ УНР протягом сорока років зумовила появу середовища політичних та громадських діячів української діаспори, які певною мірою підтримували та розвивали конституційні ідеї, працюючи в кінцевому підсумку на відновлення незалежної української держави та забезпечення легітимності (насамперед з позицій правонаступництва) державної влади в майбутній конституційній українській державі.

У 20–30-ті роки минулого століття діяльність ДЦ УНР зосереджувалась у Тарнові, Варшаві, Празі та Парижі. Спочатку ДЦ УНР складався з Директорії та Уряду УНР, пізніше було зроблено спробу відновити і представницький орган, свого роду парламент у вигнанні (Закон «Про Раду Республіки» від 09.01.1921 року), до складу якого увійшли 67 представників політичних партій та громадських організацій. Головою Ради обрали І. Феценка-Чопівського та сформували депутатські комісії. За півроку діяльності Рада Республіки прийняла більше 60 різних документів, названих «Закони УНР». Однак після невдалих спроб військового повернення в Україну, наприкінці 1921 року, Рада Республіки фактично припинила існування. Згодом до складу ДЦ УНР знову увійшли Голови Директорії та Уряду УНР, які протягом згаданого часу своєю політичною діяльністю постійно привертати увагу міжнародної громадськості до ситуації навколо України (численні декларації та меморандуми Уряду УНР, звернення, листи та протести до Ліги Націй, урядів іноземних держав, міжнародних громадських організацій тощо). Суспільний резонанс, зокрема, мали декларації та заяви Уряду УНР «З нагоди десятиріччя Центральної Ради» (17.04.1927 року), «У зв'язку з процесом СВУ» (26.05.1930 року), а також листи (протести) Уряду УНР до Ліги Націй «Про червоний терор на Україні» (09.12.1929 року), «Про примусову працю в СРСР» (28.09.1932 року), «Про голод на Україні» (25.09.1933 року), «Про становище українців в Галичині» (01.02.1931 року) та інші [33, с. 120–127, 187–195, 200–210, 213–215]. Так, в одному з них говорилось, що Уряд УНР «бореться і буде боротися до кінця за відновлення Української Національної Держави на основі повної незалежності, народоправства та демократичного державного ладу. Він стремить до того, щоб на самостійній, не від кого не залежній Україні було встановлено такий державний соціальний та господарський лад, який існує в передових демократіях світу, щоб наш народ, селянство й робітники жили в таких умовах, в яких вони живуть на Заході та в яких мають право жити з огляду на їхню працю, на їхню важливу роль у вільній демократичній Українській Державі... Стоячи на принципах демократії, Уряд УНР визнає рівні політичні і громадські права за всіма громадянами УНР без різниці стану, полу, віри і народності та повну їх рівноправність перед судом і законом. Громадянам України, що належать до національних меншостей, Уряд УНР забезпечує всі рівні права їхньої національності і культури згідно з нормами міжнародного права. Виходячи з засад правової державності та визнаючи рівноправність всіх громадян перед законом, Уряд УНР дбатиме про встановлення на Україні твердої влади на основах права і закону» [33, с. 123–127].

Уже на початку березня 1919 року на українській території, що опинилась під владою більшовиків, було розпочато роботу, спрямовану на прийняття радянської конституції для України. Мотивацією останнього було, за вдалим висловлюванням А. Слюсаренка та М. Томенка, насамперед бажання «юридично підтвердити свою

прихильність до державної незалежності» [7, с. 172]. Тому III з'їзд КП(б)У (1–6 березня 1919 року, м. Харків) «ухвалює рішення перейняти для УСРР Конституцію РРФСР 1918 року з урахуванням змін залежно від місцевих умов... 10 березня III з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (1787 делегатів, у тому числі 1435 комуністів) приймає «в основному» проект Конституції УСРР... 14 березня – ВУЦВК затверджує текст Основного закону УСРР» [9, с. 265]. УСРР проголошувалась диктатурою трудящих і експлуатованих мас пролетаріату та найбіднішого селянства над їхніми споконвічними експлуаторами – капіталістами та поміщиками (стаття 1). При цьому встановлена диктатура мала забезпечити «здійснення переходу від буржуазного ладу до соціалізму шляхом проведення соціалістичних перетворень і систематичного придушення всіх контрреволюційних намірів («поползновений» – мовою оригіналу – П. С.) заможних класів (стаття 2). У галузі державного будівництва було «закріплено владу за робітничим класом» та проголошено намір УСРР у майбутньому «ввійти до складу Єдиної Міжнародної Соціалістичної Республіки, як тільки створяться умови для її виникнення» (пункт 2 статті 3, стаття 4). Центральними органами влади було визначено Всеукраїнський З'їзд Робітничих, Селянських і Червоноармійських депутатів, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад та Рада Народних Комісарів (уряд) (стаття 7). Органами влади на місцях були визначені: «Ради Робітничих, Селянських і Червоноармійських депутатів (міські і сільські) і обрані ними Виконавчі Комітети (Виконкоми); З'їзди Рад (губернські, повітові та волосні), а також обрані ними Виконавчі Комітети (Виконкоми)». Порядок формування цих органів безпосередньо в тексті Конституції УСРР не висвітлювався. Окремим положенням скасовувався інститут приватної власності на землю та інші засоби виробництва. Пунктом «в» статті 3 Конституції УСРР 1919 року було визначено виняткову можливість трудових мас «користуватися політичними правами (свободою усного і друкованого слова, зборів і спілок)» і відсторонення від користування цими правами «пануючих класів і примикаючих до них по своїй політичній позиції суспільних груп», а статті 20 і 21 стосувались питання виборчого права громадян [13]. Окремим (третьім) розділом до Конституції УСРР 1919 року увійшла «приспосована до УСРР» [19, с. 39] петроградська Декларація прав трудящого і експлуатованого народу, прийнята Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом 3(16) січня 1918 року. Сам текст прийнятої Конституції УСРР 1919 року був максимально наближений до першої Конституції РСФРР (1918 рік), приймався в остаточній редакції та існував до 1920 року тільки у російськомовному варіанті [7, с. 173].

За Конституцією 1929 року УСРР визначалась як «соціалістична держава робітників і селян» (стаття 1), що на добровільних та рівноправних засадах разом з іншими радянськими республіками утворить СРСР та «як суверенна договірна держава зберігає за собою право вільного виходу з СРСР» (стаття 3). Було проголошено «соціалістичною державною власністю... всю землю, надра, ліси і води, а також фабрики, заводи, банки, залізничний, водний та повітряний транспорт, засоби зв'язку», а зовнішню торгівлю – «державною монополією». Конституція 1929 року підтверджувала «забезпечення політичних прав для трудящих мас», при цьому ряд статей першого розділу деталізували зміст та офіційне бачення цих прав. У той же час працю було визнано обов'язком всіх громадян України (стаття 14). Підтверджувалась і встановлена попередньою Конституцією система органів влади в центрі та на місцях. Зберігалась встановлена раніше нерівність у виборчих правах. Текст Конституції УСРР 1929 року містив ряд статей, положення яких стосувалися питань освіти, культури, статусу національних меншин. Усе це, безперечно, є важливим з огляду на те, що саме на другу половину двадцятих років припадають процеси національно-культурного піднесення в Україні, які отримали назву «українізація». Національним меншинам надавалось право на утворення в місцях їх компактного проживання окремих національно-територіальних одиниць, а також право використання рідної мови «в зносинах з державними органами і у зносинах державних органів з ними, у всіх прилюдних виступах, а також у всьому громадському житті» (статті 19, 20) [11].

Причиною появи чергової (третьої) радянської Конституції України стала зміна політичних орієнтирів більшовицької партії та поява нової загальносоюзної Конституції 1936 року. Положення Конституції УРСР 1937 року, якими було закріплено соціально-економічні права громадян (право на працю, на відпочинок, на матеріальне забезпечення, на освіту, на охорону інтересів матері і дитини), демократичні свободи (слова, друку, зібрань, мітингів, походів, демонстрацій, совісті, об'єднання у громадські організації), недоторканність особи та її житла, таємниця листування (статті 117–127), загальне, рівне і пряме виборче право при таємному голосуванні (стаття 133), як і теза про те, що «вся влада в УРСР належить трудящим міста і села в особі Рад депутатів трудящих» (стаття 3), виглядають не тільки надто декларативними, а були, насамперед, виявом небаченого блюзнірства з боку більшовицької влади на фоні мільйонних жертв українських селян під час голодомору 1932–1933 років та масових репресій тридцятих років в Україні.

Статтею 125 Конституції УРСР 1937 року Комуністичну партію (більшовиків) України було визнано «передовим загоном трудящих в їх боротьбі за зміцнення і розвиток соціалістичного ладу» і такою, що «...являє собою керівне ядро організацій трудящих, як громадських, так і державних». Найвищим органом влади в УРСР було визнано Верховну Раду УРСР (стаття 20), яка мала обиратись «громадянами УРСР по виборчих округах на строк 4 роки за нормами: один депутат від 100 000 населення» (стаття 21). Верховна Рада проголошувалась «єдиним законодавчим органом УРСР» (стаття 23) та утворювала «Уряд УРСР – Раду Народних Комісарів УРСР» (стаття 38), а Рада Народних Комісарів УРСР – «найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади УРСР» (стаття 39). Місцевими органами влади (в областях, районах, містах, селищах, станицях і селах) декларувались Ради депутатів трудящих (стаття 72), які мали обиратись строком на 2 роки. [12].

Однак усі названі «конституційні» приписи в умовах жорсткого тоталітаризму, в кращому випадку, залишалися декорацією для зовнішнього світу, прикриваючи справжнє обличчя антидемократичного (відповідно – антиконституційного) та антиукраїнського політичного режиму, яким був сталінізм 30-х років минулого століття в Україні.

Значна частина вчених-правознавців, даючи сьогодні оцінку як Конституції УСРР 1919 року, так і пізнішим радянським конституціям України, називають останні «квазіконституціями» [8, с. 111–112; 14, с. 43–44; 4]. При цьому особливо наголошується, що їхні тексти були заполітизованими, декларативними, у них фактично відсутні такі характерні для конституційної держави явища (інститути), як права людини, народний суверенітет, парламентаризм, поділ влади, місцеве самоврядування тощо. Водночас у вітчизняній літературі з цього приводу висловлювалися й інші думки [10 с. 30–35; 19, с. 38–44]. «Радянська конституція», за задумом її творців, мала висловлювати волю не всього суспільства (народу), а тільки його окремої групи (пануючого класу), іншими словами, «радянська конституція» була класовою за своєю суттю. В основі даної концепції лежить теза В. Леніна про внутрішню природу конституції держави, за якою, «...суть конституції в тому, що основні закони держави взагалі і закони, які стосуються виборчого права в представницькі установи, їх компетенції тощо, виражають дійсне співвідношення сил у класовій боротьбі» [16, с. 325]. У науковій літературі сьогодні звертається увага на те, що вищезгадана теза В. Леніна є «надто близькою» до висловлювання про сутність конституції відомого німецького соціаліста Ф. Лассалля [18, с. 196]. Саме останньому належать слова: «...дійсна конституція країни – це фактичне співвідношення сил, які існують у країні; писана конституція лише тоді міцна і має значення, коли є точним виразником реального співвідношення суспільних сил» [15, с. 33–34]. Згодом тезу В. Леніна про сутність конституції було зведено в ранг радянської політичної догми.

Одним з перших, хто на науковому рівні спробував довести алогічність можливості існування самої тези «радянська конституція» (насамперед виходячи з її класової сутності), був С. Дністрянський. Детально проаналізувавши у своїй роботі «Теорія кон-

ституції» (1920 рік) текст Конституції РРФСР 1918 року, вчений зробив висновок, що Радянська Росія не має конституції, а має лише «...революційний маніфест в рамках революційної організації Советської Республіки... має тільки революційну советську програму» [6, с.193–195]. Послідовниками такого підходу до оцінки явища «радянських конституцій» сьогодні підкреслюється, що головними рисами «соціалістичного (радянського) конституційного правопорядку» були: «1. Заперечення принципу поділу влади шляхом заміни його принципом-гаслом «Вся влада – Радам!». 2. Заперечення принципу політичного плюралізму шляхом конституційного закріплення провідної (керівної) ролі однієї (комуністичної) партії. 3. Заперечення принципу верховенства права шляхом його заміни принципом верховенства закону як основи так званої соціалістичної законності. 4. Заперечення концепції природних прав людини і визнання лише концепції прав громадян. 5. Заперечення свободи особистості і визнання за державою патерналістської функції» [4]. Не можна не погодитися з думкою В. Речицького, що власне «український конституціоналізм радянського періоду не був самостійним правовим явищем. Конституційні акти Радянської України були або копією більшовицьких російських, або одним з варіантів конституційної моделі, спеціально розробленої політичним центром для союзних республік у складі СРСР. Такі моделі створювались у рамках універсальної політико-правової марксистсько-ленінської парадигми...» [25, с. 428].

На розвиток ідей та поглядів конституційного характеру в середовищі вчених-правознавців на території УРСР 20–30-х років минулого століття, безперечно, великий вплив мав сам перебіг політичних подій в СРСР і, зокрема, в УРСР того часу. Так, до кінця 20-х років ХХ століття в СРСР формально зберігалися певні умови для розвитку ідей конституційного характеру, звичайно, з огляду на реалії встановленого радянською владою політичного режиму. Про це свідчать наукові дослідження, які побачили світ у той час, зокрема «Конфедерації, федерації і Союз Соціалістичних Республік» М. Палієнка (1923 рік), його ж «Право громадянства в сучасних федераціях і Союзі РСР» (1926 рік) та «Проблема суверенітету сучасної держави» (1929 рік), «Радянська Конституція» О. Малицького, його ж «Радянське державне право. Нариси» (1926 рік), «Конституція УРСР і СРСР» Г. Александренка (1927–1929 роки), його ж «Автономні республіки і автономні області в Союзі РСР» (1928 рік) та «Радянський державний устрій» (1931 рік), «Радянське будівництво на Україні» О. Буценка (1927 рік) та інші. Хоча ці роботи й написані в цілому з позицій «соціалістичного романтизму» [35, с. 14], були в них, безперечно, як цікаві ідеї, так і творчі знахідки, вони стали певним зрізом розвитку конституційних ідей в Україні того часу.

Згодом потраєння, які випали на долю юридичної науки в цілому, відповідним чином відбилися на її результативності і фактично призвели до припинення на тривалий час легального поступу конституційних ідей в Україні. Абсолютна більшість виданих у 30-х роках в УРСР книг з правової тематики загалом мала коментаторський, описовий характер. На фоні масового порушення законності й сваволі командно-адміністративної системи прославлялась сталінська Конституція, «демократичні» основи державного й суспільного устрою країни, права і свободи громадян, суверенітет Української РСР тощо (йдеться про роботи Б. Бориліна – «Радянська демократія» (1935 рік), О. Стецького – «Конституція соціалістичної держави» (1936 рік), Б. Соколова – «Суспільний устрій УРСР» (1938 рік), К. Берновського «Виборчий закон УРСР» (1939 рік), В. Мірошника – «Етапи розвитку Радянської Конституції» (1940 рік) та інші.

Відновлення легальної діяльності українських політичних партій на початку та в середині 20-х років у Галичині та на Волині незалежно від їх політичного кредо було ознаменовано чіткими конституційно-правовими позиціями, спрямованими, насамперед, на відродження державної незалежності українського народу, створення єдиної (соборної) демократичної української держави з республіканською формою правління. Таких позицій дотримувались загалом і тогочасні українці-депутати польського сейму. «Ціле історичне життя Українського Народу є доказом того, – йшлося в заяві Української Парламентської Репрезентації (20 послів і 6 сенаторів) від 23.01.1923 року, – що

метою його політичних змагань є створення Української Держави... однак, рахуючися з дійсним станом речей, заявляємо нашу готовність до співпраці з польським народом і всіма народами, які входять в склад Річпосполитої Польської, під слідуючими умовами: Річпосполита Польська, як держава національно несущільна, має бути перебудована так, щоби кожний народ, який входить в її склад, особливо такий, що займає окреслену територію, мав повну можливість реалізувати своє право на самовизначення, отож мав забезпечити повний і свободний розвиток всіх галузей життя» [5].

У Резолюціях першого повоєнного з'їзду Української Радикальної Партії (м. Львів, 03.04.1923 року) зазначалось, що «осягнення повного соціалістичного визволення українського народу є неможливе без здобуття національної самостійності, яка виявляється в можливості, даній робітничим масам кожної української етнографічної території, самим свободно рішати про свою долю... український народ буде все зміряти до якнайскорішого осягнення повної незалежності на всіх своїх землях і буде боротись проти всіх сусідів, котрі розшматували начетверо українську територію... Українська Радикальна Партія буде всіма засобами цю визвольну боротьбу (українського народу – П. С.) попірати, аж доти на всіх українських землях не буде збудована й закріплена Українська Республіка, в котрій повноту влади буде виконувати працюючий люд» [24]. Подібну позицію зустрічаємо і в документах Першого повоєнного з'їзду Української Народної Трудової Партії (м. Львів, 21.05.1923 року), який засудив фактичний розподіл української території між чотирма державами і висловився за негайне (програма-мінімум на поточний момент) «...об'єднання усіх українських земель, що опинилися під владою Польщі, себто Східної Галичини, Лемківщини, Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя в одноцільну правнополітичну одиницю о повноті політичних прав української нації на своїй землі» та «...рішуче протестує проти так званої воєводської автономії» [17]. Тоді ж Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО) у своєму зверненні наголошувало, що «...визнаючи принцип загально признаного права про означення (самовизначення – П. С.) народів, УНДО на чолі своєї платформи ставить здійснення в повному об'ємі права нації на всіх областях, на яких в р. 1914 український народ становив більшість населення» [29]. Згодом у Програмі УНДО, затвердженій на II з'їзді (19.11.1926 року, м. Львів), чітко було записано: «Політичною метою Українського Національно-Демократичного Об'єднання є здобуття Соборної і Незалежної Демократичної Української Держави, і тому партія обстоє політичне самовизначення українського народу на всіх його етнографічних землях... УНДО бореться за суверенні права українського народу і обстоє конституційно-парламентарний устрій та загальне, рівне, безпосереднє, тайне і пропорціональне виборче право до всіх законодавчих і самоуправних установ... УНДО обстоє рівність усіх громадян перед законом без різниці пола, народності та віри, свободу осідку і заняття, слова і друку, зборів і товариств, станових організацій і страйків, забезпечення правної охорони особистої свободи, незайманість домівки, право на приватну власність і таємницю листування, незалежність судів і умовність засудів» [22].

Дещо іншими з формального боку були соціально-політичні умови розвитку конституційних ідей українців Закарпаття, яке на підставі Сен-Жерменського (10.09.1919 року) та Тріановського (04.06.1920 року) мирних договорів відійшло до новоутвореної Чехо-Словацької Республіки. Останнє впливало насамперед з того, що вищезгаданими міжнародними договорами було передбачено можливість «...уконституювати Підкарпатську Русь (Закарпаття – П. С.) у границях, визначених Головними Альянтами та Заасоційованими Державами, як автономну одиницю в рамках Чехо-Словацької держави, із найвищим ступенем самоуправи, який тільки можливий при збереженні єдності Чехо-Словацької держави» [28, с. 21]. Однак уже з перших років існування Чехо-Словацької Республіки умови Сен-Жерменського договору стосовно Закарпаття були майже повністю проігноровані, і праявними можновладцями цинічно була висунута теза про «недозрілість місцевого населення до автономії» [20, с. 18]. Тому фактично від початку 20-х років минулого століття і до 1938 року політичне життя українців Закарпаття було підпорядковане досягненню автономії краю у складі Чехо-Словацької Республіки. Так, у Ме-

морандумі Центральної Руської Народної Ради в Ужгороді (09.08.1927 року), домагаючись від празького уряду виконання умов Сен-Жерменського договору, зазначалось: «1. Негайно визначити термін виборів до автономного крайового союму. 2. Призначити трьохчленну парламентську комісію для підготовки діяльності сойму, для організації автономної адміністрації та контролю за діяльністю урядів. 3. Встановити справедливий етнографічний кордон між словаками і карпаторусами (українцями – П. С.) шляхом плебісциту, який повинна провести на спірній території Словаччини русько-словацька (українсько-словацька – П. С.) парламентська комісія» [2, с. 14–15]. У той же час у різних відозвах та деклараціях громадських організацій та політичних партій Закарпаття, окрім вимог щодо автономії краю, присутні були також і конституційні ідеї щодо соборності українського народу, його природного права на самовизначення. Так, у 1929 році на першому З'їзді Народовецької Молоді в Ужгороді було прийнято заяву, в якій спеціально підкреслювалось, що «...під Карпатами від Попраду по Тису живе український народ», а в Резолюції Восьмого конгресу учителів-українців Закарпаття (З'їзд Учительської Громади, 04.07.1936 року) зазначалось, що «...підкарпатські русини є частиною українського народу й тому всі стремління, що хотять ділити цей відламок українського народу під Карпатами на більше собі ворожих національностей, є протинародні, протидемократичні, протинаукові й шкідливі...» [21].

У серпні 1938 року відомий громадський та політичний діяч Августин Волошин у газетній статті під назвою «Якої автономії домагаємося?» писав: «Домагаємося чесно го здійснення нашої автономії за законами мирових договорів і конституційної грамоти та протестуємо проти штучного поширення шкідливої централізації! Домагаємося, щоб кожному народові дати можливість повного господарського розвитку! Домагаємося забезпечення людських прав для всіх мешканців нашої країни!» [34, с. 69].

Виникнення та майже піврічне існування Карпатської України як автономного утворення в складі реформованої після Мюнхенської угоди чехословацької держави, безперечно, стало не тільки помітним явищем у боротьбі українського народу за національну державність, а й свого роду каталізатором розвитку конституційних ідей серед українців Закарпаття наприкінці 30-х років минулого століття. Правовий статус Закарпаття було визначено конституційним законом Чехо-Словацької Республіки «Про автономію Підкарпатської Русі» (22.11.1938 року). Відповідно до положень останнього Закарпаття оголошувалось автономною складовою частиною Чехо-Словацької Республіки з офіційною назвою, яку встановить сама собі автономія, власним представницьким законодавчим (у рамках автономії) органом – соймом, а також із своїм урядом, інститутом подвійного громадянства, певними особливостями здійснення правосуддя на території автономії тощо. Існуючий до цього часу інститут губернатора Підкарпатської Русі ліквідувався, а його владні повноваження в основному передавались уряду автономії [29, с. 235–242]. Перша Українська Центральна Рада як репрезентативний представницький орган українців Закарпаття у своєму «Маніфесті до українського народу Підкарпаття» (жовтень 1938 року), окресливши програму діяльності Уряду автономії в галузі народного господарства, розвитку транспорту, будівництва, освіти, охорони здоров'я, ще раз нагадала про принципи національної єдності українського народу та ідеї соборництва, заявивши серед іншого, що «...Підкарпатська Держава опирається на силу цілого 50-ти мільйонного українського народу, який пробудився до державного життя й недалеко та пора, коли українська правда переможе» [29, с. 231–234]. У краї розпочався процес створення автономних органів влади, перебрання ними владних повноважень, розбудова внутрішньодержавного життя. Так, 4 грудня 1938 року на вимогу уряду автономії Чеська Академія Наук визнала, що «викладовою мовою Карпатської Русі належить признати українську літературну мову», а 30 грудня 1938 року Розпорядженням уряду автономії офіційно було підтверджено можливість вживання назви «Карпатська Україна»; 12 січня 1939 року Міністерство внутрішніх справ Карпатської України видало розпорядження «про розписання виборів першого сойму Карпатської України», які було призначено на 12.02.1939 року; 16 січня 1939 року було призначено голову Крайової виборчої

комісії; паралельно велась відповідна робота і в галузі державного будівництва. Вінцем державотворчої діяльності українців Закарпаття кінця 30-х років минулого століття стало проведення засідання новообраного Союму 15 березня 1939 року, на якому проголошено державну незалежність Карпатської України, прийнято її тимчасову (малу) конституцію (конституційний закон) та обрано Президента. Тимчасова (мала) конституція Карпатської України містила 8 параграфів, згідно з якими «Карпатська Україна є незалежна Держава» (§ 1), як суверенна держава має необхідні атрибути: назву – «Карпатська Україна» (§ 2), державну мову – українську (§ 4), державний герб – «медвідь у лівім червоному півколі і чотири сині та три жовті смуги у правому півколі і тризуб святого Володимира Великого з хрестом на середньому зубі» (§ 5), державний гімн – «Ще не вмерла Україна» (§ 6). Карпатська Україна проголошувалась парламентською республікою на чолі з «президентом, вибраним Союмом Карпатської України» (§ 3). Конституційний закон від 15.03.1939 року набував чинності з часу його прийняття Союмом Карпатської України [26, с. 80–81].

Президентом Карпатської України Союм обрав Августина Волошина. День 15 березня 1939 року став першим і останнім днем незалежної Карпатської України: вона була окупована Угорщиною, а її населення піддано жорсткому терору. Складаючи у 1944 році свій заповіт, Президент Карпатської України Августин Волошин записав серед іншого і свої міркування щодо конституційного майбутнього українців Закарпаття: «...коли наш нарід одержить свою політичну свободу, конституцію свою має приспособляти до абсолютної етики християнського універсалізму; особливо має забезпечити повну свободу діяльності для всіх історичних чинників освіти, між сими й для католицької Церкви. Лиш загально-християнська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй. Християнський світогляд подає можности найширшої й найсправедливішої соціалізації громадянського життя без утилітаризму й без жорстокости безбожного соціального плану. Без додержання цієї головної основи здорового розвитку культури нарід наш знову може втратити свою тяжко здобуту свободу» [3, с. 499].

Як зазначалось раніше, на початку 20-х років минулого століття територію України змушена була покинути значна частина українських громадсько-політичних діячів, діячів культури та мистецтва, вчених-правознавців. У цей же час за кордоном опинилося багато колишніх студентів з України, як правило, учасників національно-визвольних рухів, які через війну не змогли закінчити навчання. Все це підштовхнуло українських вчених, громадсько-політичних діячів та діячів культури і мистецтва до ідеї створення українських вищих навчальних та наукових установ в еміграції. Виникають Український Вільний Університет (з 1921 року в Празі), Українська Господарська Академія (1922 рік, Подєбради), Український Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова (1923 рік, Прага), Український Інститут Громадознавства (1925 рік, Прага), Український Науковий Інститут у Берліні (1926 рік), Український Науковий Інститут у Варшаві (1928 рік) та інші. Як наслідок в еміграції створюється певне середовище учених-правознавців, в якому підтримуються та розвиваються конституційні ідеї. Осередком цього середовища на довгі роки став Український Вільний Університет. У центрі уваги українських вчених-правознавців в еміграції 20–30-х років минулого століття були як проблеми аналізу національного державного будівництва на Україні періоду УНР-ЗУНР, так і загально-теоретичні проблеми розвитку тодішньої конституційної держави, основних її інститутів, а також державно-правовий аналіз розвитку СРСР. Українські вчені-правознавці, стоячи на позиціях національної демократичної державності, у своїх працях відстоювали право всіх націй на самовизначення, права національних меншин на національно-культурну автономію, конституційні права і свободи громадян, парламентаризм та республіканські цінності. Свідченням останнього є наукові праці тих років, а саме: Л. Бича – «Місцева самоуправа» (Ч. I, «Історія самоуправи», 1924; Ч. II, «Місьцеве господарство», 1925), «З сучасних тенденцій в господарстві французької самоуправи» (1927); С. Дністрянського – «Загальна наука права і політики» (1923), «Нова держава» (1923), «Культура, цивілізація,

право» (1928); О. Ейхельмана – «Реформа місцевого самоврядування на підставі демократичної республіканської державності» (1923), «Основи права» (1927), «Історія державних конституцій» (1928); М. Лозинського – «Уваги про українську державність» (1924), «Боротьба за національний характер територій у Версальському договорі» та «Охорона національних меншостей в міжнароднім праві» (1923); М. Мандрики – «Будування держави» (1925); В. Старосольського – «Партія в Конституції Чехословацької Республіки» (1923), «Держава і політичне право» (1924), «До питання про форми держави» (1925), «Політичне право» (1933); А. Яковліва – «Основи Конституції УНР» (1935) та інші [30, с.15–20, 41–47, 62–79; 27].

Демократичне майбутнє України в рамках конституційної державності було також метою діяльності підпільного середовища української політичної опозиції 20–30-х років минулого століття, а згодом – і українського національно-визвольного руху під час Другої світової війни. Вже в перших своїх програмних документах члени Організації українських націоналістів (ОУН) (1929 рік) чітко зазначали, що для «...Української Нації в стані її політичного поневолення навчальним постулатом є створення політично-правної організації, означеної: Українська Самостійна Соборна Держава... Форма державної влади буде відповідати послідовним етапам державного будівництва України, як то національного визволення, державного закріплення та розвитку... після відновлення державності настане доба її внутрішнього порядкування та переходу до стану монолітного державного тіла. В цей перехідний час голова держави матиме за завдання підготувати створення найвищих законодавчих органів на засадах представництва всіх організованих суспільних верств, з узглядненням відмінностей окремих земель, що ввійдуть до складу Української Держави. На чолі упорядкованої держави стане покликаний представницьким органом голова держави, що визначить виконавчу владу, відповідальну перед ним та найвищим законотатним тілом. Основою адміністративного устрою Української Держави буде місцеве самоврядування, зокрема кожен край буде мати свій представницький законодавчий орган, покликаний місцевими організованими суспільними верствами, та свою виконавчу владу» [31]. Дещо пізніше в матеріалах II (Краківського) Збору ОУН (квітень 1941 року) буде зазначено, що ОУН веде свою боротьбу під девізами всесторонньої опіки держави над громадянами, справедливої заробітної плати, особистих свобод для трудящих і профспілкового самоврядування [23].

Підсумовуючи, можна зробити припущення, що тільки єдність та комплексне узагальнення ідей та поглядів конституційного характеру, вироблених названими раніше суспільно-політичними середовищами (напрямами), дає можливість відповісти на запитання: «Що являли собою конституційні ідеї в українській суспільно-політичній думці міжвоєнного періоду?». Крім того, враховуючи ту обставину, що кожне з цих суспільно-політичних середовищ (напрямів), які сформувались на початку 20-х років минулого століття, в тій чи іншій конфігурації діяли майже до кінця існування СРСР, залишивши при цьому певний слід в історії розвитку конституційних ідей в українській правовій думці ХХ століття, – «строкатість» та «причудливість» того, що прийнято називати сучасним українським конституціоналізмом, – не викликає здивування.

1. *Боброва Н.А.* Конституционный строй и конституционализм в России: Монография. – М.:ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – 264 с.

2. *Болдижар М.* Закарпаття між двома світовими війнами. Матеріали до історії суспільно-політичних відносин. – Частина друга. – Ужгород, 1996. – 93 с.

3. *Волошин А.І.* Вибрані твори / Упорядкування, вступна стаття та примітки О.В. Мишанича. – Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. – 528 с.

4. *Головатий С.* Конституція України 1996 року в системі європейського конституціоналізму // *Право України*, 1997. – № 8. – С. 3–6.

5. Декларація до українського народу на Волині, Холмщині, Підляшші і Поліссі / Тисяча років української суспільно-політичної думки. – У дев'яти томах. – К.: Дніпро, 2001 – Т. V. – С. 40–46.

6. Дністрянський С. Теорія конституції. – У кн.: *Стецюк П.* Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. – Львів, 1999. – 232 с.
7. Історія української конституції / Упоряд. А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. – К.: Право, 1997. – 464 с.
8. Конституційне право України / За ред. док. юр. наук, професора В.Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 1999. – 733 с.
9. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.
10. Конституція незалежної України : Навч. посіб. / Кол. авт.; За ред. В.Ф. Погорілка, Ю.С. Шемшученка, В.О. Євдокимова. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Спілка юристів України, 2000. – 428 с.
11. Конституція (Основний Закон) Української Соціалістичної Радянської Республіки. – Харків, 1933.
12. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. – Київ, 1937.
13. Конституция Украинской Социалистической Советской Республики, утвержденная Всеукраинским съездом Советов в заседании 10-го марта 1919 года и принятая в окончательной редакции Всеукраинским Центральным Комитетом в заседании 14-го марта 1919 года // Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 2-е изд. – 1919. – 1–30 июня. – № 19. – С. 274–280.
14. *Кравченко В.В.* Конституційне право України : Навч. посіб. – К.: Атіка, 2000. – 362 с.
15. *Лассаль Ф.* Сущность конституции. – Что дальше? – СПб.: Молот, 1905. – 61 с.
16. *Ленін В.* «Як соціалісти-революціонери підводять підсумки революції і як революція підвела підсумки соціалістам-революціонерам» – Повне зібрання творів. – Т. 17. – С. 38–42.
17. Матеріали першого повоєнного З'їзду Української Народної Трудової Партії // Тисяча років української суспільно-політичної думки. – У дев'яти томах. – К.: Дніпро, 2001. Т. V. – С. 84–85.
18. *Мелашенко В.Ф.* Основи конституційного права України : Курс лекцій для студентів юридичних вузів і факультетів. – К.: Вентурі, 1995. – 240 с.
19. *Мироненко О.М.* Історія Конституції України. – К.: Ін Юре, 1997. – 60 с.
20. *Мишанич О.В.* Життя і творчість Августина Волошина. – Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. – 48 с.
21. Нова свобода. Річник I (XXXIX). – Ч. 18. – (Ужгород). – 1938. – 5 липня.
22. Програма Українського Національно-Демократичного Об'єднання, прийнята на Другому З'їзді дня 19 листопада 1926 року // Тисяча років української суспільно-політичної думки. – У дев'яти томах. – К.: Дніпро, 2001. – Т. V. – С. 161–165.
23. Постанови II (Краківського) Великого Збору ОУН // Там само. – К.: Дніпро, 2001. – Т. VIII. – С. 9–24.
24. Резолюції першого повоєнного з'їзду Української Радикальної Партії // Там само. – К.: Дніпро, 2001. – Т. V. – С. 45–55.
25. *Речицкий В.* Политическая активность. Конституционные аспекты. – К.: Сфера, 1999. – 496 с.
26. *Росоха Степан.* Соім Карпатської України. – Вінніпег, 1949. – 98 с.
27. *Стецюк П.* Про витоки сучасного українського конституціоналізму (проблематика Основного Закону Української держави у працях вчених-правників УВУ раннього празького періоду) // Науковий збірник УВУ. – Т. 17. – Мюнхен – Львів, 1995. – С. 298–302.
28. *Стречо П.* Карпато-Українська Держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. – Репринтне видання. – Львів: За Вільну Україну, 1994. – 286 с.
29. Українське Національно-Демократичне Об'єднання до українського громадянства // Тисяча років української суспільно-політичної думки. – У дев'яти томах. – К.: Дніпро, 2001. – Т. V. – С. 106–108.
30. Українське правознавство в Україні, країнах Європи та Америки. Матеріали до бібліографії XIX–XX століть / Укл. і авт. передмови М. Петрів. – Львів, 2001. – 254 с.

31. Устрій Організації Українських Націоналістів // Тисяча років української суспільно-політичної думки. – У дев'яти томах. – К.: Дніпро, 2001. – Т. VII. – С. 310.

32. *Чехович В.А.* Державний Центр Української Народної Республіки // Юридична енциклопедія. – В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1999. – Т. 2: Д–Й. – С. 153–154.

33. *Шульгин О.* Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. – Автент. відтворення вид. 1934 р. / Відп. ред. Г.Й. Удовенко; Упоряд.: В.Г. Стрельський, І.Д. Шевченко. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 352 с.

34. *Штефан Августин.* Августин Волошин – Президент Карпатської України. Спомини. – Торонто, 1977. – 104 с.

35. Юридична наука і освіта на Україні / Ю.С. Шемшученко, І.Б. Усенко, Б.М. Бабій та ін.; відп. ред. Ю.С. Шемшученко. – АН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Наукова думка, 1992. – 304 с.

З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ**СВІТОВА КОНСТИТУЦІЙНА ЮСТИЦІЯ
У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: НОВІ ДОКТРИНИ****О. Мироненко,**доктор філософських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

На визнаному у світі традиційно високому рівні збагачувалась – аж до захоплення влади нацистами – світова доктрина конституційної юстиції у Німеччині. У першу чергу йдеться про таких видатних правознавців, як К. Бергбом, Р. Штаммлер, М. Вебер, Г. Радбрух, К. Шмітт, суспільствознавців К. Каутського, Р. Міхельса, К. Манхейма та інших.

Професору Марбурзького і Боннського університетів, уродженцю Риги К. Бергбому судилося стати духовним вчителем багатьох послідовників юридичного позитивізму, зокрема відомого українського і російського правознавця Г. Шершеневича та одного з фундаторів спеціального конституційного судочинства в Європі Г. Кельзена. Досить популярною у Німеччині 20-х років була книга К. Бергбома «Юриспруденція і філософія права», написана ще до Першої світової війни. Відправною для вченого була вимога «висмикнути з коренем смітну траву природного права», оскільки «сутність будь-якого права полягає у тому, що воно може справляти вплив. Тут навіть найжалюгідніше позитивне право перевищить найрозкішніше ідеальне право так само, як каліка, що бачить, чує і діє, краще найпрекраснішої статуї – глухої, сліпої і нерухої»¹.

К. Бергбом закликав суддів та інших правозастосовувачів при прийнятті рішень керуватися винятково «реальним», тобто позитивним, правом, оскільки правом є тільки те, що існує в реальності, що «формально закріплено», «функціонує як право без будь-якого викривлення», як «право практичне», що «існує і діє об'єктивно». Право природне є «прекрасне теоретичне право», але воно «існує лише у думках» і тим самим «заперечує себе повністю» і не може слугувати підставою для винесення рішень судом, у тому числі і з конституційних спорів. Це тільки «ідеальне право», «правовий ідеал», «мрія юриста», «форма сприйняття реального позитивного права», «узагальнене уявлення про право», що може бути тільки якимось упередженням, «міркування про право, яке триває біля 2000 років, та ще й у наші дні»². Застосування такого «суб'єктивно-фіктивного», «позапозитивного» права суддею призведе до зруйнування правопорядку і анархії.

Стверджуючи, що природне право є предметом політики права, а не юриспруденції, оскільки остання – це є теоретично чисте сприйняття абстрактних понять про право, якими вони є, а не якими повинні бути, К. Бергбом водночас з ортодоксальної позитивістської платформи гостро критикує постулати класичної історичної школи права, яка «маскує природно-правовий підхід» своєю стрижневою тезою «народного духу». Історична школа, на думку вченого, може відіграти свою роль у судопровадженні

¹ Бергбом К. Юриспруденція и философия права // Антология мировой правовой мысли. – Том III. – С. 497.

² Там само. – С. 494.

тільки у тому разі, якщо відкрито заперечуватиме роль природного права у праворозумінні судді.

Протилежну доктрині К. Бергбома правову доктрину отримало людство у вченні його молодшого сучасника – фундатора школи «нового природного права» або «природного права за змістом, що змінюється» Р. Штаммлера. Професор Марбурзького, Гісенського, Галльського університетів, автор гучних праць «Учення про правильне право» (1902 рік), «Сутність та завдання права і правознавства» (1906 рік), «Теорія юриспруденції» (1911 рік)¹ зустрів повоєнні роки у розквіті творчих сил на посаді професора Берлінського університету. Одна за одною вийшли його нові фундаментальні роботи: «Право і влада» (1918 рік), «Підручник філософії права» (1922 рік), «Філософія права: Статті і доповіді» (у 2-х томах, 1925 рік) та інші.

Після відчутної поразки природноправової школи за наслідками Великої французької революції і нетривалого в загальнолюдському вимірі торжества історичної школи права та класичного юридичного позитивізму Р. Штаммлер першим у Європі та світі порушив проблему відродження раціоналістичної школи і юснатуралізму в праворозумінні і правозастосуванні, що мало непересічне значення і для подальшої еволюції доктрини конституційної юстиції. Робив це він не з філософських позицій неокантіанства, а соціологічних-катедер – соціалізму. Піонерські роботи мислитель присвятив приватним питанням кримінального і цивільного права, а згодом, у тому числі і в цей міжвоєнний період, він рішуче виступив проти тяжіння німецької юриспруденції до римського пандектного права і став вимагати перебудови юридичної освіти в університетах на засадах сучасного йому «життєвого права». Р. Штаммлер вважав, що практичне право на юридичних кафедрах неприпустимо і штучно відкидається професорами, «відмежується проваллям» від улюбленого ними, але далекого від життя «шкільного права». У результаті студенти юридичних факультетів, закінчивши університет, виявляють повну нездатність розв'язувати «прикладні юридичні завдання», плутаються навіть у простих юридичних поняттях, не кажучи вже про практичне правове регулювання конкретних суспільних відносин, а тим більше – про суди, які розв'язують найскладніші конституційні спори. Р. Штаммлер сам прагнув заповнити цю прогалину підготовленими збірниками юридичних казусів, зокрема, і для суддів, кожен з яких витримав по кілька видань ще за життя мислителя.

Учений піддавав нищівній критиці методологію праворозуміння, нав'язану історичною школою права, обґрунтовуючи при цьому тези про необхідність повернення юристів до філософських традицій пояснення сутності права. Деякі вчені вже тоді підносили Р. Штаммлера на один рівень з І. Кантом. На відміну від останнього, берлінський професор набагато більше приділяв уваги проблемам матеріалістичного розуміння історії і відводив місце методології на вершині пізнання соціальних явищ і соціальних процесів. Але з точки зору власного «пізнавально-критичного методу» вивчення сутності права Р. Штаммлер не сприймав матеріалістичну діалектику за «невстановленість і непродуманість основних висхідних понять», на яких вона будується. Особливо це стосувалось сфери взаємовпливу економіки і права. Право, на думку мислителя, є не тільки незалежним від матеріальних, господарських відносин у суспільстві, а й визначальним для економіки, оскільки саме право є «формою соціального життя», а економіка – «його матерією». Дотримуючись позицій юридичного світогляду, Р. Штаммлер критикував марксизм, ототожнюючи його з економічним детермінізмом. Право, на його погляд, є первинним як щодо господарства, так і щодо держави у цілому. Воно є універсальним регулятором суспільного життя в усіх його проявах. Будь-яких змін державного ладу, суспільних відносин, у тому числі й економічних, можна досягти не революціями, а шляхом масштабних чи часткових змін, зокрема, конституцій, під ретельним політичним і судовим конституційним контролем.

«Правильне право», тобто нове справедливе природне право, створюване розумом людини, є критерієм для будь-якого позитивного закону, зокрема й конституції, а всі

¹ Див.: Штаммлер Р. Сущность и задачи права и правоведения. – М., 1908; Stammler R. Die Lehre vom richtigen Recht. – Berlin, 1902; Stammler R. Theorie der Rechtswissenschaft. – Halle/Saale, 1911.

інші закони повинні відповідати і конституції, і природному праву. Р. Штаммлер вибудовує розгалужену доктрину юридичних і конвенціональних норм, які є, на його погляд, верховним регулятором кожного «організованого гуртожитку» і без яких, взагалі, немислиме навіть поняття соціального господарства. У свою чергу, і категорія «право», у тому числі й «правильне право», може втратити власну форму у відриві від «матерії соціального життя», тобто економіки. Поняття «закономірність у соціальному житті» залежить від цієї форми, тобто права. Ось чому на верхівці формально-юридичного підходу до соціальних явищ мають бути не причини, а цілі, визначення яких і вибір засобів досягнення цілком належать вільній особистості як складовій «суспільства людей, які хочуть свободи». У свою чергу, поняття «вільна особистість», «права і свободи людини і громадянина» сумісні лише з ідеалістичними ідеями свободи, а не матеріалістичними концепціями необхідності. У зв'язку з цим не сприймалась мислителем і марксистська тріада «продуктивні сили – виробничі відносини – юридична надбудова».

Помилка старого природного права, на його думку, полягала в тому, що воно не враховувало, що зміст матерії соціального життя, тобто економіка, постійно змінюється. Колишній юснатуралізм прагнув визначити і встановити такий зміст назавжди. Нове «правильне право», або «природне право зі змістом, що змінюється», покликане бути справедливим для будь-яких форм людського гуртожитку. Це ідеальна вимога, що ставиться у кожному суспільстві. Тут же Р. Штаммлер дає визначення «нового природного права» як сукупності «положень, що представляють право теоретично правильне за даних емпіричних відносин», або методу, «за допомогою якого можна було б спрямувати і визначити матеріал історично обумовленого права, що змінюється, для набуття якостей об'єктивно справедливого». У цьому зв'язку він рішуче відмежовує це «правильне право» від моралі, оскільки впевнений, що поняття легальності і моральності не тільки не тотожні, а й протилежні. У період, що розглядається, Р. Штаммлер дещо змінив свої концептуальні підходи до дефініції «правильного права», віддаючи перевагу відносинам останнього зі схожими з ним явищами і йдучи шляхом не позитивних, а негативних порівнянь.

Теорія праворозуміння Р. Штаммлера під гаслом «назад до І. Канта» справила відчутний вплив як на подальший розвиток юридичної думки і правознавства взагалі, так і на еволюцію світової доктрини конституційної юстиції зокрема. Юридична наука у ХХ столітті (за винятком радянської) крокувала переважно саме у руслі концепції «відродженого природного права», а історична школа, класичний позитивізм і неопозитивізм переживали кризи чи явний занепад. Концепції Р. Штаммлера сповна використало опортуністичне крило II Інтернаціоналу (М. Адлер, Е. Бернштейн, К. Форлендер та інші) для «доповнення марксизму кантіанством» і для визначення будь-якого суспільного ідеалу взагалі лише як «дороговказу». З українських правознавців найбільшого впливу вчення Р. Штаммлера зазнали П. Новгородцев, Б. Кістяківський, С. Гессен, з інших – Г. Радбрух, К. Кюль, Е. Цахер, О. Хеффе, Й. Лоб, А. Оллро, В. Науке та інші.

У червні 1920 року пішов з життя видатний німецький правознавець і політолог, один з провідних авторів Веймарської конституції, професор Мюнхенського університету М. Вебер. Але майже всі його основні праці, які справили вплив на еволюцію світової доктрини конституційної юстиції, були видані саме у першій половині 20-х років: «Національна держава і народногосподарська політика», «Парламент і уряд у реконструйованій Німеччині», «Рейхспрезидент», «Політика як покликання і професія», «Про деякі категорії розуміючої соціології», «Господарство і право», «Аграрна історія давнього світу» тощо. Пізніше побачили світ веберівські «Соціологія права», «Про буржуазну демократію в Росії», «Господарство і суспільство» та інші¹.

Стрижневим доробком до скарбниці вчень про проблему політичної охорони конституції була модифікація М. Вебером теоретичних конструкцій політичної влади на

¹ У перекладі російською мовою див.: Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990; Вебер М. О буржуазной демократии в России // Социологические исследования. – 1992. – № 3; та інші.

основі її новітньої типології з позицій націонал-лібералізму та «емпіричної тямущої», «політично орієнтованої» соціології панування. Вчений вибудував оригінальні концепції «адміністративної держави», «масової держави», «плебісцитарної демократії», «політичного вожділізму», «державного соціалізму», «монархічної бюрократії», які і в той період, і на порозі третього тисячоліття не втрачають своєї актуальності, зокрема, і серед провідних фахівців з проблем конституціоналізму і парламентаризму, дозволяють поглиблювати основи планетарного бачення шляхів удосконалення доктрин конституційної юстиції.

М. Вебер дав історичну картину сутності першої патріархальної політичної влади, яка зосереджувалась, природно, на питаннях охорони фактичних конституцій, розкрив зміст наступної за часом харизматичної влади, за якої єдиним захисником як фактичної, так і юридичної конституції стає обожнений правитель, вождь, фіорер, і обґрунтував необхідність переходу до, хай і не найкращої, але невідворотної раціонально-легітимної влади, де на верхівці політичної конституційної юстиції опиняється стоталітаризована, всесильна державна бюрократія, озброєна концептуально новою політичною наукою, яка стане обслуговувати не «конкретно правлячого носія влади і класів», а «довготривалі власнополітичні інтереси нації»¹.

Режим, встановлений у Німеччині тих часів, М. Вебер характеризував як «демагогію і вплив черні без демократії, більше того, відсутність упорядкованої демократії»² і віддавав явну перевагу американському та англійському режимам, де панує дух цезаризму, а «контрольованість положення біля влади» президента чи прем'єр-міністра, наявність «правових гарантій проти них». Тяжюючи до «сильного єдиного управління» у Німеччині, будучи впевненим, що «диктатура має саме і потребує диктатора, обраного масами», М. Вебер водночас наполегливо захищав фундаментальну рису, яка вже стверджувалась у світовій конституційній юстиції, – обмеження влади. «Потурбуйтеся про те, – закликав учений, – щоб за кожною спробою посягнути на закони чи правити самоуправно, він (президент – О. М.) завжди бачив перед очима шибеницю і мотузку»³. Безсумнівним внеском М. Вебера в доктрину конституційного контролю є ретельно виписана характеристика найвищого його суб'єкта у майбутньому суспільстві. Зокрема, йдеться про суворі та раціональні правила не для традиціоналістської, а для законом регульованої і законом контрольованої, тобто легалістської, державної бюрократії, для якої політика буде не тільки покликом, а й професією. Найвищим проявом раціоналізму, за М. Вебером, мають стати інститути формального права, конституціоналізму, парламентаризму, чесність, порядність, сумлінність, пристрасть, далекоглядність, відчуття відповідальності тощо.

Досить вагомим доробком М. Вебера для загального розвитку права і правосуддя є його міркування про етапи розвитку права: від харизматичного проголошення «правовими пророками» до емпіричної правотворчості та здійснення правосуддя «правовою знаттю» (каутелярної і прецедентної правотворчості); далі – до октроювання права світською та теократичною владами; нарешті – до систематичної нормотворчості і професійного правосуддя⁴. Учений був переконаний, що найвищого ступеня професійно-юридичного формування права досяг Захід, послідовно подолавши розвинуте правосуддя народних зібрань, етап панування природного права, досягнувши етапу правового формалізму. Але останній, за М. Вебером, «починає розтліватись», а тому потребує від правосуддя все більшого звернення до логічного тлумачення смислу наявних конституційних та інших правових норм для з'ясування «дійсної волі» конституціодавця чи законодавця, для «внесення у правовий формалізм індивідуалізованого і матеріального (опосередковано) моменту»⁵. Політичні лідери, судді при тлумаченні

¹ Вебер М. Национальное государство и народнохозяйственная политика // Антология мировой правовой мысли. – Том III. – С. 633.

² Вебер М. Парламент и правительство в реконструированной Германии // Там само. – С. 634.

³ Вебер М. Рейхспрезидент // Там само. – С. 635.

⁴ Вебер М. Социология права // Там само. – С. 630–633.

⁵ Там само. – С. 632.

конституцій і правореалізації, починаючи з 20-х років, отримали можливість спиратися на глибокі міркування М. Вебера, на його власне праворозуміння, його концепцію правопорядку, бачення ролі права у системі панування і оборони конституції, його типологію права, що чітко впливала з типології держави, тощо.

Тільки незначна прихильність до Сходу завадила М. Веберу (разом з Г. Еллінеком та Ж. Есменом) своєчасно помітити піонерську ідею новітньої європейської моделі судової конституційної юстиції, викладену І. Петрункевичем у конституційному проєкті «Союзу визволення». М. Вебер був одним з перших, кому Б. Кістяківський вручив особисто цей проєкт власного перекладу для рецензування. Але М. Вебер, зосередившись на критиці запропонованого у документі інституту усезагального виборчого права, не звернув уваги на революційну для європейського конституційного контролю ідею, у результаті чого її майже через два десятиліття привласнив Г. Кельзен. Незважаючи на такий прикрий факт учення М. Вебера користувалось і користується великою популярністю не тільки на Заході, а й серед українських та російських правознавців і політологів.

Інакше як видатним не можна назвати внесок до світової доктрини конституційної юстиції німецького правознавця Г. Радбруха, який після повернення з фронтів Першої світової війни став професором Кільського, а після повалення фашизму – Гейдельберзького університету. Наукову діяльність як переконаний соціал-демократ він поєднував з політичною, будучи у 1920–1924 роках депутатом Рейхстагу. З позицій неокантіанства, аксіологічної (цінносної) філософії права, знаменитої баденської правознавчої школи Г. Радбрух збагатив концептуальне бачення сутності конституційного контролю поглибленням штамплерівської доктрини правильного права і справедливості. Саме цій проблемі були присвячені надзвичайно популярні серед юристів-демократів у тяжкий для Німеччини період, що розглядається, роботи «Вступ до науки права», «Філософія права», «Філософія релігії і культури», «Законне неправо і надзаконне право» тощо¹.

Для Г. Радбруха право – це дійсність, покликана служити цінності права, ідеї права, дійсність, смисл якої полягає в служінні справедливості – найвищій цінності суспільства, його останній цілі, самоцілі. З одного боку (індивідуалістичного), право існує заради людини, а з другого (громадського) – люди живуть заради права: якщо справедливість загине, то немає ніякого смислу жити на Землі². На глибоке переконання Г. Радбруха, нацизм з його тоталітаризованою державністю виник виключно на ґрунті повного панування юридичного позитивізму. Саме тому він гараче закликав суспільство «оновити право» на основі надзаконного чи надзаконодавчого права. До речі, вчений досить обережно і рідко вживав термін «природне право» і навіть називав юснатуралістичні ідеї помилкою, але «однією з найплідніших помилок, які тільки могли бути» в історії людства, «чарівною формулою», яка виконувала величну культурно-історичну місію. Г. Радбрух однозначно стверджує, що є більш високе право, ніж закон. Це природне право, божественне право, тобто надзаконне право, згідно зі смислом якого «неправо залишається неправом, навіть якщо відлити його у форму закону». Більше того, в останньому випадку позитивне право перетворюється на найстрашніше зло – «законне неправо».

Суб'єкти офіційного тлумачення конституційних норм, визначення відповідності чи невідповідності нормативних актів основному закону були озброєні глибокими філософсько-правовими міркуваннями юриста-реформатора про ідею права як його мету, що складається зі справедливості, доцільності та правової стабільності. За Г. Радбрухом, справедливість цілком втілюється у «соціальному праві» – єдино «правильному праві», «дійсному праві», яке має бути метою, масштабом і критерієм для оцінки судами позитивного права, тобто приписів держави. Розуміння справедливості не однакове для кожного судді. Це є суб'єктивна справедливість (правдивість), яку

¹ Див.: Радбрух Г. Введение в науку права. – М., 1915; Radbruch G. Rechtsphilosophie. – Stuttgart, 1950; Radbruch G. Gesetzliches Unrecht und ubergesetzliches Recht // Heidelberg, 1946; та інші.

² Останні слова, очевидно, запозичені Г. Радбрухом у І. Канта.

треба співвідносити зі справедливістю об'єктивною (істиною, моральним ідеалом). Ось чому справедливість можна знаходити тільки у стосунках між людьми. Моральний ідеал втілюється саме у моральній людині, а ідеал справедливості – в ідеальному громадському порядку.

На думку Г. Радбруха, помилково було б стверджувати, що діюче право конструюється винятково зі справедливості, яку він поділяє ще й на врівноважуючу справедливість (для використання у приватному праві) і розподільчу справедливість (для використання у публічному праві). Важливо для всіх, хто застосовує право, особливо для судді, віднайти у праві саме справедливість, правильне право і керуватися при цьому головним принципом: право – це дійсність, смисл якої у служінні справедливості.

Нацизм, на переконання вченого, обеззброїв правознавців-позитивістів законами зі свавільним і злочинним змістом. Юридичний позитивізм призвів суспільство до такого трагічного стану і ще раз довів, що не всім законам, встановленим державою, треба сліпо підпорядковуватись, а правова наука у Німеччині цього періоду капітулювала перед тоталітарною владою. Ось чому Г. Радбрух формулює чіткі постулати, азбуку для суб'єктів конституційного контролю: позитивне право тільки тоді є правом, коли воно відповідає ідеї права, тобто справедливості; якщо закони свавільно відмовляються від справедливості, то вони не мають діяти, народ не зобов'язаний їх дотримуватися, а юристи «повинні знайти у собі мужність» для рішучого заперечення правового характеру таких законів.

Ідеї Г. Радбруха, який, природно, не міг мати симпатиків серед нацистів і відразу після приходу їх до влади був відлучений від роботи в університетах, свято поважають і в сучасній Німеччині. Починаючи з 1978 року тут щорічно проводяться дуже популярні «радбрухівські форуми» юристів.

На відміну від Г. Радбруха, група відомих німецьких юристів, переважно гегельян-ських і неогегельянських напрямів, ставши на позиції «юридичного виправдання» нацистських доктрин, обгрунтовувала необхідність запровадження і жорсткого політичного, адміністративного, ідеологічного та нормативного захисту фашистських фактичних і юридичних конституцій. З філософсько-правового фундаменту це робив у період, що розглядається, Ю. Біндер¹, ідеолог «расового права», «народної правової думки» К. Ларенц², теоретик «фюрерства» Т. Гасрінг³, обгрунтовувач «європейського порядку під проводом рейху» В. Шмідт⁴, головний ідеолог нацизму А. Розенберг⁵, інші німецькі правознавці 20–30-х років⁶. Їх погляди на сутність права, держави, парламентаризму, конституціоналізму теж не можуть замовчуватись при дослідженні процесу еволюції доктрини світової конституційної юстиції. Виходили вони з позиції необхідності «оновлення» старого гегельянства, а насправді – з його суто націоналістичної інтерпретації, тобто прихованого чи відверто цинічного викривлення. Основні постулати, які нав'язувались згаданими правознавцями загалом демократичній доктрині конституційного контролю, що складалась напередодні і після Першої світової війни,

¹ Широко відомими були його роботи «Філософія права» (1925 рік), «Державний резон і моральність» (1929 рік), «Система філософії права Гегеля» (1931 рік), «Авторитарна держава» (1933 рік), «Зобов'язувальний договір у системі гегельвської філософії права» (1933 рік), «Німецька народна держава» (1934 рік), «Ідеалізм як основа філософії держави» (1934 рік).

² Підготував і видав праці «Філософія права і держави сучасності» (1931 рік), «Німецьке право оновлення та ідеологія права» (1934 рік), «Про предмет і метод народної правової думки» (1938 рік), «Гегельянство і прусська державницька ідея» (1940 рік), «До логіки конкретного поняття» (1940 рік) та інші.

³ Найбільш відомою його роботою є видане у 1940 році «Вчення Гегеля про державу і право. Його розвиток і значення для сучасності».

⁴ Експансіоністські прагнення німецького нацизму він захищав ще й напередодні його очевидного краху: вже наприкінці 1944 року вийшла робота «Гегель та ідея народного порядку».

⁵ З 1923 року – редактор центральних друкованих органів нацистів, з 1933 року – керівник зовнішньополітичного відділу партії, з 1941 року – міністр окупованих земель. Страчений за вироком Нюрнберзького трибуналу.

⁶ Серед них В. Шенфелд, А. Боймлер, Ф. Бйом, Г. Гайзе, Е. Крікк, певною мірою, Е. Гірш, Г. Геллер, Г. Гізе, Г. Лассон, О. Шпанн та інші.

полягали у такому: відкрити шлях «новій Німеччині» у краще майбутнє, відкинувши при цьому «ненависні» ліберальні ідеї, спрямувати владу на пошук «моральної сутності держави і блага народу», побудувати авторитарну державу як «істинно народну спільноту», пристосувати неогегельянство до потреб гітлерівського рейху, трактувати право виключно як «обов'язковий життєвий порядок народу», «дух», «живий розвиток духу» тощо. Нація, на погляд названих вище правознавців, є перше і останнє, чому має підпорядковуватись інше, держава – це лише засіб для збереження нації. На верхівці особливої «ієрархії правоздатностей» перебуває громадянин рейху, нижче від нього – той, «хто стає громадянином рейху», ще нижче – «державно відчужений іноземець», біля підніжжя – зовсім безправний «расовий ворог». Головне – виробити потяг народу до «моральної тотальності», від нього – до «тотальної держави», і зрештою – до необхідності втілення «народної тотальності», «народного порядку» в уособленні всемогутнього фюрера, який потрібен на цьому шляху, як «хворому лікар».

Вважався «коронним юристом» рейха К. Шмітт, який у 1919–1933 роках був професором Грейфельдського, Боннського, Кельнського, а у 1933–1936 роках – Берлінського університетів і відверто прагнув посісти місце провідного теоретика і керівника всього нацистського право- і державознавства. На відміну від інших ідеологів нацизму, він прямо ставив проблеми необхідності захисту фашистських конституцій. У цьому аспекті К. Шмітт особливо наполягав на зосередженні зусиль політиків і правознавців на точному визначенні основи, стрижня, «ціннісного ядра» таких конституцій, які залишались би «вічними», тобто не підлягали змінам ні за жодних умов, досить чітко окреслював межі, у яких вони можуть, а інколи й мають змінюватись. При цьому найжорстокіший конституційний контроль мав здійснюватись щодо законопроектів та інших актів опозиційних партій і рухів, що вороже сприймають ідеї нацизму.

Власні концепції розуміння сутності держави і права К. Шмітт виклав у численних роботах 20–30-х років: «Політична романтика», «Політична теологія. Чотири глави до вчення про суверенітет», «Диктатура», «Вчення про конституцію», «Легальність і легітимність», «Духовно-історичний стан сучасного парламентаризму», «Поняття політичного» та інших¹. Нацистську політико-правову платформу К. Шмітт обґрунтовував шляхом відвертої фальсифікації гегельянства та з позицій децизионізму, тобто найвищої сили політичного рішення, – над правом, над конституцією, над нормою, примату фюрера над законом. Для нього держава є лише політичним (а не правовим) утворенням, «особливого роду станом народу», а основний зміст політики полягає у вмінні «відрізнити друга від ворога». Юридична конституція є актом установчої влади, який не містить ніяких норм і призначений для констатації форми і способу політичної єдності нації. Іншими словами, конституція для К. Шмітта, у тому числі і Веймарська, не є ні рамочним законом, ні зведенням принципів. Але, зважаючи на те, що конституція встановлюється «конкретним політичним рішенням» найвищої влади, вона є «більш ніж закон або нормативні встановлення». Тому конституції повинні відповідати конституційні закони, звичайні закони та інші нормативні акти. У цьому аспекті, за К. Шміттом, «конституція недоторканна», а конституційні закони можуть не тільки призупинятись, а й порушуватись під час надзвичайного стану.

Для К. Шмітта надзвичайний стан – це й є той, що називають «загальним поняттям учення про державу, а не якимось надзвичайним законом чи будь-яким станом облоги»². Саме у надзвичайній ситуації, «становищі крайньої необхідності» держава демонструє свою життєздатність, повну зверхність над «дійсністю правової норми». У такому випадку діють тільки політичні рішення, не поєднані навіть конституційними законами. Вони стають абсолютними, дія права взагалі, юридичних норм зокрема, припиняється, «норми знищуються». Сувереном є саме той, хто приймає політичні рішення у надзвичайній ситуації. К. Шмітт одночасно допускає можливість запрова-

¹ Див.: Шмітт К. Понятие политического // Вопросы социологии. – 1992. – № 1; Шмітт Карл // Антологія мирової правової думки. – Том III. – М., 1999.

² Шмітт К. Политическая теология. Четыре главы к учению о суверенитете // Антологія мирової правової думки. Том III, с. 644.

дження у таких випадках деяких елементів «ситуаційного права», створюваного сувереном для гарантування «цілісності держави у її тотальності». Державний суверенітет не є монополією на примус чи панування, а монополією на політичне рішення у надзвичайному стані, тобто стані, який краще за все характеризує сутність державної влади, коли політичне рішення відмежовується від правової норми, а державна влада доводить, що вона має створювати право і «не потребує того, щоб мати право». Ось чому, вважає К. Шмітт, надзвичайний стан має для юриспруденції таке ж стрижневе методологічне значення, що й чудо для теології.

Ідеолог нацизму гостро критикує і концепцію правової держави, яка «виганяє чудо зі світу», «є лише державою законодавства», і сучасний йому парламентаризм, і ліберальну демократію. Ще перед приходом до влади А. Гітлера він оцінював стан Німеччини з точки зору конституційного права як «крах парламентської держави законодавства», де повністю «вичерпані сутнісні ознаки та специфічний пафос легалістського поняття закону», а в парламентському корпусі «всі гарантії справедливості і розумності, а також і розуміння закону, і самої легальності вироджуються у послідовно функціоналістську безпредметність і безмістовність з арифметичними уявленнями про більшість»¹.

У 1936 році К. Шмітт посварився з СС і його позбавили усіх посад, крім викладання у Берлінському університеті. Ображений режимом професор почав навіть у завуальованій формі, обережно критикувати нацизм². Це врятувало його від шибениці чи тюремних ґрат на Нюрнберзькому процесі. До кінця життя він піддавався остракізму з боку академічних кіл Німеччини.

Певний внесок до загострення проблеми необхідності надійної охорони демократичних конституцій цього періоду належить знаменитому автору «Ерфуртської програми»³, з якою навчалась більшість не тільки українських і російських соціалістів, К. Каутському. У 20–30-х роках він уже остаточно повірив у можливість мирного розвитку капіталізму, самореформування останнього і подолання його суперечностей. Як визнаний теоретик європейської соціал-демократії К. Каутський став і концептуальним натхненником цієї політичної течії у підходах до доктрини конституційної юстиції. Велику роль відіграли його роботи «Тероризм і комунізм» (1919 рік), «Від демократії до державного рабства» (1922 рік), «Більшовизм у безвиході» (1930 рік)⁴ та інші.

З позицій природного праворозуміння К. Каутський зосереджувався, головним чином, на критиці ультралівової позиції Л. Троцького, його «презирства до демократії, у якому немає й сліду природного і жодного іншого права, як немає ані атома кантівської чи будь-якої іншої етики»⁵. Теоретик соціал-демократії підкреслював, що пролетаріат у Росії начебто захищений буквою радянських конституцій і сам готовий захищати ці конституції як формально привілейований клас. Але насправді більшовики замінили «самодержавство робітничих рад» на «самодержавство бюрократії», зруйнували стару державну машину і на її місці створили такий самий апарат насилля, як і раніше. На думку К. Каутського, якщо більшовицький режим захищатиме свої конституції тільки силовими засобами, він протриматися довго не зможе, оскільки у такий спосіб він лише відтягує кінець своєї диктатури.

К. Каутський був переконаний, що соціал-демократичні конституції в Європі майбутнього зможуть вистояти проти будь-яких спроб їх понівечення тільки у разі повного підпорядкування бюрократії суспільству, забезпечення можливості критики «по-

¹ Шмітт К. Политическая теология. Четыре главы к учению о суверенитете // Антология мировой правовой мысли. – Том III. – С. 647.

² Підтвердженням цьому стали випущені ним під час панування гітлеризму праці «Порядок великих просторів у праві народів», «Земля і море» і, особливо, «Левіафан Т. Гоббса».

³ Див.: Каутський К. Эрфуртская программа. – М., 1905.

⁴ Всі ці книги видавались у Берліні російською мовою. Каутський К. Терроризм и коммунизм. – Берлин, 1919; Каутський К. От демократии к государственному рабству. – Б., 1922; Каутський К. Большевизм в тупике. – Берлин., 1930.

⁵ Каутський К. От демократии к государственному рабству. – С. 44.

садових таємниць» вільною пресою, оскільки свобода слова потрібна пролетаріату не тільки там, де він «ще тільки бореться», а й там, де він «уже панує», протиставлення бюрократичним органам демократичних партій, існування поряд з «централізованою верхівкою державної бюрократії – урядом – централізованого організму, що існує милістю народу і діє силою народу, тобто парламенту». Отже, на верхівку надійного захисту конституцій К. Каутський ставив демократизм, парламентаризм, а загрозу найгрубіших конституційних порушень вбачав від диктаторських режимів і державної бюрократії.

Чимало інших німецьких фахівців у галузі політичних наук, що, як і К. Каутський, стали відомими завдяки до початку процесу захоплення влади у Німеччині нацистами, почали схилитись у цей час до апології авторитаризму. Це стосується, зокрема, одного з головних фундаторів елітології, автора знаменитої праці «Соціологія політичної партії в умовах демократії» (1911 рік)¹ Р. Міхельса. Зустрівши появу Веймарської конституції у розквіті творчих сил (43 роки) учений досить швидко еволюціонував від її палкого оборонця до «залізного закону олігархістських тенденцій». Щодо останнього, то конституція може ефективно захищатись тільки елітою, тобто «активною меншістю» суспільства, якій народ повинен повністю довіряти, оскільки він ніколи не зможе сам контролювати і саму меншість, і процес неухильного дотримання конституції. Демократія, на думку Р. Міхельса, закономірно потребує появи такої еліти, а разом з нею і групи привілейованих олігархів, з якої й виокремлюються не тільки постійні лідери, а й незмінні вожді, які приходять до влади через три стадії лідерства – спонтанну, професійну і стабілізовану. Такі політичні концепції сприяли приходу нацистів до влади, фюреризації Німеччини, зміцнювали фактичні нацистські конституції і остаточно руйнували положення формально чинної Веймарської конституції.

Відзначимо й те, що у 1926 році, тобто ще під час начебто повної чинності Веймарської конституції, Р. Міхельс уже віддав перевагу фашистському режиму Б. Муссоліні, прийнявши італійське громадянство. Тут його концепція «активної меншості» була підхоплена одним з провідних ідеологів італійського фашизму, міністром освіти у першому уряді Б. Муссоліні Д. Джентіле (1875–1944), який щойно розпочав обґрунтовувати доктрину «тотального підпорядкування» особи державі, що полярно суперечило приписам ще формально чинної Конституції Італії. Завершив Д. Джентіле своє вчення, по суті, про можливість і навіть необхідність грубих порушень Конституції з боку дуче і очолюваного ним «активістського режиму» в середині 30-х років². Прикриваючись ученням Г. Гегеля, а насправді відверто його фальсифікуючи, називаючи фашистську державу «істинним лібералізмом», колишній міністр освіти доводив, що справжня демократична конституція можлива лише за повного підпорядкування індивіда тоталітарній державі.

Але, мабуть, найширше виклав фашистську концепцію «антиконституційної юстиції» фундатор цього руху Б. Муссоліні (1883–1945). Зробив це він лише через 13 років після заснування ним же фашистської організації. Виходить так, що протягом десятиліття італійські фашисти панували на Апеннінському півострові лише під гаслами «нового етапу в історії людського духу», не маючи жодних цілісних, узагальнених теоретичних постулатів. Робота Б. Муссоліні «Доктрина фашизму»³ вперше була опублікована як велика стаття «Фашизм» в Італійській енциклопедії 1932 року.

Спіраючись на доктрину неогегельянства, філософію анархо-синдикалізму у викладенні Ж. Сореля (помер у Франції у 75-річному віці за місяць до захоплення влади фашистами в Італії у 1922 році), позитивістські концепції елітарного суспільства з олігархічним правлінням «мислячої аристократії» відомого історика християнства

¹ Див.: Міхельс Р. Социология политической партии в условиях демократии // Диалог. – 1990. – № 5, 9; 1991. – № 4.

² Див.: Gentile G. Il concetto dello Stato in Hegel. – Berlin, 1932; Gentile G. Grundlagen des Faschismus. – Stuttgart, 1936.

³ Муссоліні Б. Доктрина фашизма // Антология мировой политической мысли. – В пяти томах. – Т. II. – М., 1997. – С. 235–252.

XIX століття Ж. Ренана, «корпоративні» ідеї соціаліста-перевертня (як і сам Б. Муссоліні) О. Лягарделя¹, десятирічний особистий досвід нищення демократичної італійської конституції, досить просто і дохідливо виклав стрижневе ідеологічне і політико-правове кредо фашизму як полярної протилежності соціалізму, супротивного лібералізму, зворотного конституціоналізму і парламентаризму.

Навіть термін «конституція» у «Доктрині фашизму» відсутній. Головним об'єктом захисту з боку режиму тут постає не конституція, а Держава (це слово вживається тільки з великої літери), організована на фашистський зразок, а місце новітніх юридичних конституцій займають фактичні фашистські конституції, тобто «дії і помисли фашизму». Недоторканими ідеологічними доктринальними засадами таких фактичних фашистських конституцій проголошувались моральні закони, зверхність нації над індивідом, держави – над особою, мета – «розчавити інстинкт до життя, замкнений у колі задоволень, вибудувати вище життя, засноване на обов'язку, вільне від обмежень часу і простору, в якому індивід через самопожертву, відмову від власних інтересів і навіть через смерть зможе досягти того ідеального духовного існування, в якому полягає його цінність як людини»². Життя, як стверджує Б. Муссоліні, розуміється фашистами як «серйозне, суворе і релігійне». Фашист ненавидить «легке» життя, а сам фашизм є не тільки системою правління, а й системою мислення, що рішуче відкидає будь-які «індивідуалістичні абстракції», «якобінські утопії і нововведення», класичний лібералізм та є протилежним тому, що зветься соціалізмом.

Людина у фактичних конституціях фашизму проголошується «нічим», а індивідуальне має значення лише тоді, коли його інтереси повністю співпадають з інтересами держави, оскільки держава і є «виразником дійсної сутності індивіда», а «поза нею не існує ні людських, ні духовних цінностей», тобто «фашизм тоталітарний, а фашистська Держава – синтез і об'єднання всіх цінностей»³. Що ж до нації, то, на думку Б. Муссоліні, за умов «істинної демократії» нація розглядається «з точки зору якості, а не кількості», а особистість стає нацією тільки «будучи втіленою у Державу». Остання ж як «найвище і наймогутніше відображення особистості» є силою у першу чергу духовною, покровительницею духовного життя. Основою режиму є не класи, а корпорації – виразники «суспільного законодавства».

Ще однією рисою недоторканих фашистських фактичних конституцій у викладенні Б. Муссоліні є жорстке відмежування від пацифізму і проголошення війни «єдиним, що піднімає на найвищий ступінь людську енергію і відмічає печаткою благородства людей, які мають мужність її зустріти»⁴. Відкидали ці конституції і будь-які прагнення особи до добробуту і щастя, оскільки вони «зводять людину до рівня тварини», і всю новітню систему демократичної ідеології (у тому числі, звичайно, парламентаризм, конституціоналізм і всі моделі існуючої тоді конституційної юстиції), і «абсолютну договірну брехню» рівності, і республіканізм. Б. Муссоліні проголошує фашизм «організованою, централізованою і авторитарною демократією» та підкреслює, що на підставі фашистської концепції влади ХХ століття має стати «віком фашистів», тобто «віком колективізму», «віком істинної Держави як втіленої волі до влади й управління».

Як у Німеччині нацистам, так і в Італії фашистам найрішучіше протистояв комуністичний рух у цих країнах. Відразу після появи політико-правової платформи Б. Муссоліні, тобто «фашистської конституції», у 1933 році XIII пленум Виконавчого комітету Комінтерну у Москві дав їм таке визначення: «Фашизм є відкрита терорис-

¹ Ці імена Муссоліні прямо називає у роботі. Але у ній досить відчутний вплив і багатьох інших ідеологів фашизму, зокрема, Ф. Роберто (1892–1945), А. Леандро (1892–1945), Ф. Луджі (1878–1961), Рокко Альфредо (1875–1935) та інші. Б. Муссоліні вмilo маніпулює цими концепціями без посилання на їх авторів.

² Муссоліні Б. Доктрина фашизма // Антологія мирової політичної думки. – В п'яти томах. – Т. II. – М., 1997. – С. 235–236.

³ Там само. – С. 237.

⁴ Там само. – С. 242.

тична диктатура найбільш реакційних, найбільш шовіністичних і найбільш імперіалістичних елементів капіталу»¹. Керівник Компартії Італії П. Тольятті виступив у той час з циклом лекцій про фашизм, у якому було викладено протилежну «доктрині фашизму» концептуальну позицію. П. Тольятті переконливо доводив, що зміст «фашистських конституцій» і форми та методи їх жорсткої політичної та ідеологічної оборони різний в Італії, Німеччині, Франції, Англії, але сутність їх одна: повне ігнорування зовні демократичних новітніх буржуазних конституцій, розгортання реакції, терору з метою ліквідації будь-яких демократичних форм управління державою шляхом насадження крайнього націоналізму, спотворення віднайденого колись правою соціал-демократією ідеєю корпоративізму, «викрадення» у комунізму доктрин подолання капіталізму, планування тощо.

Особливу увагу П. Тольятті приділяв еволюції гасел тоталітаризму, екстремізму, синдикалізму, масової бази фашизму тощо. З його вчення випливало, що фактичні конституції, які насаджуються чи то силою, чи то агресивною пропагандою, є «схожою на хамелеона» фашистською ідеологією, фашистською диктатурою, що виникла під тиском об'єктивних, реальних факторів загивання буржуазної демократії, спробою «синтезу капіталіста й пролетарія», засобом подолання класової боротьби через «систему співробітництва класів», тоталітарною формою держави, яка ставить під свій «антиконституційний контроль» усіх громадян.

Якщо П. Тольятті мав можливість доводити у 20–30-і роки свою концептуальну платформу до широких мас, то А. Грамші – видатний мислитель, засновник і керівник Компартії Італії – вже у 1926 році був кинутий режимом Б. Муссоліні за ґрати, і його «Тюремні зошити», написані у в'язниці в 1929–1935 роках, побачили світ пізніше, уже після смерті автора². Розглядаючи марксизм як «філософію практики», що перевищує за рівнем усі до цього відомі вчення, А. Грамші вибудовував концепцію «держави нового типу», засновану на ідеї гегемонії високоосвіченого, збагаченого найвищими духовними, моральними і правовими цінностями робітничого класу. Мислитель звертав особливу увагу на те, що там, де встановлюються тоталітарні режими, традиційні функції верховної, зокрема і контрольної, влади привласнюються, як правило, певною партією, яка і є тоталітарною саме тому, що виконує такі функції. А при пануванні тоталітарної партії, на думку А. Грамші, всі найважливіші конституційні принципи втрачають значення.

Звичайно ж, у цей міжвоєнний період в Італії популярними були не лише фашистські чи антифашистські політико-правові доктрини. Скажімо, відомий професор-правознавець Римського і Болонського університетів Д. Дель Веккіо, не втручаючись активно у політичну боротьбу, ретельно осмислював проблему «войовничої філософії», як називав учений науку філософії права, і тим самим збагачував загальнолюдську доктрину конституційної юстиції. У 1929 році він випустив дуже змістовну працю «Філософія права», яка, щоправда, змогла вийти друком лише у Барселоні. «Філософія права, – писав дослідник, – це дисципліна, яка визначає право у його логічній універсальності, досліджує основи і загальні характеристики історичного розвитку і оцінює його відповідно до ідеалів справедливості, окреслених чистим розумом»³.

Для загальної теорії новітнього конституційного контролю особливе значення має спроба Д. Дель Веккіо втрутитись у давню суперечку юснатуралізму, раціоналізму з позитивізмом методом диференціації понять «право» та «ідеальне право». Він критикує як прихильників теорії природного права, так і сповідувачів теорії позитивного права за відкидання ними правових ідеалів взагалі, і доводить, що право існує в обох формах: і ідеальній (природне право), і діючій (позитивне право). Але в усіх випадках ідеал права є не тільки критерієм для оцінки позитивного права, а й його «конститууючим принципом». Ось чому філософія права – це не що інше, як нова назва природно-

¹ Тольятті П. Лекции о фашизме. – М., 1974. – С. 6.

² Вперше «Тюремні зошити», опубліковані в Італії у 1948–1951 роках, а потім вийшли і в Москві. Див.: Грамши А. Избранные произведения. – В 3-х томах. – М., 1956–1959.

³ Дель Веккіо Д. Философия права // Антология мировой правовой мысли. – Т. III. – С. 720.

го права. Цікавим для доктрини конституційної юстиції є й висновок Д. Дель Веккіо про взаємозв'язок і взаємозбагачення права й протиправності. З нього випливає, що поняття «конституційність» і «неконституційність» нерозривні, тобто вони не можуть існувати одне без одного. Поняття «конституційність» стає доцільним у вживанні лише тому, що воно може бути порушене законом або іншим нормативним актом, а отже, й існує завдяки можливості цю конституційність порушити. Якби такої можливості неконституційних дій чи актів не було, то не мало б ніякого смислу поняття «конституційність». Отже, діалектика конституційності і неконституційності тотожна діалектиці права і протиправності, справедливості і несправедливості, правди і неправди.

Відійшов від активної політичної діяльності після захоплення у 1922 році влади фашистами і відомий вчений, політичний діяч Італії, колишній міністр публічної освіти, міністр юстиції, міністр внутрішніх справ, а в 1917–1919 роках прем'єр-міністр, автор відомих праць «Правовий порядок і політичний порядок», «Про необхідність юридичної реконструкції конституційного права», «Принципи конституційного права», «Принципи адміністративного права», «Правова теорія гарантій свободи», «Правова природа політичного представництва», «Адміністративна юстиція», «Держава і реальність» професор В. Орландо. Але, як і раніше, так і у період, що розглядається, він залишався на старих концептуальних позиціях щодо інститутів конституційного контролю¹. З ліберальної платформи В. Орландо стверджував, що суди не повинні втручатися в оцінку конституційності чи неконституційності закону, а мають тільки керуватися останнім. Проте й В. Орландо не виключав права судових органів при вирішенні конкретної справи здійснювати «зовнішню ревізію» акта з тим, щоб переконатися, що цей акт дійсно є законом. Такої ж думки він дотримувався і в опублікованих у ці роки роботах «Загальне публічне право і позитивне публічне право» (1924 рік), «Парламентський імунітет і суверенні органи» (1933 рік) тощо.

¹ Див.: Орландо В. Принципы конституционного права. – М., 1907.

ПИТАННЯ ТЛУМАЧЕННЯ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

ЗАКІНЧЕНИЙ ТА НЕЗАКІНЧЕНИЙ ЗЛОЧИН. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКІНЧЕНИЙ ЗЛОЧИН (коментар статей 13, 16 Кримінального кодексу України)

В. Тихий,
суддя Конституційного Суду України,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Академії правових наук України

Стаття 13. **Закінчений та незакінчений злочини**

- 1. Закінченим злочином визнається діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу.**
- 2. Незакінченим злочином є готування до злочину та замах на злочин.**

1. Статті 13–17 Кримінального кодексу України (далі – КК) присвячені стадіям злочину, тому у назві розділу III Загальної частини КК і застосовується термін «стадії злочину». Ці статті КК конкретизують і уточнюють загальне поняття злочину, передбачене статтею 11 КК, і тому в системі Загальної частини КК вони містяться у розділі, в якому дається визначення загального поняття злочину та класифікація (види) злочинів. У свою чергу, загальне поняття злочину є основою розуміння норм, що формулюють поняття закінченого та незакінченого злочинів, передбачають відповідальність за готування та замах на злочин, а також виключення відповідальності за добровільну відмову від злочину.

2. Кримінальний кодекс України передбачає і деякі інші норми щодо стадій злочину. Але вони тісніше пов'язані, відповідно, з чинністю закону про кримінальну відповідальність за злочини, вчинені на території України (частина друга статті 6 КК), з інститутами співучасті у злочині (частина четверта статті 29, стаття 31 КК) і призначення покарання (частина перша статті 68 КК), що і визначає їх розміщення у розділах II «Закон про кримінальну відповідальність», VI «Співучасть у злочині» та XI «Призначення покарання» Загальної частини КК.

3. Стадії злочину як інститут кримінального права мають значення для застосування багатьох норм КК, зокрема, про добровільну відмову від злочину, наявність чи відсутність злочину, момент вчинення злочинного посягання і чинності кримінального закону в часі, в тому числі і його зворотної дії, про місце вчинення злочину і чинність кримінального закону в просторі, про співучасть у злочині, добровільну відмову співучасників, повторність та сукупність злочинів, про необхідну оборону, затримання особи, що вчинила злочин, крайню необхідність, звільнення від кримінальної відповідальності, наприклад, при амністії, при призначенні покарання тощо.

4. Стадії злочину (в перекладі з грецької слово «стадія» означає відому відстань, стародавню грецьку міру довжини) – це передбачені КК, суспільно небезпечні етапи

його здійснення, які істотно різняться між собою ступенем реалізації злочинного наміру, тобто характером діяння (дії або бездіяльності) і моментом його закінчення (припинення), а тим самим – і ступенем тяжкості вчиненого особою діяння.

У зв'язку з тим, що злочином є тільки передбачене КК суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину (частина перша статті 11 КК), кожна стадія вчинення злочину має являти собою саме таке діяння. Тому не є стадіями вчинення той або інший стан свідомості особи, її думки, формування намірів, їх прояв, виявлення тощо. Це ще не є діянням, у якому об'єктивується умисел. Тільки суспільно небезпечні діяння можуть бути заборонені кримінальним законом під загрозою покарання, тільки вони можуть розглядатися як стадії вчинення злочину.

5. Стадії вчинення злочину є видами цілеспрямованої діяльності, етапами реалізації злочинного наміру і тому можуть мати місце тільки у злочинах, вчинених з прямим умислом (частина друга статті 24 КК). Ступінь реалізації умислу виражається в різноманітних діяннях, які характеризують кожен стадію вчинення злочину з об'єктивно існуючими між ними достатньо чіткими межами. Чим більше реалізований умисел, тим більшою мірою вчинено злочин, тим більшу шкоду може заподіяти чи заподіює винний. Так, ступінь реалізації умислу вбивці, що прицільно навів зброю на потерпілого (незакінчений замах на вбивство), значно більший, ніж тоді, коли він лише придбав зброю для вбивства (готування до злочину). Тому, визначаючи ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, суд повинен виходити, зокрема, і зі стадій вчинення злочину.

Стадії вчинення злочину відрізняються між собою і моментом закінчення злочинного діяння. Воно може бути закінчено винним, але його вчинення може і не вдатися і тому припинитися на попередніх стадіях (готування до злочину або замаху на злочин). Якщо злочин закінчений, він поглинає попередні етапи (стадії) його вчинення, вони не мають самостійного значення і не впливають на його кваліфікацію. Проте ці стадії мають самостійне юридичне значення, коли злочин незакінчений з причин, які не залежали від волі винного. У цих випадках його діяння кваліфікуються відповідно як готування до злочину чи замах на злочин.

6. Кримінальний кодекс України визнає злочинними та карними три стадії вчинення злочину: 1) готування до злочину (стаття 14 КК); 2) замах на злочин (стаття 15 КК); 3) закінчений злочин (частина перша статті 13 КК). Перші дві стадії – готування до злочину та замах на злочин – носять найменування (назву) «незакінчений злочин» і є його видами (частина друга статті 13 КК), їх ознаки передбачені відповідно у статтях 14 і 15 КК. Закінчені злочини сформульовані у диспозиціях статей Особливої частини КК.

7. У закінченому злочині існує єдність об'єктивної та суб'єктивної сторін. Це завершальна (остання, підсумкова) стадія вчинення злочину. Вона поглинає попередні стадії вчинення злочину, і останні не мають значення для кваліфікації, якщо не утворюють склад іншого злочину, адже всі стадії одного і того самого злочину мають єдиний (один і той самий) об'єкт посягання. У закінченому злочині винний повною мірою реалізував умисел, завершив злочин, виконав усі діяння (дії чи бездіяльність), які складають об'єктивну сторону складу злочину (частина перша статті 2 КК), спричинив шкоду об'єкту. Момент закінчення злочину є різним залежно від конструкції складу злочину, від опису ознак злочинного діяння в законі. За моментом закінчення злочини поділяються на три види: злочини з матеріальним складом, злочини з формальним складом та злочини з усіченим складом.

8. Злочини з матеріальним складом – це такі злочини, для об'єктивної сторони яких КК потребує наявності як діяння (дії або бездіяльності), так і настання або створення небезпеки (загрози) заподіяння суспільно небезпечних наслідків. Тому злочин з матеріальним складом вважається закінченим з того моменту, коли настав вказаний у диспозиції статті Особливої частини КК суспільно небезпечний наслідок або небезпека його заподіяння. Так, крадіжка, грабіж або пошкодження майна є закінченими з мо-

менту спричинення майнової (матеріальної) шкоди власності (статті 185, 186, 194 КК), вбивство – з моменту заподіяння смерті іншій людині (статті 115–119 КК), тілесні ушкодження – з моменту завдання різної тяжкості шкоди здоров'ю людини (статті 121–125, 128 КК), а терористичний акт – з моменту створення небезпеки для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків (частина перша статті 258 КК).

У злочинах з матеріальними складами, якщо не настали зазначені в диспозиції статті КК суспільно небезпечні наслідки, у тому числі наслідок у вигляді створення небезпеки (загрози) заподіяння певної шкоди, то може йтися про незакінчений злочин (готування до злочину або замах на злочин) або ж про відсутність злочину.

9. Злочини з формальним складом – це такі злочини, для об'єктивної сторони яких КК передбачає наявність тільки діяння (дії чи бездіяльності). Тому злочин з формальним складом визнається закінченим з моменту вчинення самого діяння незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків. Так, розголошення державної таємниці (частина перша статті 328 КК) вважається закінченим з моменту розголошення відомостей, що становлять державну таємницю.

Настання чи ненастання злочинних наслідків при вчиненні злочинів з формальним складом не впливає на факт наявності складу закінченого злочину, але має враховуватися при призначенні покарання винному.

10. Злочини з усіченим складом – це різновид злочинів з формальним складом, тому вони є закінченими також з моменту вчинення самого діяння. Особливість їх полягає в тому, що момент закінчення злочину переноситься законодавцем на попередню стадію, коли винний ще не виконав усіх дій для заподіяння шкоди об'єкту. По суті, в усічених складах законодавець передбачає в Особливій частині КК відповідальність за замах на злочин, а інколи – за готування до злочину як за окремі самостійні закінчені злочини.

Але тут створення умов (небезпеки) заподіяння шкоди об'єкту кваліфікується як закінчений злочин. До такої конструкції законодавець вдається щодо найнебезпечніших діянь з метою посилення боротьби з ними на ранніх стадіях. Так, розбій (стаття 187 КК) є закінченим злочином з моменту нападу з метою заволодіння чужим майном, а вимагання (стаття 189 КК) – з моменту, коли пред'явлена вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких інших дій майнового характеру. Створення усічених складів дає можливість запобігти пом'якшенню покарання за вчинене готування до злочину чи замах на злочин і розглядати стадію готування до злочину – як замах на злочин, а замах на злочин – як закінчений злочин.

11. При вчиненні злочину з усіченим складом винна особа, як правило, не зупиняється на стадії юридично закінченого злочину, не припиняє його, а виконує подальші діяння, які охоплюються цим же складом злочину, спрямовані на той же об'єкт, спричиняють йому шкоду і тому не потребують додаткової кваліфікації. Розбіжність між юридичним і фактичним закінченням злочину має значення при вирішенні ряду питань, зокрема про визнання своєчасності необхідної оборони, коли юридично злочин закінчено, а фактично посягання продовжується, а також про можливість співучасті у злочині аж до завершення посягання на об'єкт, який знаходиться під охороною закону, тощо.

12. Деякі особливості притаманні моменту закінчення злочинів, що тривають, і продовжуваних. Злочин, що триває, – це діяння (дія або бездіяльність), ознаки якого передбачені однією статтею або частиною статті КК, і яке безперервно здійснюється (триває) протягом невизначеного часу. Тут має місце дія або бездіяльність, які пов'язані з наступним тривалим невиконанням обов'язків, покладених на винного законом, під погрозою кримінального переслідування. Прикладом таких злочинів можуть бути: ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (стаття 164 КК), ухилення від призову на строкову військову службу (стаття 335 КК), втеча з місць позбавлення волі або

з-під варти (стаття 393 КК), носіння, зберігання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу (частина перша статті 263 КК), дезертирство (стаття 408 КК) тощо.

Злочини, що тривають, є закінченими з моменту припинення вчинення діяння або з моменту настання події, яка виключає його вчинення (наприклад добровільне виконання винним своїх обов'язків, явка з повинною, затримання органами влади тощо).

13. Продовжуваний злочин – це діяння, ознаки якого передбачені однією статтею або частиною статті КК і яке складається з двох або більше тотожних злочинних дій, що мають єдиний злочинний намір (єдиний умисел та загальну мету) і утворюють у сукупності єдиний злочин (частина друга статті 32 КК) (наприклад, крадіжка майна частинами, декількома прийомами).

Продовжуваний злочин є закінченим з моменту вчинення останнього злочинного діяння.

14. Закінчений та незакінчений злочин – це співвідносні поняття, тому з визначення закінченого злочину та вказівки частини другої статті 13 КК, що незакінченим злочином є готування до злочину та замах на злочин (види незакінченого злочину), впливає, що незакінчений злочин – це умисне, суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), яке не містить усіх ознак складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, у зв'язку з тим, що злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі винного. Саме найменування законодавцем готування до злочину та замаху на злочин незакінченим злочином свідчить про те, що хоча вони є і незакінченими, але злочинами з усіма наслідками, що випливають з цього. Тобто поняттям злочину охоплюється не лише закінчений, а й незакінчений злочин як діяння суспільно небезпечні. При цьому згідно з частиною другою статті 14 КК готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності.

15. Встановлення відповідальності за незакінчений злочин дозволяє припинити злочинну діяльність на більш ранніх стадіях, стадії готування до злочину чи діянь, безпосередньо спрямованих на вчинення злочину, і тим самим попереджувати спричинення шкоди цінностям, які охороняються кримінальним законом. Порівняно із закінченим злочином незакінчений злочин за характером вчинених дій і моментом їх припинення має особливості і відмінності, а в силу цього і особливості відповідальності. До того ж добровільна відмова від злочину можлива лише при незакінченому злочині (статті 17, 31 КК), бо тільки в цьому випадку особа може ліквідувати (припинити) створену нею небезпеку спричинення шкоди об'єкту. У незакінченому злочині умисел винного повністю не реалізований, об'єктивна сторона не розвинена, не виконана, шкода об'єкту не спричинена. Незакінчений злочин – це нездійснена можливість спричинення шкоди об'єкту посягання, умисел на злочин не доводиться до кінця з причин, не залежних від волі винного. Злочинна діяльність припиняється у зв'язку з обставинами, які виникли всупереч волі і бажанню суб'єкта. Причини, з яких злочин не було доведено до кінця, мають бути виявлені та вказані у вирокі суду. Такі причини можуть бути різними, але в усіх випадках вони не залежать від волі винного і пояснюють, чому йому не вдалося завершити злочин. Це, наприклад, недосвідченість, невміння, нерішучість, недостатня наполегливість (суб'єктивні причини) або опір потерпілого, затримання винного, випадкові обставини, які не дозволили довести злочинний намір до кінця (об'єктивні причини). Якщо ж злочин не доведено до кінця з власної волі особи, то вона не підлягає кримінальній відповідальності внаслідок добровільної відмови від злочину (статті 17, 31 КК).

16. Незакінчений злочин може бути вчинено як шляхом активної поведінки – дією, так і пасивної – бездіяльністю. Загальним для них є те, що вони (ці діяння) спрямовані на скоєння закінченого злочину, на спричинення шкоди об'єкту і створюють для нього небезпеку. З об'єктивної сторони при готуванні до злочину особа створює умови для вчинення злочину, а при замаху на злочин скоює діяння, яке безпосередньо спря-

моване на вчинення злочину. З суб'єктивної сторони незакінчений злочин може бути вчинено лише з прямим умислом. Тут завжди є певна мета, а саме – мета скоєння закінченого злочину. Якщо особа не бажає вчинення злочину, вона не може готуватися до нього і робити спробу вчинити його. Відповідальність за незакінчений злочин можлива лише при умислі на вчинення певного конкретного злочину. Якщо мотив і (або) мета є обов'язковими ознаками складу закінченого злочину, вони мають бути і в незакінченому злочині. Якщо певні час, місце, спосіб дії також є обов'язковими ознаками складу закінченого злочину, вони повинні бути щонайменше в меті особи, яка вчинила незакінчений злочин. Суб'єкт незакінченого злочину також повинен мати ознаки, обов'язкові для суб'єкта закінченого злочину.

У разі вчинення виконавцем незакінченого злочину інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому злочині (частина четверта статті 29 КК). У разі добровільної відмови від вчинення злочину виконавця інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за готування до того злочину або замах на той злочин, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець (частина перша статті 31 КК). У разі добровільної відмови будь-кого із співучасників виконавець підлягає кримінальній відповідальності за готування до злочину або за замах на злочин, залежно від того, на якій із цих стадій його діяння було припинено (частина третя статті 31 КК).

17. Згідно з КК кримінальна відповідальність за незакінчений злочин настає за статтями 14 або 15 Загальної частини КК і за тією статтею Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за закінчений злочин (стаття 16 КК), а при призначенні покарання за незакінчений злочин суд, керуючись загальними засадами призначення покарання, обставинами, які пом'якшують або обтяжують покарання (див. ст. 65–67 КК), враховує ступінь тяжкості вчиненого діяння, ступінь здійснення злочинного наміру та причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця (стаття 68 КК). Визначення ступеня тяжкості вчиненого особою діяння при незакінченому злочині таке саме, як і при закінченому злочині. Інші обставини, а саме ступінь здійснення злочинного наміру та причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця, характерні лише для незакінченого злочину і є додатковими критеріями визначення ступеня його суспільної небезпечності. Ступінь здійснення злочинного наміру визначається стадією незакінченого злочину (готування до злочину чи замах на злочин), на якій злочин припинено, а також проявом самої стадії – ступінь самого готування чи замаху (закінчений чи незакінчений замах).

При готуванні до злочину ступінь здійснення злочинного наміру потребує з'ясування якою мірою реально були створені умови для вчинення злочину, яким є ступінь його підготовки, наскільки реальні та вагомі були самі підготовчі дії, які вибрано засоби тощо.

При замаху на злочин встановлення ступеня здійснення злочинного наміру дає можливість визначити вид замаху, ступінь близькості настання суспільно небезпечного наслідку, реально спричинену шкоду тощо.

Стаття 16. Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин

Кримінальна відповідальність за готування до злочину і замах на злочин настає за статтею 14 або 15 і за тією статтею Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає відповідальність за закінчений злочин.

1. Поняття злочину охоплює не лише закінчений злочин, а й готування до нього і замах на нього як суспільно небезпечні винні діяння (стаття 11 КК). Однак готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності (частина друга статті 14 КК). Закон виключає відповідальність і за дію або бездіяльність, яка, хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК, але через мало-значність не становить суспільної небезпечності, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (частина друга статті 11 КК). Тим більше не є злочином готування та замах, які не становлять

суспільної небезпечності (наприклад замах на знищення чи пошкодження майна, яке не має цінності, при усвідомленні цього винним).

2. Стаття 2 КК встановлює, що єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кодексом. Такою самою є підстава кримінальної відповідальності і за готування до злочину й замах на злочин. Інакше кажучи, підставою відповідальності за готування до злочину та за замах на злочин може бути лише встановлення в діянні особи складу злочину. Готування до злочину та замах на злочин становлять склад незакінченого злочину, відповідно – склад готування до злочину або склад замаху на злочин.

3. При кваліфікації незакінченого злочину (готування до злочину і замаху на злочин) згідно зі статтею 16 КК необхідно посилатися на статтю 14 або 15 і на ту статтю Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за закінчений злочин, до якого суб'єкт готувався чи на який зробив замах. Наприклад, готування до умисного вбивства кваліфікується за частиною першою статті 14 КК і частиною першою або другою статті 115 КК, а замах на вбивство – за частинами другою або третьою статті 15 і частинами першою або другою статті 115 КК. Практика свідчить, що коли обман покупців вчинено у незначних розмірах, але матеріалами справи встановлено, що умисел винного був спрямований на обман покупців у значних розмірах і не був здійснений з обставин, що не залежали від нього, вчинене слід кваліфікувати як замах на обман покупців у значних розмірах, тобто за статтею 15 і частиною першою статті 225 КК.

4. Якщо діяння, скоєні особою при готуванні до одного злочину чи замаху на нього, містять у собі одночасно ознаки іншого (другого) закінченого злочину, все вчинене слід кваліфікувати за сукупністю як незакінчений злочин за статтями 14 або 15 та відповідною статтею Особливої частини КК і за інший закінчений злочин. Тут має місце закінчений склад одного злочину одночасно є готуванням до іншого злочину або замахом на нього. Наприклад, незаконне придбання пістолета для вбивства кваліфікується як незаконне придбання вогнепальної зброї за частиною першою статті 263 КК і як готування до вбивства за статтею 14 та частиною першою статті 115 КК.

Якщо викрадення вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв або радіоактивних матеріалів та їх незаконне носіння, зберігання, передача чи збут здійснені для вчинення іншого злочину, такі дії мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених відповідною частиною статті 262 і частиною першою статті 263 або статтею 265 КК, а також як готування чи замах до вчинення іншого злочину.

5. Призначення покарання за незакінчений злочин (за готування до злочину та за замах на злочин) передбачено частиною першою статті 68 КК. Як правило, тяжкість (суспільна небезпечність) замаху на злочин, а тим більше – готування до злочину менша, ніж такого ж закінченого злочину. Тому за замах на злочин і особливо за готування до злочину в судовій практиці призначається звичайно менше покарання, ніж за закінчений злочин. У свою чергу, готування до злочину карається, як правило, м'якше, ніж замах на злочин.

**МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

(січень–березень 2004 року)

- 19 січня** відбулася зустріч Голови Конституційного Суду України М. Селівона з доповідачами Моніторингового комітету Парламентської асамблеї Ради Європи
- 27–28 лютого** заступник Голови Конституційного Суду України В. Шаповал брав участь у міжнародній конференції «Роль конституційного суду у забезпеченні стабільності та розвитку конституції» (м. Москва, Російська Федерація)
- 9–11 березня** суддя Конституційного Суду України В. Іващенко брав участь у 3-му засіданні Спільної Ради з питань конституційного правосуддя Європейської Комісії «За демократію через право» (м. Венеція, Італійська Республіка)
- 16 березня** відбулася зустріч заступника Голови Конституційного Суду України В. Шаповала з делегацією Секретаріату Ради Європи
- 24 березня** відбулася зустріч заступника Голови Конституційного Суду України В. Шаповала з керівником проектів Німецького Фонду міжнародного правового співробітництва, керівником Представництв Німецького Фонду міжнародного правового співробітництва в Києві і Мінську Ш. Хюльсхьорстером
- 31 березня** відбулася зустріч Голови Конституційного Суду України М. Селівона з Координатором проектів ОБСЄ в Україні Д. Ніколасом

ДЛЯ НОТАТОК

Над випуском працювали:

**Галина Сурначова
Олена Пазенко
Любов Лавриненко
Луїза Ляшко
Святослав Караваєв
Вікторія Зарецька
Михайло Черненко**

Здано до складання 25.04.2004. Підписано до друку 21.06.2004.
Формат 70 100/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 10,0. Умовн. друк. арк. 5,88. Наклад 1300 прим.
Віддруковано у ЗАТ «Віпол», ДК № 15. 03151, Київ – 151, вул. Волинська, 60.
Зам. № .